

Knjiga III

GLAVA VI

SPOLJNA POLITIKA I RAT

Vrednost iskustava imperijalističkog rata. — Značaj teorije za kritiku. — Klauzevic »stručnjak«. — Klauzeviceva teorija o spoljnoj politici i ratu. — Odstupanja Moltkea starijeg. — Moltke stariji izopačava Klauzevica. — »Duh rata«. — Moltkeovi sledbenici. — Konrad o spoljnoj politici i ratu. — Politički stav Konrada. — Određivanje ciljeva politike i osnove za to. — Romanizam generalštabova i realna mišljenja diplomata o politici evropskih država. — Uloga generalštaba u određivanju političkih ciljeva. — Karakter politike i njen uticaj na rat. — Konradovo gledište na karakter politike. — Imperijalizam i karakter njegove politike. — Generalštab i diplomati uoči svetskog rata. — Odbrambena politika. — Diplomatski uspeh. — Lenjinova definicija imperijalizma; protiv teorije »ultraimperijalizma«. Suština rata kao društveno-političke pojave. — Uspeh u ratu i njegov značaj. — Razmere rata. — Strah od rata. — Odgovornost za rat. — Opravdanost rata. — Klasifikacija ratova (napadački i odbrambeni). — Mering i Lenjin o pravednom odbrambenom ratu. — Svetski rat sa gledišta pravednosti. — Revolucionarni rat. — Preventivni rat. — Zavojevački rat. — Ratne parole. — Trustifikacija rata. — Rat i međunarodno pravo. — Nestajanje rata.

U prethodnim poglavljima prikazali smo čitaocu sliku istorijskih događaja u predvečerje svetskog rata. Svesni smo da je slika nepotpuna, jer ima još mnogo dokumenata koje nismo iskoristili, a ima ih koji još nisu ni objavljeni i nalaze se u državnim arhivima zemalja učesnica rata ili u ličnim arhivima pojedinih učesnika ovih događaja. Najzad, još nam ni svi učesnici nisu otvoreno izneli osećanja i razmišljanja koja su ih obuzimala pred nastupajuću ratnu buru.

Izgleda da još nije vreme da se učine bilo kakvi zaključci o onim istorijskim danima koje smo se trudili da opišemo manje-više detaljno. Ipak, mi mislimo da bi bilo pogrešno tako zaključiti zbog toga što smatramo da je korišćenje iskustava koja su nam najbliža, po vremenu najdragocenije za naš svakodnevni život. U svojoj literarnoj delatnosti mi nismo nikada ni postavljali druge ciljeve.

Svaki vojni rukovodilac dobro zna da situacija nije nikada potpuno jasna i da uvek treba računati sa nepoznatim činiocima. Ali, to ne sprečava ni jednog vojnika da donese odluku. Isto tako i na literarnom polju često puta mrak okružava onoga ko ulazi u njega;

što je manje uzorano to polje, što je više nalik na ledinu, utoliko se na veće teškoće nailazi pri njegovoj obradi. Ali, to ipak ne znači da će na kraju biti neuspeh, jer izvesno iskustvo i vidovitost omogućavaju da se i u mraku stvari vide manje-više jasno.

Ako bismo smatrali da u datom momentu svoja zapažanja još ne možemo zasnivati na iskustvima imperijalističkog rata, onda nam postaje potpuno nerazumljivo kako je, na primer Klauzevic mogao da izgradi svoju teoriju rata na iskustvima iz Napoleonovog doba. Međutim ta teorija, stvorena njegovim umom, toliko je iscrpna da ni do danas nije izgubila svoju vrednost. Mi nipošto ne mislimo da upoređujemo sebe sa filozofom rata, a naveli smo ovaj primer samo kao dokaz da putevi upoznavanja rata na osnovu iskustava iz ne tako davne prošlosti nisu zabranjeni ni savremenom istraživaču.

Istorijski materijal naveden u prethodnim poglavljima u suštini je toliko jasan da bismo mogli prekinuti pisanje i prepustiti čitaocu da sam, na osnovu tog materijala, stvori svoj sud o ratu i spoljnoj politici. Takav savet dajemo svakome ko se bude odlučio da to uradi, a nadamo se da će on na sva pitanja koja se pojave naći odgovor u ovoj ili onoj istorijskoj činjenici.

Ako smo se ipak odlučili da produžimo naše izlaganje, onda je to jedino zbog toga što želimo da iznesemo naše mišljenje o generalštabu i diplomatiji, a daleko smo od namere da ga bilo kome naturimo. Onaj koga ovo interesuje možda će i pročitati, onome, pak, kome to nije potrebno, savetujemo da zatvori knjigu i da se sam snađe u istoriji Evrope u predvečerje svetskog rata.

Hteli bismo da ukažemo na korišćenje teorijskih postavki pri kritičkoj analizi istorijskih primera. Čuli smo mišljenja da je naša prva knjiga pretrpana citatima i želju da mi sami damo teoriju o ovom ili onom pitanju, a da se ne pozivamo ili oslanjamo na ovog ili onog klasika vojne ili političke misli.

Ipak, »nemoguće je da kritika bez pomoći razumne teorije uopšte dođe dotle da postane poučna« — opravdano kaže Klauzevic i ukazuje da »rezultate teorije kritika ne sme nikad upotrebljavati za merilo, kao neke zakone i norme, već samo kao ono što treba da budu, kao oslonac za donošenje suda; takav isti značaj oni imaju i za praktičara«.^{*)}

Teoretske postavke ovog ili onog klasika nisu za nas ni norme ni zakoni, te nemamo nameru da se njima slepo klanjamo, već ih koristimo kao osnovu za naša razmišljanja, a spremni smo da i njih podvrgnemo kritici, ako to zahteva istorijska objektivnost.

Prema tome, smatramo da i u ovoj knjizi treba da uvedemo čitaoca u teoriju ovog ili onog pitanja koje smo dodirnuli.

Ovde ćemo se ponovo pozivati na teoriju Klauzevica, a da to ne bi bilo čudno, smatramo da je potrebno da unapred skrenemo pažnju na naš put. Na ovo nas podstiče metod izlaganja teorije koji je blizak

^{*)} Vidi Klauzevic, *O ratu*, izdanje »Vojnog dela«, 1951, str. 119 i 120. — Prim. red.

monističkom shvatanju rata ovog velikog filozofa rata. Mogu da nas optuže zbog »dečije« naklonjenosti prema Klauzevicu, zbog zloupotrebe njegovih misli, koje danas neki ne smatraju naročito ubedljivim. U našoj vojnoj literaturi možemo da naiđemo na mišljenja o Klauzevicu kao o »stručnjaku«, sa svim zaključcima koji danas proizilaze iz ovog nadimka. Nije nam ni na kraj pameti da filozofu rata pripišemo naše savremene pojmove o pojavama u ratu i metod njihovog saznanja, ali moramo potpuno objektivno ukazati da njegove ideje nisu ni danas izgubile svoju svežinu. Besmrtno delo Klauzevica čitali su sa velikim interesovanjem i osnivači marksizma Marks i Engels, pri čemu je Engels smatrao Klauzevica »najvećom zvezdom«. Govoreći o politici i ratu, Lenjin je dao i ocenu ovom filozofu ratne veštine. — »U odnosu na rat« — pisao je Lenjin — »osnovna postavka dijalektike jeste: rat je nastavak politike drugim, naime nasilnim, sredstvima. Tako je to formulisao i Klauzevic, jedan od velikih pisaca iz oblasti vojne istorije, čije je ideje razvio Hegel. Marks i Engels uvek su imali baš takvo mišljenje«.

Iz teoretskih postavki Klauzevica, koje ćemo kasnije izneti čitaocu ovoga dela, biće i bez dokaza očigledno koliko je hegelijanac bio blizak monističkom shvatanju rata kao društvene i socijalne pojave.

Najzad, mi ćemo morati da govorimo o Klauzevicu još i zbog toga što su njegovo ime uveliko koristili kako načelnici generalštabova, tako i diplomati, da bi dokazali opravdanost svojih gledišta. Teoretske postavke Klauzevica, ako ne u potpunosti, ono bar u izvodima, ponekad u netačnom tumačenju, ali stalno, imale su svoje mesto u glavama buržoaskih stratega i diplomata u predvečerje svet-skog rata.

U prvoj knjizi našeg dela mi smo ukratko govorili o spoljnoj politici i njenom uticaju na vojnu delatnost. Istakli smo da putevi spoljne politike proističu iz unutrašnjih odnosa u državi. Najzad, tamo smo ukazivali i na to da se svi odnosi, kako unutrašnji tako i spoljni, baziraju na ekonomskim odnosima.

U toj knjizi smo dosta detaljno izneli spoljnu politiku Evrope, a ponajviše Austro-Ugarske, uoči svetskog rata. U isto vreme, radi tog pitanja, mi smo detaljno proučili dokumenta načelnika austrougarskog generalštaba Konrada, a usput i načelnika drugih generalštabova evropskih vojski.

Videli smo Konradove referate u kojima je on, osim konkretnih zaključaka o međunarodnoj situaciji, nabacivao i čisto teorijske postavke o uzajamnoj vezi politike i strategije, o ovom ili onom pravcu politike monarhije. Za sada se nećemo upuštati u to da li je opravdano sastavljanje takvih referata, jer ćemo to učiniti na odgovarajućem mestu, i pri tome izneti uzroke koji su Konrada na to primorali. Za nas, pak, ovakva njegova teorijska razmatranja dragocena, ukoliko možemo da ih koristimo za zaključke.

Naša namera je bila da čitaocu predložimo sliku života, sliku odnosa koji su se stvarali između generalštabova i diplomatije ne samo na obalama Dunava nego i u drugim evropskim prestonicama..

Zato smo ponekad detaljno iznosili i manje zaključke, ali, po našem shvatanju, karakteristične činjenice. Čitaocu je prikazano više ne samo vojnih rukovodilaca već i predstavnika spoljne politike. Upoznavali smo ga sa sitnim sporovima, sukobima mača i diplomatskog pera. Sada ćemo, izbegavajući ponavljanja, pokušati da proanaliziramo prikupljeni materijal.

Kao što smo to napred ukazali, Klauzeviceva teorija o spoljnoj politici i ratu bila je dobro poznata ne samo načelnicima generalštabova nego i diplomatiji. Ali, treba reći i to da od formalnog poznavanja do stvarnog shvatanja teorije postoji »udaljenost ogromnih dimenzija«.

Klauzeviceva postavka: *»Rat je produženje politike drugim sredstvima«*, koju je pozajmio od Bilova, može se uporediti sa kraćom melodijom iz vergla. Zavisno od toga koliko je dobar sam instrumenat, ko i kako je vrteo ili vrti njegovu ručicu, mogli smo čuti ovu ili onu teoriju, izgrađenu na mislima filozofa rata, naravno, individualno obojenu. Koliko je dobro ovo naše upoređenje videće se iz daljeg izlaganja.

»Politika se, dakle, povlači kroz ceo ratni akt i vrši trajan uticaj na njega, ukoliko to dopušta sama priroda sila koje u njemu eksplodiraju ... On nije samo politički akt, već pravi politički instrument«.

Tako je učio Klauzevic. I danas nijedan vojni rukovodilac koji logično misli ne bi mogao da se usprotivi ovom učenju. I stvarno, nijedan načelnik generalštaba nije ni pokušao da se suprotstavi ovim postavkama, ali smo ipak videli njihove sporove sa ministrima inostranih poslova, koji su dovodili do međusobnog prikrivenog nezadovoljstva, do uzajamnih optužbi i nepoverenja, pa čak i do podnošenja ostavki.

Tačno je i to da često i danas vidimo kako se razmimoilaženja zasnivaju na ličnim ponekad dosta ništavnim neslaganjima; ali katkad se suprotna mišljenja baziraju i na principima. Tako je to bilo i u Austro-Ugarskoj, gde nije samo lična netrpeljivost Erentala prema Konradu išla u prilog neprijateljstva ova dva državnika, nego su razmimoilaženja proisticala i iz principijelnih shvatanja politike i rata.

Čuli smo kako su Konrad, Moltke mlađi, pa i drugi njima savremeni vojni rukovodioci, sa žaljenjem priznavali da rat zavisi od politike, a istovremeno se starali, koliko je to bilo moguće, da ovu odvoje od rata. Tako je bilo ne samo u danima koji su prethodili svetском ratu već i u doba Moltkea starijeg.

U prvoj knjizi našeg dela dosta smo govorili o neslaganjima između Moltkea starijeg i Bizmarka i o borbi koju je ovaj poslednji vodio sa »polubogovima« sa obale Špreje. Nećemo to ovde da ponavljamo, samo ćemo ukazati na to da je na temelju tih nezdravih odnosa Moltke stariji izvrtao teoriju Klauzevica.

Moltke piše: *»Rat je, prema rečima Klauzevica, produženje politike drugim sredstvima ... Politika je, na žalost, nerazdvojna od strategije, ona koristi rat da bi postigla svoje ciljeve i ima presudan*

uticaj na njegov početak i svršetak, a pri svemu tome zadržava pravo da u toku rata poveća svoje zahteve ili da se zadovolji malim uspehom».

O ovome su sa žaljenjem često govorili načelnici generalštabova raznih evropskih zemalja. U Nemačkoj je sinovac kopirao svoga strica, čuvši od njega lično takve žalopojke. Konrad i drugi načelnici generalštabova više su naginjali teoriji nemačkog feldmaršala nego teoriji nemačkog filozofa rata.

Treba podvući da je o tom pitanju u glavi načelnika austrougarskog generalštaba postojao onaj isti dualizam karakterističan za monarhiju na obalama Dunava. U svojim teorijskim pretpostavkama uz referate, analizirajući uticaj politike na ratnu veštinu, Konrad je u suštini dolazio do postavki Klauzevica. Ukazujući više puta da se politika odražava ne samo na konkretnu za rat na određenom frontu nego i na celokupnu pripremu za ma koji rat, načelnik austrijskog generalštaba je iznosio istinu da je i sam rat politika. To je za Konrada bio razlog da duboko uđe u politiku, iako je tvrdio da je potpuno apolitičan.

Na taj način, u suštini stvari i nije moralo biti razmimoilaženja i neslaganja u radu vojnih i diplomatskih kolega državne mašine Austro-Ugarske, pa i drugih zemalja. Pa ipak, ona su postojala i čitalac ovog dela mogao je to jasno uočiti.

Ako je Moltke stariji uočavao »odlučujući uticaj« politike na rat, na njegov početak i kraj, to je bio samo izvestan ustupak politici.

Rat je takva pojava društvenog života koja, iako služi samo da bi se postigli politički ciljevi, ipak, kao nasilje, ima svoje sopstvene zakone, svoj »duh«, svoju prirodu. Zbog toga politika ne sme da preduzme ništa što bi bilo u suprotnosti sa prirodom rata.

Smatrajući da je uticaj politike na rat »neodređen«, stari nemački feldmaršal je učio svoje sledbenike: »Strategija može da teži samo višem cilju, koji se može postići raspoloživim sredstvima. Na taj način ona će da doprinosi uspehu politike, imajući u vidu njen cilj, ali će u vojnom pogledu, prema mogućnostima, ostati samostalna u svojim dejstvima. Politika ne treba da se meša u operacije«.

»U tom smislu« — nastavlja Moltke — »u svojim pismima o taktici Miflingu izjašnjava se i general fon Klauzevic. Zadaci i pravo ratne veštine u odnosu na politiku uglavnom se sastoje u tome da se odbace zahtevi suprotni duhu rata i greške u primeni tehničkih sredstava, proistekle iz njihove nevešte upotrebe. Jer, u ratu se treba rukovoditi uglavnom vojnim razlozima, a političkim samo ukoliko ne zahtevaju nešto što je nedopustivo sa vojnog gledišta. Vojskovođa nikad ne treba da se rukovodi isključivo političkim pobudama, već u prvi plan mora da postavlja uspeh u ratu. Na koji će način politika iskoristiti pobeđe ili poraze, to se vojskovođe ne tiče, to je isključivo stvar politike«.

Pošto se pozvao na autoritet Klauzevica, Moltke je istakao u prvi plan »duh rata«, njegovu prirodu, i na tome je izgradio svoju teo-

riju »nezavisnosti« rata i politike. Ovu vrlo privlačnu postavku generalštab je, kao što smo to napred videli, u velikoj meri iskoristio u svim zemljama. Odavde proističe i borba za vlast generalštaba u oblasti politike i oni surovi zahtevi koje je strategija postavljala diplomatiji. Mi smatramo da je nepotrebno ponavljati sva razmišljanja Konrada, pa i drugih načelnika generalštabova, da bismo pokazali do koje su mere oni budno čuvali rat i njegovu »prirodu« od invazije politike. Kasnije ćemo videti da su zahtevi generalštaba išli tako daleko da se čak i politika zasnivala na vojnim odnosima među državama.

Da bismo se snašli u tom pitanju, moramo se vratiti izvornom materijalu — teoriji Klauzevica.

Pošto je utvrdio da je rat »politički akt«, Klauzevic izvodi zaključak: »Rat pod svim okolnostima moramo da zamišljamo ne kao nezavisnu stvar, već kao politički instrument; samo sa ovom predstavom je moguće da ne padnemo u protivrečnost sa celokupnom ratnom istorijom.«^{*)}

Pošto je ukazao da državnik i vojskovođa »treba da ga (rat — B. Š.) pravilno shvati, da ga ne smatra ili ne napravi nečim što on po prirodi odnosa ne može da bude«, starac-filozof ponovo podseća da je »rat produženje političkih odnosa, njihov nastavak drugim sredstvima.«^{*)}

»Što kod rata ostaje još njemu svojstveno« — nastavlja on — »odnosi se samo na prirodu njegovih sredstava. Ratna veština uopšte, a vojskovođa posebno u svakom pojedinom slučaju mogu zahtevati da pravci i namere politike ne dođu u protivrečnost sa ovim sredstvima. A ovaj zahtev zaista nije mali, pa ma koliko on u pojedinim slučajevima i uticao na političke namere, treba to ipak uvek shvatiti samo kao modifikaciju istih; jer, politička namera je svrha, rat je sredstvo — a sredstvo bez svrhe ne može se nikad zamisliti.«^{**)}

Klauzevic vrši analizu šta bi se dogodilo ako bi rat »od trenutka kada ga politika izazove, stupio na njeno mesto, kao nešto što od nje nimalo ne zavisi«. U takvom slučaju »potisnuo bi je i samo bi sledovao svojim sopstvenim zakonima, kao što mina kada eksplodira nije više sposobna ni za kakav drugi pravac i usmeravanje do za onaj koji joj je dat pripremnim uređajem. Tako je stvar do sada zaista i zamišljena, kad god bi nesklad između politike i ratovanja doveo do teorijskih razlikovanja u pogledu načina. Samo to nije tako, i ova je predstava u osnovi pogrešna.«^{**)}

Na drugom mestu Klauzevic kaže: »Rat se ne može nikad odvojiti od političkih odnosa, i ako se ovo ma gde i desi teorijski, prekinuće se, tako reći, svi konci samih odnosa i ostaće samo jedna stvar besmislena i besciljna.«^{*)}

»Da političko gledište potpuno prestane sa početkom rata, moglo bi se zamisliti samo kad bi ratovi iz čistog neprijateljstva bili borba na

^{*)} Vidi: Klauzevic, *O ratu*, izdanje »Vojnog dela«, 1951, str. 55. — Prim. red.

^{**)} *Ibid.*, str. 53, 54.

život i smrt; ovakvi kakvi su; oni su samo odraz same politike... Potčinjavanje političkog gledišta vojničkom bilo bi paradoksalno, jer politika je majka rata...*)

»Jednom rečju« — izvodi zaključak Klauzevic — »ratna veština na svome najvišem stanovištu postaje politika, ali, naravno, politika koja umesto da piše note, bije bitke.«*)

Ova ukratko prikazana Klauzeviceva teorija, uzeta iz njegovog dela »O ratu«, govori dosta ubedljivo o tome da rat nije nešto samo za sebe, i makar kako da je osobita njegova priroda, njegov duh, ipak se politika ne može podrediti toj prirodi, jer u tom slučaju »ostaće samo jedna stvar besmislena i besciljna«.

Smatrali smo za potrebno da mišljenja oba ova vojna autoriteta citiramo da ne bismo svojim tumačenjem izopačili njihove misli i tako postali neubedljivi.

Militarizujući politiku, ako se tako možemo izraziti, Moltke stariji je svojim sledbenicima ostavio u nasleđe borbu za čistotu »duha rata« i na taj način izopačio samog Klauzevica. Dok je Klauzevic smatrao da ratna veština u svojoj kulminaciji postaje politika, dotle je, suprotno ovome, nemački feldmaršal isticao postavku da se »u ratu treba rukovoditi uglavnom vojnim razlozima, a političkim samo ukoliko ne zahtevaju nešto što je sa vojnog gledišta nedopustivo«.

Načelnici generalštabova koje smo ocrtili u prethodnim poglavljima dobro su usvojili pravo kontrole nad politikom, i tvrdeći da se uopšte ne mešaju u politiku. Istina, Moltke mlađi se izvinjavao Konradu što je bio slobodan da nabaci neke političke stavove, smatrajući da može svoje misli poveriti samo »prijatelju«. Posle smrti Moltkea mlađeg, njegov »prijatelj« je »opravdao« poverenje na taj način što je objavio skrivene misli bivšeg načelnika nemačkog generalštaba.

Napred smo naveli da je Konrad u svojim teorijskim postavkama priznavao prevlast politike nad strategijom, pa je smatrao da politički principi duboko prodiru u stvar rata. Neki drugi načelnici generalštabova nisu hteli da o tome otvoreno iznose mišljenja, nego su se samo ponekad kradom žalili na politiku, priznajući da je, na žalost, nemoguće odvojiti rat od nje.

Načelnik austrougarskog generalštaba je u svom radu bio sledbenik Moltkea starijeg, i ne samo da je sigurnom rukom povlačio političku liniju bečkim diplomatima, nego ju je obrazlagao polazeći od prirode rata. Istina je i to da je on ponešto isticao i iz oblasti ekonomike, ali je to bio samo paravan, dok je u suštini iznad svega carovao duh rata.

Jednom reči, Konrad se nije ograđivao od politike, nego je ulazio u nju čitavim svojim bićem. U suštini ne bi trebalo da mu na tome zameramo, samo kada bi njegove pretpostavke u tom pogledu bile pravilne. Načelnik austrougarskog generalštaba nije video druge mo-

*) Vidi: Klauzevic, *O ratu*, izdanje »Vojnog dela«, 1951, str. 521, 523, 524.

gućnosti da bude na dobrom putu u svom radu osim da održava tesne veze sa ministrom inostranih poslova. Njegovi referati rečito svedoče o tome koliko je predstavniku generalštaba bila strana apolitičnost.

Smatrajući da je politika osnova rata, Konrad nije bez razloga mislio da je neophodno da se udubi i u detalje spoljne politike Austro-Ugarske.

»Svaki rat treba shvatiti, pre svega, prema onakvoj verovatnoj prirodi njegovog karaktera i njegovih glavnih crta kakve proizilaze iz političkih veličina i odnosa«.

Tako uči Klauzevic, a njega verno sledi Konrad, podvrgavajući detaljnoj analizi austrougarsku spoljnu politiku koja je, prema njegovom potpuno pravilnom sudu, proisticala iz unutrašnjih odnosa na obalama Dunava.

Vojnička ruka je više puta ocrtavala konture i ciljeve te politike i uopšte imala svoj određeni politički stav. Smatramo suvišnim da se upuštamo u posebnu analizu tih ciljeva, pošto su napred dosta detaljno izloženi.

Zaustavimo se na pitanju na osnovu čega je generalštab određivao te političke ciljeve.

Pošto je potpuno opravdano isticao da država mora da ima relativno ustaljenu političku liniju, sračunatu na niz godina, Konrad je ovu liniju određivao bitnim interesima države, proisteklim iz njenih geografskih, etnografskih i kulturnih osobenosti. Svemu tome on je dodavao i ekonomsku konkurenciju drugih zemalja, ali se ograđivao, govoreći da u toj oblasti nauke nije naročito jak, te je zbog toga neophodan zaključak posebnih stručnjaka.

Ako se uzmu u obzir osobenosti strukture Austro-Ugarske, kao državne formacije, a pri tom se imaju u vidu i centrifugalne sile njenih nacionalnosti, onda je, nesumnjivo, borba ovih nacionalnosti unutar države i njihova težnja da se odvoje od monarhije najviše privlačila pažnju načelnika generalštaba. Osnovni uzroci svega ovoga — što je Konrad gubio iz vida — bili su ekonomski odnosi, porast proizvodnih snaga, kako kod pojedinih nacionalnosti u monarhiji, tako i kod onih koje su bile srodne ovima, ali se nisu nalazile u njenom sastavu. Čuli smo da je Konrad smatrao da su Nemci nosioci »visoke kulture«, pozvani da je prenesu Slovenima. Njegov drug iz Berlina, Moltke, govorio je o predstojećoj borbi slovenstva i germanstva kao o sudaru dve kulture. Jednom reči, posledice o kojima je razmišljao generalštab prikrivale su osnovne uzroke borbe, a odatle je i poticalo shvatanje o stvarnim političkim ciljevima države, koje nije baš uvek bilo pravilno. Ako se još negde i može uočiti manje-više pravilno određivanje političkih ciljeva države, onda je to slučaj u izveštaju rus-kog pomorskog generalštaba, koji je otvoreno izjavio da je težnja Rusije da osvoji moreuze izazvana baš ekonomskom konkurencijom.

Dok je romantizam bio svojstven predstavnicima generalštaba, dotle su neki buržoaski diplomati ispoljavali pravilnije shvatanje o ekonomskoj borbi država Evrope, o borbi za tržišta u kojoj su one

bile angažovane u početku XX veka. U tom pogledu treba odati priznanje Erentalu, koji je obuzdavao Konrada — romantičara u vojnoj uniformi. Pa i neki drugi diplomati su sa više razumevanja prilazili određivanju političkih ciljeva države nego predstavnici njihovih generalštabova.

Osnovu svih društvenih odnosa činila je i čini ekonomska borba, koja se vodi kako unutar država tako i izvan ovih. Na toj osnovi se formiraju razne grupacije — klasne, nacionalne itd. Baš tu ekonomsku nadgradnju načelnici generalštabova su smatrali najvažnijim ciljem, čije je ostvarivanje zahtevalo primenu oružane borbe.

Istina je, to moramo da podvučemo, da je ponekad i Konrad bio sklon da putem ekonomskog zbližavanja uredi spoljne odnose sa Srbijom i Crnom Gorom. To nije bila njegova ideja, ali se on katkad s tim slagao. Pa ipak, čim bi situacija na Balkanu postala složenija, načelnik generalštaba se ponovo okretao ratu.

Konradu i njegovim kolegama u drugim zemljama na ovaj ili onaj način je bilo jasno da je rat ozbiljna pojava, da se vodi da bi se postigli važni politički ciljevi, da je nesigurna stvar, te da priprema za njega zahteva ogromne napore zemalja.

Dok se, kako izgleda, Moltke mlađi, kao i drugi načelnici generalštabova, starao da se ne meša u određivanje političkih ciljeva, smatrajući to prerogativima vrhovne vlasti i diplomatije, dotle je Konrad u tome išao dalje, i ne samo ulazio u analizu stavova spoljne politike, nego i odlučno ocrtavao njegov put. Ako se samo prisetimo njegovih referata sa detaljnom analizom spoljne politike, ako pogledamo njegovu prepisku sa Moltkeom, njegove razgovore sa vojnim izaslanicima stranih zemalja, njegova uputstva u političkom smislu svojim vojnim izaslanicima, onda možemo tvrditi da je načelnik austrougarskog generalštaba imao svoju političku liniju i, ne vređajući diplomate, možemo reći da ju je uporno sprovodio.

Napred je izloženo da je »priroda rata« gurala tim putem načelnika generalštaba sa obala Dunava.

Ako rat pripada politici, on će primiti i njen karakter. Čim ona bude veličanstvenija i moćnija to će biti i rat.*)

Ove duboke Klauzeviceve, misli Konrad je samo formalno shvatio. Načelnik austrougarskog generalštaba razumeo je Klauzevica ipak na svoj način. Dok je filozof rata zahtevao da rat primi karakter politike, Konrad je, nasuprot tome, smatrao normalnim da politika dobije ovaj ili onaj karakter u zavisnosti od prirode rata.

Prema njegovom mišljenju politika je morala da se prilagođava zakonima rata i nije smela da traži od rata ma šta što bi protivurečilo njegovom duhu. Štaviše, trebalo je da politika olakša strategiju vođenja rata. Političke ciljeve treba određivati tek pošto se konačno usklade sa strategijom. Do ovakvih zaključaka dolaze profesionalni stratezi čak i danas, mada i ne treba govoriti da su takva shvatanja bila neodrživa već početkom XIX veka.

*) Vidi: Klauzevic, *O ratu*, izdanje »Vojnog dela«, 1951, str. 522. — Prim red.

U tom smislu smo napred iznosili i druga mišljenja Klauzevica, koji je pokušavao da odredi u kojoj meri strategija može da menja političke ciljeve, ali ni u kom slučaju da ih diktira politici. Filozof nije imao nameru da iz toga zaključi da je rat u društvenim odnosima samom sebi cilj, kao što su to kasnije učinili Moltke stariji i njegovi sledbenici.

U prvoj knjizi našeg dela došli smo do zaključka da karakter rata određuje unutrašnja politika i da iz nje proističe i spoljna politika države. Politika je odraz porasta proizvodnih snaga same države.

Konrad, na izgled, kao da je pravilno postavio stvar kada kaže da politika treba da se zasniva na geografskim, etnografskim i kulturnim osobenostima određene državne formacije. Ali, baš to on ne stavlja u temelje politike. Načelnik generalštaba izjavljuje: *Odnos vojnih snaga jeste osnova svake realne politike*«, i to ponavlja mnogo puta i na razne načine.

Mi ćemo na odgovarajućem mestu detaljnije govoriti o vojnim temeljima spoljne politike, a sada ćemo samo ukazati na to da se moć jedne države ne određuje samo njenim vojnim snagama. Istina, one čine značajan faktor u ratu, ali, ukoliko je rat politički akt, on se baš i bazira na političkim činiocima, a ne samo na vojnim.

Rat određuje karakter politike: i najveštija politika će biti tučena ako se ne postigne uspeh u ratu, ako se ispostavi da je vojska nespremna za njega. Krupni politički ciljevi se postižu samo ratom. To je melodija koju je slušao naš strpljivi čitalac u prethodnim poglavljima.

Kako su svi načelnici generalštabova, a Konrad posebno, smatrali da su i po svojoj funkcionalnoj dužnosti obavezni da budu na straži radi vojne gotovosti države, to su i postavljali svoje zahteve politici. Oni nisu prisvajali pravo da se mešaju u diplomatske pregovore, ali su smatrali da su čak i dužni da menjaju, pa čak i postavljaju ciljeve spoljnoj politici i da određuju njen karakter.

Zato smo i izneli Konradove pokušaje da dokaže da je pravilna samo agresivna i ofanzivna politika, da su ispravni njegovi predlozi o preventivnom ratu, njegov protest protiv uzdržljivosti i »odbranaštva« ministara inostranih poslova. Protiv takve »politike bez rata« protestovali su i vojni rukovodioci u Nemačkoj — Betmanovi savremenici — koji se još ni sada nisu razljutili i troše mastilo da bi dokazali tupoumnost berlinske diplomatije pred prvi svetski rat.

Nećemo ih slediti, nećemo se pridržavati Klauzeviceve formulacije: »Ako rat pripada politici, on će primiti i njen karakter«, i pošto priznajemo da rat zavisi od politike, mi ćemo ga smatrati istorijskom pojavom.

Konrad je takođe određivao i karakter spoljne politike Austro-Ugarske. Prema njegovom mišljenju samo je agresivna i ofanzivna politika bila ispravna. Drugi načelnici generalštabova bili su u svojim zaključcima oprezni, samo je ruski pomorski generalštab otvoreno

pokazao svoje lice, pa i u referatu Moltke — Ludendorf 1912. godine ukazuje se na to da jačem obliku vođenja rata — napadu — mora da odgovara i ofanzivna politika.

Kao protivteža takvoj politici isticana je, uglavnom od strane diplomata, odbrambena, uzdržljiva politika, politika »prikupljanja snaga« i najzad »politika bez rata«.

Lenjin nas je učio da »svaku epohu treba ceniti konkretno«; i stvarno, da bismo mogli reći da li su načelnici generalštabova ili diplomati pravilno odredili karakter politike kapitalističkih država, nepohodno je da se osvrnemo na ne tako davnu prošlost.

Velike države Evrope, pa čak i Amerika i Japan, bile su već od 1898. godine zašle u *imperijalizam*.

Nećemo dokazivati pravilnost takvog zaključka, jer je to i bez našeg dokazivanja danas dobro poznato. Čak su i takve zemlje kao Austro-Ugarska, Rusija i Italija bile u zahvatu imperijalizma, a da i ne govorimo o Engleskoj, Nemačkoj i Francuskoj. Preplitanje ekonomskih interesa ovih zemalja, borba za tržišta, ugnjetavanje kolonijalnih i polukolonijalnih naroda — sve je to bilo karakteristično za politiku velikih država Evrope u predvečerje svetskog rata.

Razumljivo je da je njihova politika morala da ima *agresivan* karakter, »da teži ka moćnome«, kao što je to rekao Klauzevic. *Drugu politiku imperijalizam ne priznaje*. Drugim rečima, svaka velika država morala je da vodi ofanzivnu politiku, sukobljavajući se pri njenom sprovođenju sa istom takvom političkom orijentacijom druge, odnosno drugih zemalja.

Zato treba da istaknemo otvorene izjave Konrada o agresivnoj politici dunavske carevine. Drugo je pitanje da li je takvoj politici ona bila dorasla. Znamo da je Konrad glavne linije spoljne politike upravio na Balkan i Apeninsko poluostrvo. Ali dok je na Apeninskom poluostrvu politika Beča nailazila na jak otpor imperijalizma u Italiji, koji po svojoj moći nije bio ništa manji od onoga na obalama Dunava, do tle je Austro-Ugarska na Balkanu bila ekonomski jača od malih slovenskih država, koje su predstavljale tržište za njen kapital. Na taj način ne možemo se nikako složiti sa nekim našim stratezima da je Austro-Ugarska na početku XX veka na Balkanu bila u »istorijskoj odbrani«, iz koje nije izašla ni do 1918. godine. Nasuprot tome mi tvrdimo da se tada razvijala »istorijska ofanziva« nekadašnje imperije Habzburgovaca, »ofanziva« njene ekonomike, čiji je cilj bio osvajanje Srbije i Crne Gore. Agresivna politika Austro-Ugarske nailazila je na drugim frontovima na jači imperijalizam velikih evropskih država te je bila primorana ne samo da ustupa svoje pozicije nego čak da traži i finansijsku pomoć. Ekonomsko prodiranje Austro-Ugarske u Srbiju i Crnu Goru poslednjih godina postajalo je sve teže zbog toga što je za njih već bio zainteresovan i kapital još većih evropskih zemalja. Zato je politika Austro-Ugarske svake godine gubila svoje pozicije i njenim polukolonijama je pretila opasnost da će pasti u još moćnije finansijske ruke. Balkansko pitanje je postalo »evropsko«,

njega može da stekne suprotan sud. Erental je potpuno jasno ocrtao događaje u Evropi — borbu između Nemačke i Engleske za hegemoniju u svetskoj trgovini, i ukazao na to da se oko te borbe razgurala opšta borba u Evropi, koja nije imala za osnovu borbu za samoopredeljenje naroda, nego za osvajanje kolonija — pljačkanje malih zemalja, preraspodelu onoga što je već bilo osvojeno itd. Diplomati, kao i generalštabovi, bili su, naravno, skloni »prostituisanju marksizma« pri određivanju karaktera toga doba, ali, u svakom slučaju, oni su bili bliži stvarnosti nego političari u vojničkoj uniformi.

Naravno, nas s punim pravom mogu upitati kakav praktičan zaključak možemo da izvedemo iz ovoga što smo rekli. Taj zaključak je prost i jasan. Pravilna i jasna predstava o epohi u kojoj živi, o uzajamnim odnosima koji se u njoj formiraju između raznih zemalja, o pokretačkim snagama politike i o njenim ciljevima — neophodna je kako diplomati tako i predstavniku generalštaba. Ako »politika prožima rat«, kako kaže Klauzevic, onda je za pravilnu postavku rata neophodna pravilna orijentacija u politici. Slažemo se sa načelnikom austrougarskog generalštaba, koji je smatrao da mu je nemoguće da bude izvan politike i dokazivao to potpuno očevidno svojim postupcima i razmišljanjima.

Prema tome, dok je nesvesno pogađao imperijalistički karakter austrougarske politike, pa joj otvoreno određivao samo osvajачke puteve, Konrad je u isto vreme, kao »pravi vojnik«, skoro odbacivao bilo kakav manevar u politici. Njegov politički stav bio je uvek pravolinijski, a put najkraći do cilja. Konrad je gubio strpljenje. Neprijatelj strategije iznuravanja i vatreni pristalica strategije uništavanja, načelnik generalštaba dunavske carevine bio je isto takav i u odnosu na politiku. Nije bez razloga čak i njegov kolega — Moltke mlađi — posumnjao u to da je politika Austro-Ugarske mirna i taktična, jer je poznavao usijanu glavu Konradovu i mlitavost diplomata Beča.

Ako je »rat produženje politike, samo drugim sredstvima«, onda je i »mir nastavak borbe, samo drugim sredstvima«. Ovakvo buržoaska diplomatija danas definiše ono stanje u zemljama koje se zove mir. Politička borba se vodi stalno i vodiće se sve dok postoji klasno društvo, iako se neposredno ne odvijaju ratne operacije. Mi se ovde nećemo upuštati u analizu onih »drugih sredstava« kojima se vodi borba u miru, ali moramo podvući da naše doba ističe u prvi plan uglavnom, ekonomsku konkurenciju.

Preplitanje interesa različitih zemalja, koje smo zapazili uoči svetskog rata, moglo je, naravno, već davno da dovede do rata da ga nisu odgodile vojničke i diplomatske pripreme. U prethodnim poglavljima videli smo svu onu zamršenu diplomatsku aktivnost koja je prožimala Evropu na početku XX veka. Zapazili smo ofanzivu, iščekivanje i odstupanje raznih zemalja na političkoj areni koju su diplomati nastojali da ne zaliju krvlju. Naravno, ne zbog nekakve ljubavi prema čoveku, nego samo iz želje da se dobije u vremenu radi bolje pripreme za rat.

I stvarno, možemo zapaziti da uporedo sa imperijalizmom velikih država u svetu u početku XX veka postoji i čisto nacionalna politika, čiji je cilj borba za samoopredeljenje naroda, za njihovo oslobođenje od ugnjetavanja imperijalističkih zemalja. Rat 1870—1871. doneo je kraj krupnoj nacionalnoj politici u Evropi i pred svetski rat samo su male balkanske zemlje još bile na tom putu. Takvu politiku vodila je Srbija, koja je toliko zabrinjavala heroja našeg dela — Konrada. Ipak, ovde treba podvući da je imperijalizam većine velikih evropskih zemalja često prikrivao lozinkom o nacionalnoj politici, borbi za nacionalno ujedinjenje. Čitalac se sigurno dobro seća da su tu pesmu pevale Rusija, Francuska, pa i Nemačka. Kasnije ćemo reći zbog čega je imperijalizam bio prinuđen da se maskira nacionalnim ciljevima, a sada treba da konstatujemo da je takva nacionalna politika bila daleko od stvarne pravedne politike. Opovrgavajući razloge Kauckog, kojima je ovaj branio nacionalnu politiku velikih zemalja, Lenjin je o njima govorio kao o »primeru prostituisanja marksizma«.

Pravedna nacionalna politika nekih malih evropskih zemalja u borbi sa imperijalizmom bila je odbrambena, pošto je izdržavala pritisak kapitalizma i borila se protiv ekonomskog porobljavanja. Videli smo takvu odbranu Srbije, koju su diplomati, Konrad a i neki drugi predstavnici generalštaba ocrtali skoro kao ofanzivu. Mi ne tretiramo ratne operacije, nego govorimo isključivo o političkoj delatnosti. Ako se unesemo u politiku Srbije u početku XX veka, možemo da primetimo momente političke ofanzive. Takvima smatramo stvaranje Balkanskog Saveza i pripreme Srbije za svetski rat — široku propagandu koju su Srbi vodili u Bosni i Hercegovini, pa čak i u Crnoj Gori. Da ne govorimo i o tome da je ruka srpskog generalštaba upravela Principov pištolj na prestolonaslednika habzburške kuće i bacila Austro-Ugarskoj izazov na krvavu borbu.

Na planu imperijalističke epohe nacionalna politika Srba bila je samo kao mala mrlja i naravno ona nije okarakterisala naše doba. Naše doba je bilo u znaku konkurencije imperijalističkih država i sve većeg zaoštravanja njihovih odnosa.

Tako mi zamišljamo osnove evropske politike pred svetski rat. Ukoliko u dokumentima generalštabova nalazimo razna pozivanja na borbu slovenstva sa germanstvom, na borbu različitih kultura, na istorijske zadatke, na ujedinjenje naroda i slične probleme, onda u tome treba sagledati: 1) ostatke pređašnje ideologije, metanisanje pred raznim starim filozofskim doktrinama; 2) odsutnost jasne predstave o imperijalističkom karakteru epohe i 3) svesnu obmanu trudbeničke klase. Jednom reći, mi u mišljenju generalštaba zapazimo običnu buržoasku ideologiju, i ako su, na primer, Konrad ili Nemic ukazivali na stvarne pokretače politike Austro-Ugarske i Rusije, onda su do toga dolazili, kako se to kaže, više intuitivno nego potpuno svesno.

Nailazili smo na mišljenja da su pred svetski rat predstavnici generalštabova bili jači u politici od diplomata. Mi se s tim ne bismo složili. Ako se čitalac priseti Erentalovog izveštaja već samo zbog

što nije hteo da prizna načelnik generalštaba na obalama Dunava, koji je težio da slovenske zemlje zadrži u svojim rukama. Istini za volju, na to ga uglavnom nisu ponukali ekonomski uzroci, već koncepcija o širenju nemačke kulture, ali je »imperijalista« u vojničkoj uniformi, koji je često mislio o »mirnom« ekonomskom osvajanju Srbije i Crne Gore, a ponekad maštao o »velikom« balkanskom savezu, kada je sagledao kako slovenske države iz godine u godinu sve više razvijaju svoje proizvodne snage, brzo odbacio sva ta razmišljanja.

1908—1909. godine Konrad se solidarisao sa Erentalom, koji je prešao na pozicije agresivne politike. Aneksija je zbližila ova dva prikrivena neprijatelja, i to baš zato što je bila pokazatelj imperijalizma Austro-Ugarske.

Kasnije je Erental, kao što je poznato, uprostio temu ovog kursa, dok je Konrad insistirao na brzim i odlučnim koracima.

Ako je agresija svojstvena imperijalizmu, onda treba priznati da energičnu ofanzivu ili, kao što danas neki kažu, »politiku uništavanja« može primenjivati samo onaj imperijalizam koji je čvrst iznutra. Ako je imperijalizam drukčiji, onda je prinuđen da bira okolne puteve za postizavanje svojih osvajачkih ciljeva, da primenjuje manevar ili, kako se to danas moderno kaže, »politiku iznuravanja«.

Ako konstatujemo da je odbrana zaustavljeni napad, onda se može reći da je privremeno odricanje imperijalističke države da otvoreno ide ka svome cilju — odbrambena politika. Imperijalizmu je potpuno tuđ pojam pasivne odbrane.

Samo tako se može objasniti ona »odbrambena politika«, koju su pre svetskog rata, prema izjavama diplomata, vodile skoro sve države Evrope i protiv koje se borila većina generalštabova tih zemalja. U stvari, svaka velika evropska država težila je osvajanju kolonija i ekonomskom porobljavanju drugih malih zemalja, težila je novoj podeli već osvojenog plena.

Najzad u svim zemljama Evrope, u Americi i u Japanu imperijalizam je oličen u buržoaziji, ugnjetavao pojedine narode u sastavu tih zemalja i nemilosrdno eksploatisao mase trudbenika (radnike i seljake).

Na taj način, u oceni karaktera politike evropskih zemalja u predvečerje svetskog rata nije trebalo da bude nesuglasica između diplomata i predstavnika generalštabova, jer je u suštini ta politika bila aktivnonapadačka. Do razmimoilaženja je moglo doći samo u pogledu početka ofanzive. Dok je generalštab goreo od nestrpljenja da uđe u rat, diplomati su bili oprezniji, i, kao što kaže Mering, »nisu imali mnogo poverenja u boga rata, smatrajući ga nesigurnim kantonistom kome ne treba suviše verovati i s kojim se treba povezivati samo ako pretila opasnost životnim interesima države«.

»Imperijalistička epoha« — kaže Lenjin — »ne uništava ni težnje naroda za političkom nezavisnošću, ni 'ostvarljivost' tih težnji u granicama svetskih imperijalističkih odnosa«.

Ako bismo hteli da sagledamo uzroke te »odbrambene« politike pojedinih zemalja, politike »prikupljanja snaga«, koje se, na primer, pridržavao Erental posle aneksije Bosne i Hercegovine, onda treba uzeti u obzir i orijentaciju ministra inostranih poslova Austro-Ugarske u unutrašnjim prilikama u monarhiji. Čuli smo da je i Rusija zbog sličnog unutrašnjeg stanja, morala da kapitulira pred Berlinom 1909. godine.

Ukratko, diplomatija je, izvesnim kombinacijama na spoljnom frontu, usklađivanjem ciljeva politike svoje zemlje sa politikom drugih zemalja i izolacijom verovatnih neprijatelja, bez krvi postizala svoje ciljeve. Njen uspeh je bio tu. Čuli smo sa kakvim se nepoverenjem Konrad, pa i drugi načelnici generalštabova, odnosio prema tom uspehu. Diplomatska pobjeda je za njih bila neubedljiva i, u svakom slučaju, nesigurna. Samo se mačem mogao iskovati čvrst mir. Čuli smo Konradovo mišljenje da se mir koji bi trajao blizu sto godina ne može obezbediti diplomatskim porazom Rusije, nego samo njenim vojničkim porazom. Možemo bez preterivanja da kažemo da nijedan generalštab nije verovao u diplomatski uspeh, a pre svega generalštab Austro-Ugarske, koja je u davnim vremenima baš diplomatskim putem i bračnim vezama (poznatom »krevetskom« diplomatijom) proširila svoju teritoriju.

Čuli smo mišljenje mnogih vojnih rukovodilaca o takvoj »beskrvnoj politici«; oni su je nazivali »kulom od karata«, drugim rečima — nisu imali u nju ni najmanjeg poverenja.

Konrad nije verovao u odlučujući značaj diplomatskih konferencija i ukazivao je da se sudbina zemalja ne rešava za zelenim stolom, već na bojištu.

Ovo mišljenje nije nepoznato, istorija zna mnoge državnike koji su ga iznosili. Napoleon je za bitke vezivao sudbinu carstva, a Bizmark je »krvlju i gvožđem« rešavao pitanje ujedinjenja Nemačke.

Tragična ličnost — jedan od Bizmarkovih naslednika na mestu kancelara — Betman-Holveg nadao se da će postići postavljene ciljeve isključivo mirnim putem, sprovodeći »politiku bez rata«. Betman je polazio od postavke da će brzim razvojem proizvodnih snaga Nemačka toliko prestići ostale zemlje da će njihova konkurencija biti isključena. Nemački kancelar je nameravao da diplomatskim ugovorima prokrči put nemačkom imperijalizmu.

Kao što ćemo kasnije videti, njegove ideje su bile u suprotnosti sa pogledima ne samo Konrada nego i vojnih krugova Berlina. Zato ćemo se malo zaustaviti na nadama nemačkog kancelara.

Čitalac naše druge knjige mogao je da zapazi kako su se već od 1906. godine nagomilavale suprotnosti među evropskim državama i kako su se diplomati starali da ih izglađe. Ali, ukoliko se više razvijao imperijalizam u evropskim državama, utoliko je teži postojao rad diplomata. Čak i Moltke mlađi i mnogi drugi rukovodioci u vojnič-

koj uniformi intuitivno su osećali, iako nisu imali jasnu predstavu o ekonomskoj situaciji, da se bliži propast svih sporazuma i konferencija o miru među evropskim zemljama.

»Imperijalizam« — piše Lenjin — »jeste ekonomski monopolistički kapitalizam. Da bi monopol bio potpun, treba odstraniti konkurente ne samo sa unutrašnjeg tržišta (sa tržišta određene države) nego i sa spoljnog, iz čitavog sveta. Da li, u eri finansijskog kapitala, postoji ekonomska mogućnost da se odstrani konkurencija čak i u tuđoj zemlji? Naravno da postoji: to sredstvo jeste finansijska zavisnost i otkup sirovina, a zatim i svih preduzeća konkurenta...«

»Krupan finansijski kapital jedne zemlje uvek može da otkupi konkurente druge, politički nezavisne zemlje, i uvek to radi. U ekonomskom smislu to je potpuno ostvarljivo. Ekonomska, aneksija' potpuno je izvodljiva bez političke i stalno se susreće«.

Opovrgavajući teoriju Kauckog o »ultraimperijalizmu«, prema kojoj će sve imperijalističke države sklopiti savez radi »mirne« podele kolonija ili poluzavisnih država, Lenjin piše: »Postavlja se pitanje da li je u uslovima kapitalizma (a Kaucki predlaže baš takve uslove), 'mogućno' pretpostaviti da će takvi savezi biti dugovečni? Da će isključiti trzavice, konflikte i borbu u svim mogućim oblicima?«

»Dovoljno je jasno postaviti pitanje« — nastavlja Lenjin — »pa videti da se na njega može dati samo negativan odgovor. Jer, u kapitalizmu ne postoji druga osnova za podelu sfera uticaja, interesa, kolonija i dr. sem snage učesnika u podeli, snage opšteekonomske, finansijske, vojne itd. A snaga se kod tih učesnika u podeli menja nejednako, jer ne može biti ravnomernog razvitka pojedinih preduzeća, trustova, grana industrije u zemljama kapitalizma«.

»Zbog toga, 'interimperijalistički' ili 'ultraimperijalistički' savezi... — ma u kakvom obliku da se javljaju, bilo kao jedna imperijalistička koalicija protiv druge ili kao sveopšti savez svih imperijalističkih država — neminovno predstavljaju samo, 'predahe između ratova'. Savezi u miru pripremaju ratove i izrastaju iz ratova, uslovljavajući jedan drugoga, stvarajući promene u oblicima borbe u miru i ratu, na jednom te istom tlu, imperijalističkih veza i uzajamnih odnosa svetske privrede i svetske politike«.

Gore navedeno pokazuje bolje nego što mi to možemo učiniti da se, kod kapitalističke strukture države, nemački kancelar nije mogao nadati uspehu koji bi se zasnivao isključivo na razvitku proizvodnih snaga Nemačke u konkurenciji sa takvim državama kao što su Engleska, Francuska pa čak i Rusija na istoku, a da i ne govorimo o Americi. Mi se ne možemo zadržavati na ovom pitanju i iznositi podatke u ciframa. Svako ko poznaje tok ekonomskog razvitka Nemačke zna da je on bio brz i da je Nemačka prestizala Englesku, pa i druge evropske države. Međutim, odnosi Nemačke, kao kapitalističke države, sa drugim zemljama sličnim po društvenom uređenju mogli su da dovedu isključivo do oružane borbe. Sasvim je razumljivo da se nije mogao postići nikakav sporazum između »svih

imperijalističkih zemalja». S tog gledišta moramo priznati da su Betmanova maštanja bila stvarno »kula od karata«.

Mi mislimo da su politički rukovodioci zemalja bili na pravilnijem putu, jer su uviđali neizbežnost borbe. Da ne govorimo ovde o licemernim potezima Greja pri ocrtavanju karaktera budućeg svetskog rata. Odlično poznajući širinu njegovog razvoja, on je samo plašio nemačkog ambasadora, jer se nadao da će tako produžiti »predah« u kapitalističkim zemljama Evrope.

Na taj način, ako su se predstavnici generalštabova po svojoj funkcionalnoj dužnosti ubrzano pripremali za svetski rat, ne verujući u mogućnost otklanjanja trvenja u Evropi diplomatskim putem, onda su oni, naravno, bili u pravu. Međutim, takva »dubina rasuđivanja« nije se zasnivala na istinskom razumevanju tadašnje epohe nego pre samo na verovanju — u vojni uspeh u međunarodnim odnosima.

Lenjin je očigledno pokazao da su neshvatljiva maštanja o eliminisanju oružane borbe u međunarodnim odnosima i o njihovom usklađivanju diplomatskim putem sve dok postoji kapitalističko društvo. Tek kada kapitalizam bude mrtav, a prema tome kada odumre država, tek tada, u socijalističkom društvu, biće moguće rešiti sporna pitanja drugim metodima, ali tada na našoj planeti više neće biti nikakvih spornih pitanja.

Na taj način, mi kao da unosimo rat kao obavezan elemenat u društvene odnose. Mering potpuno pravilno piše: »U svakom nepristrasnom proučavanju ratova i njihovih uzroka postoji, s jedne strane, opasnost da se prikažemo kao pristalice militarizma, a s druge, da prema njemu ispoljimo odviše veliko poštovanje«.

U stvari ne samo u »proučavanju ratova« nego i u shvatanju njihove neizbežnosti, mi bismo Konradu i njegovoj sabraći u drugim generalštabovima morali da damo nadimak »militaristi«, jer, u krajnjoj liniji, svi su oni smatrali da rat nije isključen, nego čak i neophodan za razvitak onog državnog uređenja kome su služili.

U odnosu prema ratu mi nismo pacifisti i »tolstojevci« i smatramo da on u klasnom društvu postoji i da će ga biti sve dok postoji takvo društvo.

U prvoj knjizi ovog dela mi smo o tome naveli Lenjinovo mišljenje pa ćemo ga i ovde ponoviti:

»Rat nije slučajnost, nije 'greh', kako to misle hrišćanski popovi (koji ništa gore od oportuniste propovedaju patriotizam, humanost i mir)« — pisao je Lenjin 1. novembra 1914. godine — »nego je neizbežan stepen kapitalizma, isto toliko zakonski oblik kapitalističkog života kao i mir... Imperijalizam je sudbinu evropske kulture stavio na kocku: posle ovog rata, ukoliko ne bude niza uspešnih revolucija, biće uskoro drugih ratova; priča o 'poslednjem ratu' je prazna, štetna priča, malograđanska, mitologija«.

Lenjin je kraj ove »mitologije« video samo u građanskom ratu, u revoluciji. »Dole popovsko-sentimentalni i glupi uzdisaji, o miru po svaku cenu! Dignimo zastavu građanskog rata!...«

Samo »niz uspešnih revolucija« može da okonča rat kao društveno-političku pojavu.

»U klasnom društvu« — kaže Mering — »rat kao poslednja instanca reguliše sukobe u interesima raznih nacija ili država; u poslednjoj instanci — to znači onda kada su sukobi zaoštreni do te mere da je već nemoguće postići ikakav sporazum putem dogovora«.

Do 1914. godine atmosfera u Evropi je bila do te mere naelektrisana da je rat bio neizbežan. Ne može se reći da nije bilo moguće produžiti »predah«, ali samo produžiti, i to na kratko vreme, ali ne i izbeći rat.

Dakle, rat je jedan od oblika društvenih odnosa, konkretnije i reljefnije ispoljavanje nasilja za postizanje određenih političkih ciljeva nego diplomatski putevi i govorničke borbe za zelenim stolom.

Nećemo da razrađujemo definiciju rata, jer je danas svima jasno da rat nije izolovan od politike, da je njeno sredstvo, da se sa njegovim početkom ne prekidaju političke veze zaraćenih država.

Takvo gledište je imao Klauzevic, čije smo misli naveli u ranijem tekstu, te ih nećemo ponavljati.

Lenjin je imao isti takav stav, pa je u svojoj brošuri »Socijalizam i rat« pisao: »Rat je nastavak politike drugim (naime: nasilnim) sredstvima. Ova izreka pripada Klauzevicu, jednom od najdubljih vojnih pisaca. Marksisti su uvek s pravom smatrali ovu postavku teoretskom osnovom pogleda na značenje svakog rata. Marks i Engels su uvek baš sa tog gledišta posmatrali različite ratove«.

Navodeći na drugom mestu Klauzevicovu formulaciju, Lenjin ponovo ukazuje da je »baš takvo uvek bilo gledište Marksa i Engelsa, da *svaki* rat proučavaju kao *nastavak politike određenih zainteresovanih država* — i *različitih klasa* u njima — u određeno vreme«.

Da podsetimo čitaoca na reči Klauzevica, koji je razmatrao rat kao nastavak političkih odnosa »sa upotrebom drugih sredstava«. »Kažemo: upotrebom drugih sredstava, da time jednovremeno utvrdimo« — pisao je Klauzevic — »kako ovi politički odnosi ne prestaju samim ratom, kako se ne pretvaraju ni u šta drugo, već da u svojoj suštini i dalje postoje, ma kakva bila sredstva kojima se služi, i da su glavni pravci kojima ratni događaji teku i za koje su povezani, samo smernice ovih odnosa, koje se provlače kroz rat sve do mira. Kako bi se drukčije moglo i zamisliti?

Zar ikad sa diplomatskim notama prestaju i politički odnosi raznih naroda i vlada?«*)

Naravno, ne! Tako će danas, posle svetskog rata, odgovoriti svako. Ali u njegovo predvečerje, sledeći teoriju Moltkea starijeg, prema kojoj politika utiče samo u početku i na kraju rata, načelnici generalštabova evropskih vojski su ovo potpuno dozvoljavali. Čim su počeli da govore topovi, više nema šta da rade diplomati. Sudbina rata, prema učenju Moltkea starijeg, zavisi od »vojnog uspeha«.

*) Vidi: Klauzevic, *O ratu*, izdanje »Vojnog dela«, 1951., str. 521. — Prim. red.

Konrad je, ako se čitalac seća, dovoljno jasno govorio o ovome, optužujući diplomate da vojsku smatraju kišobranom kojim se u slučaju rata mogu prikriti, a zatim se povući u stranu, i na taj način svu odgovornost svaliti na »vojnike«, tj. na oružane snage.

Vera jedino u »vojni uspeh« dovodila je heroja našeg dela do postavke da se svaka politika mora zasnivati samo na odnosu vojnih snaga. To je donekle opravdano, ali samo donekle. Danas iz istorije svetskog rata mi odlično znamo da su Nemci, »nepobeđivi« u sve tri dimenzije**), izgubili rat. Pokazalo se da je teorija Moltkea starijeg o sposobnosti »vojnog uspeha« neodrživa.

Ovo što je rečeno navodi nas na zaključak: ako je rat nastavak politike, onda se i njegov tok zasniva ne samo na čisto vojnim osnovama nego, uglavnom, na političkim. Još tačnije, i jedne i druge su nerazdvojno povezane, jedne proističu iz drugih. Smatramo da je samo sa takvim merilom moguće prilaziti tako složenoj pojavi kao što je rat.

Mi smo već navodili Meringove reči da u klasnom društvu rat kao poslednja instanca rešava sporove između država i između nacija.

Razvoj oružanih snaga u evropskim državama, koji je otpočeo sa epohom imperijalizma, govori nam potpuno određeno o *ogromnim razmerama potresa do kojih će dovesti budući rat*.

Iako politički i vojni rukovodioci Evrope na početku XX veka nisu mogli da u potpunosti predvide razmere rata, ipak ih je plašila veličina njegovih strahota. Treba li kao dokaze ponavljati strahovanja Greja, razgovore Moltkea mlađeg sa Konradom o borbi na život i smrt, itd.? O svemu tome smo napred govorili.

Treba istaći da su političari prilazili ratu opreznije nego načelnici generalštabova, a naročito Konrad. To je i potpuno razumljivo. Čovek koji je smatrao rat svojim zanatom upuštao se smelije u rizičan posao nego diplomati, koji su bili manje iskusni u tajnama ratne veštine, ali su zato imali realniju predstavu o onim potresima u državama koji moraju da nastupe kao posledice rata.

Ako bismo hteli da idemo nešto ispred događaja, onda treba da istaknemo odlučnu izjavu Erentala, koji je jasnije objašnjavao istu postavku Klauzevica o ratu i o politici koju je tumačio i Konrad — o tome da je odluka o stupanju u rat prerogativ ministra inostranih poslova, a ne načelnika generalštaba.

Kancelar Nemačke Bizmark, koji je imao veliko iskustvo u tim stvarima, govorio je: »Politika nije bojno polje: ona zahteva specijalna znanja za rešavanje pitanja da li je rat baš neophodan i kada i kako se može časno izbeći«.

Samo je pravilno shvatanje rata i uticaja politike na njega, koji nikad ne prestaje, moglo da dovede do takvog suda svakog više ili manje istaknutog političkog rukovodioca čak i buržoaske države.

Dakle, rat je izazivao izvesnu bojazan kod političara, čak i kod takvih kakav je bio Poenkare.

**) Vojna, politička i ekonomska. — Prim. red.

Pošto je rat u klasnom društvu »poslednja instanca«, za rešenje spornih pitanja, potpuno je razumljiva bojazan od njega koju smo primećivali kod političara. Ako je u doba Napoleona rat bio »ozbiljna stvar«, onda tim više u naše doba postaje vanredno značajan događaj u životu jedne zemlje.

Bojazan od rata u državama sa kapitalističkim uređenjem izazvali su: 1) unutrašnji i ekonomski potresi koje je donosio rat i 2) strahovanja da parole rata, koje iskazuju interese buržoaskih klasa, neće ustalasati radne mase tih zemalja.

Smatramo da za ovo što je rečeno ne treba iznositi posebne dokaze, jer se iz istorijskog dela naše knjige vide takve sumnje kako kod dinastičkih, tako i kod diplomatskih organa skoro u svakoj zemlji. Čak, je i u nemačkom generalštabu, bar što se tiče njegovog načelnika Moltkea, u tom smislu postojala je kolebljivost.

Bojazan od rata povezana je sa odgovornošću za njega, koja je posle svetskog rata ozakonjena u međunarodnom pravu. Nama je danas dobro poznato kako u tom smislu deluju tvorci Versajskog ugovora i koliko se još uvek Nemačka trudi da skine sa sebe odgovornost za rat. U suštini izraz »odgovornost za rat« nije nov i u naše doba je samo potenciran.

Rat, kao ispoljavanje nasilja, već je odavno podvrgnut osudi, koja je krajnji izraz dobila u pacifizmu. Rat se smatra prestupom prema čovečanstvu. Svaki rat treba da bude strogo osuđen. Međutim, pošto klasno društvo ipak ne može da opstane bez njega, pojavilo se objašnjenje o njegovoj opravdanosti.

Ratovi su, na toj osnovi, klasificirani i ustanovljeno je da se odbrambeni rat, odbrana u ratu, mora smatrati pravednim, a agresivni — prestupom, te onaj ko ga otpočne mora snositi odgovornost.

Da ostavimo za sada po strani pitanje odgovornosti i da vidimo klasifikaciju ratova koja je pred svetski rat bila usvojena u buržoaskim državama.

Razni diplomati, pa čak i predstavnici generalštabova, ovako su delili ratove: 1) napadački i 2) odbrambeni. Pri tome se ova podela, u suštini zasnovana na spoljnom obliku vođenja rata, prenosila i u domen politike. Po svom političkom značaju, po tome da li imaju pozitivne (agresivne) ciljeve ili im je cilj isključivo zaštita svojih interesa, ratovi su klasificirani kao napad i odbrana.

Takvu podelu čuli smo od Erentala, koji je bio samo za odbrambeni rat. Čak je i Ludendorf u svome referatu ocenio politiku Trojnog sporazuma kao agresivnu, te je rat koji on bude vodio trebalo smatrati napadačkim, dok je Trojni savez imao odbrambeni karakter, pa je trebalo da vodi i odbrambeni rat, što je načelnik operativnog odeljenja smatrao potpuno nekorisnim.

Ako već u doba Klauzevica u ratnoj veštini ne postoji samo napad i samo odbrana, onda se tim pre takva podela ne sme vršiti u politici.

»Napad i odbrana sa političkog gledišta« — kaže Mering — »potpuno su neodređeni pojmovi«.

»Sa tog gledišta« — nastavlja on — »odmah je jasno da su uzaludni svi pokušaji da se postavi razlika između napadačkog i odbrambenog rata. Pri tome uvek treba odvajati vojno gledište od političkog. Sa vojnog gledišta napad i odbrana su jasni, precizni i nerazdvojivi pojmovi vojnog mišljenja, oni se u konačnom smislu ne razdvajaju, nego stalno prelaze jedno u drugo, prema poznatoj Hegelovoj izreci, uzajamno se obuhvataju. Odbrana je pri tome ili najjača ili najslabija taktika rata. Najslabija je kada se ograničava na samu sebe i u tom slučaju uvek dovodi do poraza; najjača je ako je u stanju da u pogodnom momentu pređe u napad. Dijalektičkoj uzajamnoj povezanosti napada i odbrane Klauzevic posvećuje znatan deo svoga dela o ratu«.

Mering je odlučan u svojim zaključcima! »Potpuna je glupost i besmislica deliti ratove koji su se do sada odigrali na pravedne odbrambene i nepravedne napadačke samo prema čisto spoljnim obeležjima i slučajnim razmerama. Ako se ovo gledište ne može iskorijeniti čak ni iz socijalističke sredine, onda se objašnjenje za ovo može naći samo u tome što se ni u pitanjima rata još nismo mogli potpuno osloboditi paučine buržoaskog obrazovanja«.

U brošuri Lenjina i Zinovjeva »Socijalizam i rat« čitamo: »Socijalisti su uvek osuđivali rat među narodima kao varvarski i zverski posao«. Zatim: »Naš je stav prema ratu principijelno drukčiji nego buržoaskih pacifista (pristalica i propagatora mira) i anarhista. Od prvih se razlikujemo time što shvatamo neizbežnu vezu između ratova i borbe klasa u samoj zemlji, što shvatamo da je nemoguće uništiti ratove ako se ne unište klase i ne stvori socijalizam, a isto tako i po tome što potpuno priznajemo zakonitost, progresivnost i nužnost građanskih ratova, tj. ratova ugnjetene protiv ugnjetačke klase. I od pacifista i od anarhista mi, marksisti, razlikujemo se po tome što priznajemo nužnost istorijskog (sa gledišta Marksovog dijalektičkog materijalizma) izučavanja svakog rata napose. U istoriji su često vođeni ratovi koji su, uprkos svim užasima, zverstvima, nesrećama i mukama, — neizbežno povezanim sa svakim ratom — bili progresivni, tj. koji su bili od koristi za razvitak čovečanstva, pomažući mu da ruši naročito štetne i reakcionarne institucije (npr. samodržavlje ili kmetstvo) i najvarvarskije despotije u Evropi (tursku i rusku)«.

»Epoha između 1789. i 1871. godine« — čitamo dalje — »ostavila je duboke tragove i revolucionarne uspomene. Pre obaranja feudalizma, apsolutizma i tuđinskog nacionalnog ugnjetavanja nije moglo biti ni govora o razvitku proleterske borbe za socijalizam. Govoreći o zakonitosti 'odbrambenog rata' u odnosu prema ratovima te epohe, socijalisti su uvek imali u vidu baš ove ciljeve, koji se svode na revoluciju protiv srednjeg veka i feudalizma. Socijalisti su pod 'odbrambenim ratom' uvek podrazumevali 'pravedni rat'«.

»Samo su u tom smislu socijalisti priznavali i sada priznaju zakonitost, progresivnost, pravednost 'odbrane otadžbine' ili 'odbrambenog rata'... Nezavisno od toga ko je prvi napao, svaki soci-

jalista bi simpatisao pobjedu ugnjetavanih, zavisnih nepunopravnih država protiv ugnjetačkih, robovlasničkih, pljačkaških, 'velikih' država«.

U radu »o karikaturi marksizma i o 'imperijalističkom ekonomizmu'« Lenjin ponovo objašnjava parolu o »odbrani otadžbine« i kaže: »To je prosto najrasprostranjeniji, najuobičajeniji, ponekad prosto malograđanski izraz, koji označava opravdanje rata. Ništa više, ama baš ništa. 'Izdajničko' tu može biti samo to što su malograđani sposobni da opravdaju *svaki* rat, govoreći: 'Mi branimo otadžbinu', dok marksizam, koji se ne spušta na nivo malograđanštine, traži istorijsku analizu svakog pojedinog rata, da bi se shvatilo može li se ovaj rat smatrati progresivnim, da li on služi interesima demokratije ili proletarijata, da li je u tom smislu zakonit, pravedan i sl.«

»Rat je nastavak politike. Treba izučiti politiku pred rat, politiku koja vodi i koja je dovela do rata. Ako je politika bila imperijalistička, tj. ako je branila interese finansijskog kapitala, ako je pljačkala i ugnjetavala kolonije i tuđe zemlje, onda i rat, koji proističe iz takve politike, jeste imperijalistički rat. Ako je politika bila više nacionalnooslobodilačka, tj. ako je izražavala masovni pokret protiv nacionalnog ugnjetavanja, onda rat koji proističe iz te politike jeste nacionalnooslobodilački rat«.

»Malograđanin ne razume da je rat 'nastavak politike' i zato se ograničava na reči da 'neprijatelj napada', da je 'neprijatelj upao u moju zemlju', ne shvatajući *zbog čega* se vodi rat, *koje* ga klase vode, *radi kakvog* političkog cilja«.

»Za malograđanina je važno gde se nalazi vojska, ko sada pobjeđuje. Za marksistu je važno zbog čega se vodi sadašnji rat, za vreme koga može biti pobjedilac sad jedna sad druga vojska«.

Jednom reči, prema Lenjinovom mišljenju, »ko hoće da bude marksista treba da svaku posebnu epohu ocenjuje konkretno«, a uporedo sa njom i rat.

Mering kaže: »Ako je rat sukob suprotnih interesa koji već ne mogu biti odstranjeni mirnim putem, onda se istorijska ocena tih interesa zasniva na tome koliko će pobjeda ovih ili onih pogodovati istorijskom progresu«.

Mering smatra »da ne postoje sigurni znaci po kojima bi se mogao razlikovati napadački od odbrambenog rata«, i izvodi zaključak: »Makar šta se govorilo o neslaganjima u radničkoj klasi o pitanju rata, sa suprotstavljanjem napadačkih ratova odbrambenim treba prestatu od sada jednom zauvek. Time se baš ništa ne razjašnjava, već obratno — samo se dolazi do zablude«.

Neki čitaoci naše prve knjige prebacuju nam da zloupotrebljavamo citate. Prema tome, mi smo ponovo napravili grešku, ali svesno, jer o tako važnom pitanju kao što je »pravednost« rata, moramo izneti pravilne postavke za naša dalja razmatranja.

Mi smo već ukazivali na to da su velike evropske države u početku XX veka pošle putem imperijalizma, te zbog toga i rat koji je otpočeo 1914. godine treba smatrati imperijalističkim. Takav

se rat, naravno, ne može nazvati pravednim, odbrambenim, jer je vodio podeli kolonija, ugnjetavanju nacija i trudbeničkih klasa u samim zaraćenim zemljama. U tom smislu ne mogu postojati dva mišljenja. Pravednim, odbrambenim ratom mogao bi da se smatra jedino rat u tim velikim državama Evrope, a takođe i Amerike.

Takvo je marksističko gledište o svetskom ratu. Ali mi smo u prethodnim poglavljima čuli da je većina diplomata Evrope, pa i neki predstavnici generalštabova, pričala o pravednom odbrambenom ratu, za koji su se pripremali i u koji su posle toga i ušli. Treba reći da se još i danas diskutuje o tome ko je vodio pravedan rat, a pri tome se polazi baš od one okolnosti od koje, prema rečima Lenjina, ne treba polaziti, naime od toga — ko je prvi napao. Svodoci smo toga kako su se na razne načine menjale reči »odbrana otadžbine«. Jednom reči, svaka od zaraćenih zemalja, sa svog gledišta, vodila je pravedan, odbrambeni rat, štiteći samo svoj opstanak, ali ne i bitne interese.

Kada smo napred okarakterisali imperijalizam, ukazali smo na to da mu ne odgovara odbrana i da je politika ove ili one imperijalističke zemlje ili njihovog saveza imala agresivan karakter. Zato su i na pragu svetskog rata velike evropske države vršile političku ekspanziju, ako je smatramo posledicom razvitka njihove ekonomike. I stvarno, Nemačka je u ekonomskom pogledu prestizala Englesku i prodirala prema istoku. Francuska je vršila agresiju u Africi, a zatim na Balkanu, Austrija na Balkanu itd. Ekonomska agresija, a prema tome i politika raznih zemalja, svuda je izazivala međusobne sudare i obavezno je morala da dovede do krvavog sukoba. Ako i politiku merimo vojnim aršinom, kao što se to čini u klasifikaciji ratova na napadačke i odbrambene, onda možemo predložiti, bez pretenzije da budemo originalni i duhoviti, ovu formulaciju. Nemcima sa obala Špreje pripada zasluga za uvođenje termina susretna borba. Prema tome, svetski rat, u skladu sa njegovim karakterom, mi bismo nazvali susretnim ratom. Možda će to pomiriti današnju buržoasku diplomatiju, političare i istoričare u pogledu određivanja karaktera rata, te će oni uz to podeliti i odgovornost za rat, smatrajući da je on za obe strane — naravno, za buržoaziju — bio pravedan.

Kao što smo ranije čuli, odgovornost za rat je već odavno uznemiravala načelnika nemačkog generalštaba, koji je hteo oreol vojskovođe odbrambenog rata. Konrad, koji je imao drugačije shvatanje o klasifikaciji ratova, nije delio njegovo mišljenje, o čemu ćemo govoriti kasnije.

Da bismo završili izlaganje o »pravednosti« rata, moramo se malo zaustaviti radi ocene rata sa gledišta Srbije. U ratu ove države protivu Austrije postojao je nacionalni elemenat, pa se rat Srbije može nazvati nacionalnim, tj. pravednim, odbrambenim ratom, jer je ona težila nacionalnom jedinstvu. Takav rat je svojom »pravednošću« plašio ne samo Austriju nego i samog Moltkea mlađeg. Mi smo čuli njegov radikalni predlog da se Balkan blokira, da se »pra-

vednost« ne bi širila u »kulturne zemlje« Evrope, i da bi sama nestala. Nešto slično takvoj blokadi iskusio je i Sovjetski Savez 1918—1920. godine, pa čak i danas predstavnici kapitalističke kulture maštaju da je ponove.

Nećemo osporavati da su takve tendencije bile uvek svojstvene političarima Zapadne Evrope, ali danas oni moraju priznati da čast za taj pronalazak pripada Moltkeu mlađem.

Da se ukratko osvrnemo na mogućnost nacionalnih ratova u imperijalističkoj epohi.

1916. godine Lenjin je pisao da imperijalistička epoha ne uništava ni težnje nacija ka političkoj samostalnosti ni »ostvarenje' tih težnji u granicama svetskih imperijalističkih odnosa«.

Polezaći od toga, on je smatrao da su »u eposi imperijalizma ne samo verovatni nego i neizbežni nacionalni ratovi kolonija i polukolonija... Svaki rat je nastavak politike drugim sredstvima. Nastavak nacionalnooslobodilačke politike kolonija neizbežno će biti njihovi nacionalni ratovi protiv imperijalizma. Takvi ratovi mogu da dovedu do imperijalističkog rata sadašnjih 'velikih' imperijalističkih država, ali mogu i da ne dovedu, što zavisi od mnogih činjenica«.

»Nacionalne ratove u eposi imperijalizma čak ni u Evropi ne treba smatrati nemogućnim. 'Epoha imperijalizma' učinila je današnji rat (prošli — B. Š.) imperijalističkim. Ona neizbežno rađa (dok ne nastupi socijalizam) nove imperijalističke ratove, ona je politiku sadašnjih velikih zemalja učinila skroz imperijalističkom, ali ona ni u kom slučaju ne isključuje nacionalne ratove, na primer, malih (recimo, anektiranih ili nacionalno ugnjetenih) država protiv imperijalističkih zemalja, kao što ne isključuje ni nacionalne pokrete velikih razmera na istoku Evrope«.

Na taj način, i u naše doba nacionalni rat može biti *pravedan* ako je *revolucionaran* rat.

Samo revolucionarni rat, bio on građanski u velikim kapitalističkim zemljama, ili stvarno nacionalni rat kolonija i polukolonija protiv imperijalističkog ropstva, može se smatrati progresivnim ratom koji doprinosi razvitku proizvodnih snaga.

Pošto se takav rat suprotstavlja zavojevačkom ratu buržoaskih klasa, on se može smatrati »odbrambenim« ratom, ali ni u kom slučaju prema načelu ko je prvi napao.

Čisto spoljna strana rata (napad ili odbrana) ne može se prenositi na njegov istorijski značaj.

Revolucionarni rat može biti i napadački, tj. izazvan ratom, kakvi su, na primer, bili ratovi 1866. i 1870—1871. godine.

Lenjin je ukazivao da su reči o pravednosti »odbrambenog« rata ili o »odbrani otadžbine«, kojima se u predvečerje svetskog rata koristila, pa i danas se uveliko koristi, buržoaska diplomatija, sračunate na malograđane.

»Malograđani su sposobni« — pisao je on — »da opravdaju svaki rat govoreći: 'Mi branimo otadžbinu'... Malograđanin ne razume da je rat 'nastavak politike' i zato se ograničava na reči da

'neprijatelj napada', da je 'neprijatelj upao u moju zemlju', ne shvaćajući zbog čega se vodi rat, koje ga klase vode, radi kakvog političkog cilja... Za malograđanina je važno gde se nalazi vojska, ko sada pobeđuje».

U stvari, rat može da bude celishodan, progresivan, i sa tog gledišta pravedan, ili pak obratno — sa istog gledišta — reakcionaran. Naravno, stvar nije u odbrani ili napadu, nego u istorijskom smislu rata, tj. u njegovoj revolucionarnoj celishodnosti. Od strane Austro-Ugarske rat je bio necelishodan, nerevolucionaran, kontra-revolucionaran. Iako je započet kao imperijalistički, on je za tu zemlju završen kao revolucionarnonacionalni, tj. napravio je upravo onaj prelaz koji je predvideo Lenjin, a kojeg se plašio Konrad, kao i njegov prijatelj u Berlinu, koji je bio jako uznemiren zbog raznolikosti nacionalnog sastava habzburške vojske.

Mi bismo se udaljili od predmeta kada bismo počeli da analiziramo da li je svetski rat bio celishodan i za druge kapitalističke zemlje koje su u njemu učestvovala. Doba u kojem te države danas žive očigledno pokazuje koliko bi bilo pogrešno to dokazivati čak i sa buržoaskog gledišta. Svetski rat je bio kontrarevolucionaran, a samo tamo gde se pretvorio u revolucionaran, mi u krajnjem rezultatu vidimo njegove progresivne crte.

Jasno je da u takav progresivni rat ne bi zagazio ne samo ni jedan od načelnika generalštabova XX veka nego ni najliberalniji ministar. Setimo se sa koliko je straha, »krsteći se«, ruski ministar unutrašnjih poslova potpisao ukaz o mobilizaciji, jer je osećao da će rat u Rusiji preći u revoluciju.

Ako se u nekim velikim kapitalističkim državama buržoazija još i održala na vlasti, ipak ju je rat do te mere potresao da sada trči od konferencije do konferencije, težeći da godinama »predaha« zaleći svoje rane.

Uoči 1914. godine za ličnost načelnika austrijskog generalštaba vezana je ideja o preventivnom ratu. Njega započinje ona država koja ne želi da izgubi prednost od svoje spremnosti za borbu protiv druge države, a imajući u vidu da s njom u budućnosti može ratovati veštački ga izaziva u datom momentu. »Prema tome, preventivni rat ima karakter političke odbrane i strategijske ofanzive« — kaže A. Svečin u svojoj »Strategiji«.

U prethodnim poglavljima čuli smo o napadima na Konrada zbog njegovog propovedanja preventivnog rata, koji su diplomatski krugovi osudili još za vreme Bizmarka. Od tada se te osude čvrsto pridržava sva buržoaska diplomatija.

Mi smo već rekli da je Konrad mislio samo o odbrani, te je, da ne bi izgubio u vremenu, neprestano predlagao da se svuda strategijski nastupa. Drugim rečima, u njegovom tumačenju rata nalazile su se sve karakteristike preventivnog rata, što ni on sam nije skrivao. Konrada su zvali apostolom »preventivnog rata« ne samo

u njegovoj zemlji nego i izvan nje, što mu je stvorilo takvu slavu, na primer, u Srbiji, kojom se on u dubini svoje duše nije nimalo ponosio.

Nema sumnje, sa vojnog gledišta preventivni rat ima apsolutnu prednost zbog iznenađenja i odnosa snaga i može se smatrati poželjnim.

Ako se, pak, preventivni rat razmatra sa stanovišta »pravednosti« rata, onda su ga svi buržoaski političari smatrali, pa i danas ga smatraju, napadačkim, uperenim protiv čovečanstva, pa prema tome amoralnim i dostojnim svake osude.

Naravno, Konrada nisu mogle uplašiti takve priče, te je, polazeći od celishodnosti rata, a oslanjajući se na autoritet Fridriha Velikog, dokazivao da je takav rat ne samo potreban već i koristan. On se nimalo nije plašio odgovornosti za preventivni rat. Ali, nije shvatao da je danas daleko teže pokrenuti mase u takav rat nego u vreme Fridriha Velikog, već i zbog toga što su u doba pruskog kralja rat vodile vojske, a ne države u celini.

Za nas je interesantno pitanje da li uopšte može biti opravdan preventivni rat sa stanovišta istorijskog napretka. Ovde moramo dati određen odgovor: ako takav rat bude progresivan, revolucionaran, onda je i pravedan, »odbrambeni«, bez obzira na to što je njegov pokretač ona zemlja koja ga je izazvala.

O ovom pitanju mi nesumnjivo možemo da naidemo na oponiranja — ukazivanja da »revoluciju nosimo na bajonetima«. Daleko smo od toga, jer revoluciju pre svega izvode same mase; ali, ona se završava oružjem. Zato će uvek nastupiti momenat kada će revolucionarne mase ili zaostale i potlačene zemlje biti prinuđene da se u borbi sa kapitalizmom late oružja. Da će u ovoj borbi možda biti neophodno primeniti i preventivni rat, to ne treba ni objašnjavati. Da li rat ima »odbrambeni« karakter ne određuje se konstatacijom ko ga je prvi izazvao.

Čitalac ovoga dela se seća da su sve zemlje 1914. godine ulazile u odbrambeni rat, ali su, pripremajući se za njega, još mnogo pre u svojim planovima predviđale osvajanja, povećanje teritorije i stanovištva, koji su morali da proizađu iz rata. Neki diplomati su o tome govorili otvoreno, drugi su to prikrivali diplomatskom igrom, ali su uporno išli postavljenom cilju. Konrad, junak našeg dela, dosta je otvoreno nabacivao planove aneksija i, kada se o tome ni diplomatski nije smelo govoriti, savetovao je Berhtoldu da uvijeno odgovara da će se to videti posle rata. Čini nam se da nije potrebno iznositi sve primere planova aneksija i podele budućeg plena, jer smo to izneli u prethodnim poglavljima.

Za nas je važno da izvedemo na čistinu činjenicu da je svetski rat morao biti osvajajući, jer se, po shvatanjima političkih i vojnih rukovodilaca, morao obavezno završiti osvajanjima.

Mering piše: »Po svojim ciljevima svaki rat je osvajajući, pošto svaka zaraćena strana teži da proširi svoj posed na štetu suprotne

strane, tj. pokušava da osvoji ono čime do tada nije raspolagala; to se ne mora uvek manifestovati u priključenju neprijateljske teritorije i podanika, ali se obično ispoljava baš u takvoj formi«.

Po Meringovom mišljenju »rat u stvari ne dovodi ni do kakvih osvajanja samo ako obe strane iscrpe jedna drugu do te mere da nijedna ne može potpuno potčiniti neprijatelja svojoj volji, kao što je to bilo na evropskom kontinentu u sedmogodišnjem ratu«. »Ako, pak, jedna od zaraćenih strana toliko pobeđuje da može neprijatelju diktirati uslove za mir, ona će uvek umeti da u njih unese i potrebna joj osvajanja. Raširena predstava o tome da država koja je bila nepošteno napadnuta, pošto je uspešno odbila neprijatelja, mora mirno vratiti mač u korice, uz radosno saznanje da je uspešno izvršila svoju dužnost, takođe spada u priče. Takav rat nije nikad vođen i nikad se neće voditi, bar dok je društvo podeljeno na klase«.

U svim ratnim proklamacijama zaraćenih država u većini slučajeva sada se, uporedo sa uveravanjima da vode samo odbrambeni rat, mogu naći i negiranja bilo kakvih zavojevačkih planova. Ali to je samo *façon de parler*...

Mering dolazi do zaključka: »Vojska koja je pobedila nikada se ne odriče osvajanja. To je možda i neprijatna činjenica, ali, uporedo sa svim strahotama koje donosi, rat uvek postavlja stvari radikalno, i ako mu se umesto ruke pruži mali prst, on će uvek pokušati da izvede neprijatan pokus«.

Meringova razmišljanja o osvajačkom karakteru rata potpuno razjašnjavaju lažna uveravanja diplomata raznih država o tome da njihove zemlje nisu teritorijalno zainteresovane u ratu, kao i ono opravdano nepoverenje koje je prema tim uverenjima imao, na primer ruski ministar inostranih poslova Sazonov. Sa tog stanovišta ne možemo posebno osuđivati i male aneksije koje je projektovao Viljem za austrougarsku vojsku u slučaju rata Austrije sa Srbijom. U tom smislu ne treba sebe zavaravati.

Ako pogledamo rezultate svetskog rata, videćemo kako su se završili »odbrambeni« ratovi Francuske, Engleske, Italije. U teritorijalnom pogledu najmanje je dobila Amerika, ali prema Meringovim rečima, osvajanja se »ne moraju uvek manifestovati u prisvajanju teritorije«.

Svima su poznate pozicije koje je danas Američki kapital osvojio u svetskoj ekonomici. One su dragocenije od teritorijalnih osvajanja. Ako se, konkretno, uzme u obzir imperijalistički karakter današnjeg razvoja, može se sigurno reći da će savremeni rat obavezno pratiti osvajanja i u teritorijalnom, i u ekonomskom čak i u političkom pogledu, jer »vojska koja je pobedila nikada se ne odriče osvajanja«. To je u suštini rata i nastaje s njim.

Ovim ćemo završiti razmatranje pitanja o klasifikaciji ratova i opravdanosti takve društveno-političke pojave kakav je bio i kakav će biti rat. Smatramo da je onaj koji je pročitao ovo delo dobio određenu predstavu o tome koji se rat može smatrati »pravednim« ili »odbrambenim«.

Ako budemo ponovo govorili o tome, onda će to biti u vezi sa onim ratnim parolama koje imaju značaj u savremenim uslovima, kada u ratu učestvuju mase stanovništva.

Ako su i u vreme kabinetskih ratova, pa čak i ranije, vlade zemalja koje su stupile u rat smatrale neophodnim da u svojim proklamacijama istaknu izvesne ratne parole, da objasne stanovništvu radi čega se vodi rat, onda je danas takvo objašnjenje od posebne važnosti.

Čuli smo da je berlinska diplomatija, pa i sam Viljem, ukazivala na to da se za aktivno istupanje Austrije na Balkanu ne mogu naći podesne parole koje bi nemački narod mogle da pokrenu u borbu.

Najzad, Moltke mlađi i svi diplomati starali su se da predstave rat kao odbrambeni, kao »odbranu otadžbine« od napada suprotne strane, od carizma itd., samo da bi radne mase pokrenuli u borbu za interese kapitala. Nijedna vlada ne bi smela da otvoreno izjavi da je rat »napadački«, jer ne bi imala podrške čak ni svog stanovništva.

Mi smo ranije izneli Lenjinovo mišljenje o ovom pitanju. Buržoaske klase nisu smele da objave radnim masama stvarni cilj rata, te je bilo neophodno da se istaknu parole za »malograđanina«.

»Svaka od zaraćenih strana« — piše Mering — »u svojoj ratnoj proklamaciji tvrdi da brani svoja suverena prava i izjavljuje da stremljenje druge zemlje da ih ospori predstavlja zločinački napad; svaka od njih čini to potpuno ubeđena u svoju pravičnost. Takvo čvrsto ubeđenje može da se zasniva na lažnim pretpostavkama, te je zadatak rata da takve pretpostavke odstrani i ustanovi pravo stanje stvari«.

U našem delu mi namerno nismo naveli nijednu ratnu proklamaciju, jer smo smatrali da je nepotrebno zamarati čitaoca lažnim dokumentima.

Što je rat kontrarevolucionarniji, što više ima osvajački karakter, tim je teže naći parole za njega. Obratno — što je revolucionarniji, »pravedniji«, razumljiviji i bliži radnim masama, te je parole za njega lakše naći.

»Marksizam zahteva da se radi opravdanosti svake parole izvrši tačna analiza i ekonomske stvarnosti, i političke situacije, i političkog značaja takve parole« — uči nas Lenjin.

Takvi su zahtevi u pogledu ratnih parola. Parole koje su istakle buržoaske vlade pred svetski rat, naravno, nimalo nisu odgovarale ovim zahtevima i svodile su se na »malograđansku odbranu«.

U očima malograđanina »odbrana«, kao metod borbe, izgledala je zakonitijim oblikom rata, te je i bila uveliko korišćena za parole.

Međutim, kao što kaže Mering, sam rat teži da odbaci »lažne pretpostavke«, te danas mi možemo oceniti vrednost svih onih »odbrambenih« parola koje smo čitali u proklamacijama zaraćenih strana 1914. godine.

Iako je u očima svog stanovništva Nemačka vodila »odbrambeni rat«, sam tok rata je razotkrio »napadačke« tendencije nemačkog imperijalizma.

Rat je politički akt, pa i ratne parole i njihovo širenje među stanovništvom svoje zemlje spadaju u nadležnost politike. Polazeći od toga, načelnici generalštabova — Konrad, Januškevič i vojni ministar Suhomlinov izostavljali su ih iz svojih obaveza i samo se Moltke mlađi brinuo o »odbrambenom« ratu protiv Slovena. Čini nam se da je stav načelnika nemačkog generalštaba bio pravilniji; mada ratne parole nisu direktna obaveza načelnika generalštaba, one su ipak za njega do te mere interesantne da ih ne bi smeo zanemariti.

Dozvolićemo sebi da pažnju čitaoca zaustavimo na još jednoj karakterističnoj crti savremenog rata na njegovoj trustifikaciji. Danas se sve više smanjuju mogućnosti za lokalne (izolovane) ratove, i obrnuto — sve više se stvaraju uslovi za koalicione ratove.

O tome ćemo reći detaljnije na odgovarajućem mestu, iako nam je jedan od recenzenata naše prve knjige prebacio da smo preko tog pitanja prešli ćutke. Ali, sve ima svoje mesto.

Značaj koalicija, koji je ogromno porastao, ne može se objasniti nikako drukčije nego imperijalističkim karakterom savremene epohe.

Uporedo sa trustifikacijom kapitala raznih zemalja ujedinjuju se i njihove vojne snage radi zaštite zajedničkih ekonomskih interesa. Istina u državama sa moćnom ekonomikom ovo ide vrlo teško, jer se često sudaraju interesi finansijskog kapitala tih zemalja, te je potrebno uložiti mnogo napora da se oni regulišu u korist vojne politike. Kao primer za to može da posluži Trojni savez u kojem su političke veze bile toliko labilne da su države članice više puta bile prinuđene da u ozbiljnim momentima pitaju svoje saveznike da li će im pružiti pomoć u eventualnom oružanom sukobu. Ovo se može zapaziti i u englesko-francuskim pregovorima. Nešto drugo je bilo u francusko-ruskom savezu, gde je jak francuski finansijski kapital bio u stanju da nametne svoju volju monarhističkoj Rusiji, istina sa izvesnim oprezom.

U početku XX veka na evropskom kontinentu su postojale dve jake koalicije velikih država, za koje su se postepeno ekonomski vezale i male evropske države.

Za većinu njih ostalo je otvoreno pitanje vojnog saveza sa ovom ili onom grupacijom država, pa su neke ostale neutralne i sačuvale takav stav u toku čitavog rata ili docnije istupile na pozornicu svetske borbe.

S pojavom imperijalizma koalicioni karakter rata se tako učvrstio da se više nije moglo računati na lokalne ratove među velikim evropskim državama, kakav je, na primer, bio rat između Francuske i Nemačke 1870—1871. godine, i kakvi su čak ratovi između Austro-Ugarske i Srbije ili Rusije i Turske. Diplomati evropskih država su u ovom pogledu bili na pravilnijem putu, pa su obuzdavali vatrena mešanja načelnika generalštabova o mogućnosti vođenja izolovanih ratova. Međutim — preko toga ne treba prelaziti ćutke — Konrad je

u tom smislu bio veliki optimista, pa je razvijao planove o stvaranju raznih političkih grupacija radi izolacije Srbije i mogućeg napada na nju. U tom smislu je grešio i ruski načelnik generalštaba Palicín, koji je računao da će na kavkaskoj granici ratovati samo sa Turskom. Na sve ovo realnije je gledao nemački generalštab, čiji je načelnik Moltke isticao da u savremenim uslovima nijedna evropska država ne može izvući mač a da ne prouzrokuje evropski rat.

Ipak, ma kako to bilo čudno, iako je Berlin težio da lokalizuje rat između Austrije i Srbije, rasplamsao se svetski rat. Pošto je napravio pogrešnu pretpostavku o mogućnosti takvog rata, Berlin je kasnije izgubio tle ispod nogu, pa je brzo doterao do evropskog oružanog sudara. Čitalac je video sva nastojanja nemačke diplomatije da lokalizuje rat, i razočaranje koje je nastalo posle toga.

Napred smo naveli Lenjinove reči o ratu i savezima u kapitalističkom društvu, koji su predodređivali koalicioni rat kako na početku XX veka tako i danas.

Ukazivali smo na to da je rat u klasnom društvu bio, a i danas ostao, poslednja instanca kojoj se države obraćaju radi rešavanja sporova. Sukobi koje je manje-više moguće rešiti mirnim putem rešavaju se diplomatskim pregovorima zainteresovanih država ili se razmatraju na konferenciji izaslanika, ako se tiču i interesa drugih zemalja. Jednom reči, države na svaki način žele da izbegnu rat.

Čuli smo kakvo je mišljenje o ovim konferencijama imao Konrad, a i današnji političari nemaju u njih veće poverenje. U suštini, takva konferencija bila je opravdana samo ako su se njenim zaključcima pokoravali dobrovoljno. Pokušaj da se pod pretnjom rata Crna Gora primora da ispuni odluke Londonske konferencije iz 1913. godine završio se neuspehom zbog toga što nije postojala iskrena želja velikih država da intervenišu u tome. Međutim, na davanje prava egzekucije nekoj od velikih zemalja Londonska konferencija nije mogla da se odluči, jer nije imala poverenja u poštenje te države.

Takav je značaj diplomatskih konferencija, prema kojima se tako skeptički odnosio načelnik austrougarskog generalštaba.

Ideja o borbi za mir i otklanjanje rata, o kojoj se prvi put raspravljalo na Haškoj konferenciji, imala je mnogo pristalica pretežno u nizu slabih država ili, pak među političkim maštaocima. Realniji političari su trezvenije gledali na svetski sukob, koji se približavao i smatrali da je potrebno pripremiti se za njega.

Kao što je poznato, za rat, sa svim njegovim strahotama, bili su utvrđeni posebni propisi u međunarodnim razmerama što je dobilo odraza i u izvesnim međunarodnim pravnim normama.

Mnogo je »mudrih« glava učestvovalo u sastavljanju tih normi, i to samo zato da bi početkom svetskog rata one izgubile svaku vrednost. Istina plemeniti protest protiv onih koji su ih narušavali bio je velik. Pretilo se sudom, pa su čak i osuđivana manje značajna lica. Međutim, ličnosti odgovornije za vođenje rata gledale su na te stvari nešto drukčije. Čuli smo kako je Sazonov, ruski ministar inostranih

poslova, još pre rata govorio da »svaka pravna norma važi samo u doba mira«. Bivši nemački ministar vojske, a zatim načelnik štaba vrhovne komande, Falkenhajm, u svojoj knjizi »Vrhovna komanda«, objavljenoj posle rata, piše da se »iznad svih normi međunarodnog prava nalazi obaveza samoočuvanja«. Ludendorff tvrdi da »nove osnove vođenja rata stvaraju i nove međunarodne norme«.

Jednom reči, međunarodne norme o ratu, koje su pokušavale da rat postave u okviru zakonitosti, ostale su mrtve, a dela mnogih pravnika uzaludna. Jedan od pobornika mira, poznati pacifista Niti, bio je prinuđen da posle svetskog rata prizna da »rat ruši sve temelje tradicije i morala«. »Ono što je za rat najvažnije, to je pobjeda. Poštovanje nekih tradicionalnih međunarodnih normi je pre posledica uzajamnog straha zaraćenih strana nego li ostatak viteštva ... Nužnost u ratu postaje zakonitost«.

Niti ne želi da normira rat, ali zahteva da se ne narušavaju međunarodne norme u miru: »Kada je objavljen mir, a opasnost prošla, svako narušavanje međunarodnog prava, svako vređanje pobjedjenih, svako narušavanje datih obećanja, svako odricanje prava, ujedno su vređanja civilizacije i kulture«.

Profesori međunarodnog prava moraju priznati da ono ima snagu samo u miru, jer se pokazalo da je rat jači od njega.

Po završetku svetskog rata ideja o borbi za mir je ponovo oživela i u većoj meri je kultivisala velike evropske države u vidu stvorenog, svima poznatog, Društva naroda. Treba reći da je Društvo naroda učinilo nekoliko koraka napred u odnosu na Hag, ali je faktički predstavnik diktature Engleske i Francuske na evropskom kontinentu. Ovdje se nećemo upuštati u detaljnu analizu suštine ove kapitalističke ustanove, iznad čijeg je ulaza ispisana reč »mir«, a u kojoj u suštini leži zaloga »rata« i »nasilja« od strane jakih kapitalističkih država. Uloga Društva naroda u održavanju mira u Evropi i pokušaji da se sprovede razoružanje svima su dobro poznati. Možemo sa sigurnošću reći da u celishodnosti njegovog postojanja ne veruju ni njegovi tvorci, koji i dalje insistiraju ne na *dobrovoljnom*, već na *prinudnom* razoružanju pobjedjenih zemalja.

Sa ovim bismo mogli da završimo prikaz rata kao istorijske pojave u životu klasnog društva.

Ostalo je da kažemo nekoliko reči o nestanku rata. Mi smo više puta ukazivali da će rat da nestane tek posle smrti kapitalističkog sveta, pa ako je »večni mir moguć samo na groblju« onda je to baš na groblju kapitalističkog društva.

A za sada »priča o poslednjem ratu«, kao što je govorio Lenjin, »prazna je, štetna priča, malograđanska mitologija ...«

GLAVA VII

RATNI PLAN I SPOLJNA POLITIKA

»Diplomatski ratni plan« i njegovo postojanje u stvarnosti. — Politički cilj rata i promene koje prouzrokuje strategija. — Cilj rata i njegovo mesto u shvatanjima generalštabova. — Ratni plan pred svetski rat i danas. — Klauzevic o osnovnim linijama ratnog plana. — Klauzevic o obimu sredstava za rat. — Politički i vojni faktori koji se uzimaju u obzir prilikom izrade ratnog plana. — Odnos vojnih snaga i njihov značaj. — Politička delatnost Konrada i drugih načelnika generalštabova. — Prema Konradu, osnova politike je vojna moć. — Savez sa drugim zemljama. — Neutralne države. — Postepenost u postizanju političkih ciljeva. — Izbor vremena za početak rata. — Iznenadenje prema Klauzevicu i danas. — Pri izradi ratnog plana generalštab treba da uzme u obzir uticaj revolucionarnog pokreta. — Lenjin o uticaju revolucionarnog pokreta na rat. — Savremeni karakter rata i potreba da ga politika uzme u obzir. — Tehnika rada na ratnom planu i njen uticaj na politiku. — Posebna linija generalštaba. — Nepoverenje strategije prema spoljnoj politici. — Elastičnost ratnog plana i potreba za njim. — Utvrđivanje ratnog plana. — Upoznavanje sa ratnim planom predstavnika organa državne uprave. — Savet ministara i njegova uloga u pripremi ratnog plana. — Poznavanje rata od strane političkih rukovodilaca. — Bilov i Klauzevic o nužnosti da rat proučavaju političari. — Triumvirat i njegova uloga u tom pitanju. — Poznavanje rata od strane diplomata na početku XX veka i saveti generalštaba. — Savremeno postavljanje pitanja. — Poznavanje rata od strane marksista. — Granični incidenti i njihov značaj u radu generalštaba i ministarstva inostranih poslova.

U prethodnoj glavi težili smo da objasnimo opšte uslove povezanosti rata i spoljne politike i da u glavnim crtama prikazemo lik samog rata. Sada ćemo malo dublje da uđemo u zajednički rad diplomata i stratega na pripremi ratnog plana.

Čuli smo da se rat ne javlja izvan politike, posebno spoljne, nego da je sav prožet njom da je njeno stvarno oruđe, da se vodi radi postizanja njenih važnih ciljeva. Pa ipak, u prethodnoj glavi smo istakli da rat ima svoje zakone, koje politika mora da uzima u obzir.

Koristeći te »zakone rata«, neki načelnici generalštabova su postavljali svoje zahteve predstavnicima spoljne politike. Osnova za to bila je postavka da u ratu pre svega treba težiti vojnom uspehu.

S druge strane, diplomati su u ratu videli samo jedno od sredstava za ostvarenje onih ciljeva prema kojima je bio upravljen njihov celokupan rad, pa smo čuli kako je, na primer, Erental o tome dosta

određeno govorio načelniku austrougarskog generalštaba. Čak je i Suhomlinov, taj konzervativni državnik, u svojim sećanjima, istina kasnije, ukazivao na to da je odlučivanje o ratu ili miru bilo izvan njegove kompetencije.

Podvukli smo, takođe, da je rat krajnje sredstvo politike, i da zbog toga politika ne može da zasniva svoju delatnost isključivo na njemu, ali ipak uvek mora imati u vidu mogućnost stupanja u oružani sukob sa drugim državama.

Pa ipak, kad pogledamo neke rasprave iz strategije, čak i one koje su nam savremene, naći ćemo poglavlja posvećena posebnom »diplomatskom ratnom planu«. Drugim rečima, diplomatija mora stalno da radi za račun rata. Od spoljne politike se traži odgovarajuća priprema rata, postizanje političkog iznenađenja pri njegovoj objavi i izbor vremena najpogodnijeg za državu koja stupa u rat.

Poznato nam je da se međunarodni odnosi ne grade na odnosu snaga pojedinih zemalja, da se spoljnopolitički odnosi zasnivaju na ekonomskom potencijalu, da zbog međusobnog takmičenja u toj oblasti nastaju sukobi, vodi se politička borba. Rat je samo krajnji oblik te borbe.

Zato nam se čini da o određenom »diplomatskom ratnom planu« možemo govoriti samo kada se država priprema za preventivni rat. Ipak, mi nećemo da kažemo da svaki rat, čak i isključivo odbrambeni, ne mora biti pripremljen od strane diplomatije.

Rat je oruđe politike, pa se i vodi radi postizanja izvesnih političkih ciljeva.

»Niko ne počinje rat, ili bar ne bi trebalo da ga počne, ako je pametan«, — piše Klauzevic — »a da ne kaže samome sebi: šta želi da postigne njime, a šta u njemu. Ova osnovna misao otkriva sve smernice, određuje obim sredstava, meru energije i njen se uticaj ispoljava čak i na najmanje delove ratne delatnosti.«*)

Na taj način se otkrivaju dva cilja: *politički i vojni*.

Politički ciljevi koje postavlja sebi neka država obično se postižu ugovorima u toku mira, a samo se u krajnjoj nuždi rešavaju na bojnem polju. Savremeni strateg, čak i u ovom poslednjem slučaju, uvek treba da ima u vidu politički cilj.

U prethodnom poglavlju smo izložili shvatanja Klauzevica o promenama političkog cilja. Filozof rata potpuno određeno kaže: »Ma kako značajan da je uticaj rata na cilj politike, on, u svakom slučaju, može samo da promeni njen pravac i njene namere, jer politički cilj ipak zadržava prvenstven značaj. Politika postavlja cilj; rat je, pak, sredstvo, oruđe za postizanje tog cilja; dok se radi oruđem, ne sme se zaboraviti cilj toga rada.«**)

*) Vidi: Klauzevic, *O ratu*, izdanje »Vojnog dela«, 1951, str. 498. — Prim. red.

**) Vidi: Klauzevic, *O ratu*, izdanje »Vojnog dela«, 1951, str. 54 — Prim. red.

Međutim, u svim referatima načelnika austrougarskog generalštaba nailazili smo na suprotna shvatanja. Konrad je teoretski pravilno cenio rat kao oruđe politike, ali je ipak davao prvenstven značaj *vojnom* cilju, pa je ne samo smelo menjao, nego i samostalno nabavljao spoljnopoličke ciljeve dunavske carevine.

Načelnik austrougarskog generalštaba je zahtevao potpuno određen diplomatski plan rata, proračunat na više godina. Njegov budući saborac u Berlinu — Moltke — takođe je smatrao da diplomatija do početka rata mora tačno da utvrdi »ko je neprijatelj a ko prijatelj«.

Čitalac je i sam mogao primetiti da su zahtevi koje su generalštabovi postavljali spoljnoj politici bivali sve uporniji što je Evropa bila bliže ratu, da su na njenu delatnost sa sumnjom gledali ne samo u Beču nego i u Berlinu. Konrad je otvoreno govorio da približavanje rata treba da označava potčinjavanje diplomatske delatnosti ratnim uslovima, a Moltke je, prema rečima Ludendorfa, jako sumnjao u sposobnost berlinske diplomatije.

Ne može se reći da je ovaj napad mača na diplomatsko pero bio bez osnove. Da bi odredio spoljno-političke ciljeve nekadašnje habzburške carevine, Konrad je morao da polazi od potpuno određenih postavki, koje bi poslužile kao ubedljivi dokazi pravilnosti njegovih postupaka i dejstava.

U stvarnosti je i bilo tako.

Treba da se prisetimo da je svaki načelnik generalštaba smatrao da je odgovoran za ratne pripreme sa vojničkog stanovišta, a pre svega za pravilnu i tačnu razradu ratnog plana ili, prema Konradovoj klasifikaciji ove delatnosti, za opštu, a naročito konkretnu pripremu za rat.

Baš ta odgovornost za ratni plan, kao i izvanredne obaveze, omogućavala je načelnicima generalštabova da istupaju sa određenim, ponekad čak i oštrim, zahtevima prema diplomatiji u njenim pripremama za rat. Zato mi u raspravama iz strategije — koje su, istina, nama nešto savremenije — i nalazimo dokaze o tome da je nužno da postoji diplomatski plan rata.

Kao što vidimo ovi zahtevi dakako nisu beznačajni, pa smatramo da ih je potrebno detaljnije analizirati.

Klauzevic kaže: »Ratni plan obuhvata ceo ratni akt; njime ovaj postaje jedan jedini rad, koji mora imati svoj poslednji, krajnji cilj, u kome se izravnavaju svi posebni ciljevi«.

U predvečerje svetskog rata nailazimo na takvo shvatanje ratnog plana. Iz prethodnog poglavlja prve knjige našega dela, poznato nam je da je načelnik austrougarskog generalštaba razmatrao »sav, u celini uzet, mirnodopski rad oružanih snaga« kao »pripremni rad« za rat, koji je u stvari i sačinjavao ratni plan. U daljem izlaganju Konrad je ovo ipak detaljisao — delio je ratni plan na opšte ratne pripreme za bilo koji rat i na konkretne ratne pripreme za određeni rat, drugim rečima na određenu varijantu strategijskog razvoja. Ta-

kav strategijski razvoj, odnosno konkretne ratne pripreme, obično se u to vreme shvatao i nazivao ratnim planom za određeni front.

U savremenim uslovima, kada u ratu učestvuje država u celini, u pojam ratnog plana ulazi ne samo strategijski razvoj, nego i celokupna priprema oružanih snaga za rat, jer, kao što je poznato, rat mora biti pripremljen i u ekonomskom i u političkom pogledu.

Kada budemo dalje govorili o ratnom planu kako su ga shvatali generalštabovi na početku XX veka, mi ćemo u suštini govoriti o strategijskom razvoju oružanih snaga za rat na određenom frontu. Pri takvom ograničenju nećemo se mnogo udaljiti od Klauzevica — sve njegove misli o tom pitanju ostaju aktuelne i danas.

»Rat nije samostalan akt, nego nastavak politike drugim sredstvima« — kaže Klauzevic. — Zbog toga osnovne linije svih velikih strategijskih planova imaju pretežno politički karakter, koji se ispoljava tim više što one više zahvataju rat i državu u celini. Celokupan ratni plan proističe neposredno iz političke stvarnosti obe zaraćene zemlje i iz njihovih odnosa prema drugim državama«.

Na drugom mestu filozof rata određeno izjavljuje: »Ako se radi o ratnom planu ili planu kampanje, onda se neizbežno moramo obratiti politici«, i »ni jedan vojni plan ne može se izraditi a da se ne uzmu u obzir i politički odnosi«.

To su potpuno jasne i određene misli. Moramo priznati da su one bile dobro shvaćene u raznim generalštabovima Evrope na početku XX stoleća, naročito u Beču. Ovde nećemo da ponavljamo sve Konradove misli i dokumenta o tome, jer smo ih ranije dosta detaljno naveli, nego ćemo samo da istaknemo da je načelnik austrougarskog generalštaba u tom pogledu bio strogi sledbenik Klauzevica. Konrad je dosta često izjavljivao da naročito konkretna ratna priprema zahteva jasne i ustaljene osnovne pravce spoljne politike. Pri tome je ukazivao da na konkretnu pripremu za rat utiče i unutrašnja politika, jer je jedna situacija kada u zemlji vlada mir, pa se sve snage mogu baciti na spoljni front, a druga kada se deo ovih snaga mora ostaviti za obezbeđenje postojećeg državnog poretka. I drugi načelnici generalštabova postavljali su diplomatima slične zahteve u pogledu osnovnih pravaca spoljne politike.

Stvarno, »teorija zahteva« — kako kaže Klauzevic — »da se kod svakog rata, prema verovatnoći, koju daju političke činjenice i odnosi, prvo shvate njegov karakter i njegove glavne crte«.*)

»Pritisak koji moramo da izvršimo na svog protivnika zavisice od veličine naših i njegovih političkih zahteva. Ako su ovi poznati i jednoj i drugoj strani, naprezanje bi s obe strane bilo isto«.**)

Rekli smo da se za postizanje političkog cilja u ratu određuje vojni cilj rata, čija realizacija zahteva odgovarajuća sredstva. Govoreći o obimu tih sredstava, Klauzevic dolazi do zaključka da se »mora uzeti u obzir politički cilj (rata — B. Š.) kako s naše tako i s neprijateljske strane; moramo se obazreti na snage i prilike u neprijatelj-

*) Vidi: Klauzevic, O ratu, izdanje »Vojnog dela«, 1951, str. 503. — Prim. red.

skoj državi, kao i na naše, voditi računa o karakteru njegove vlade, njegovog naroda i njihovih sposobnosti, a o svemu tome i na našoj strani; najzad i na političke veze kod drugih država, kao i na dejstva koja tu rat može da učini.*)

»Lako je pojmiti« — kaže Klauzevic — »da je procena ovih raznolikih i raznoliko isprepletanih stvari velik zadatak, da je baš prava genijalnost iz svega toga brzo pronaći ono što je tačno, dok bi bilo potpuno nemoguće savladati ovu raznolikost običnim školskim načinom mišljenja.«*)

»U tom smislu Bonaparta je potpuno tačno rekao da bi to bio algebarski zadatak pred kojim bi se mogao uplašiti i sam Njuti.«*)

»Pre svega« — završava Klauzevic — »moramo, dakle, priznati da sud o predstojećem ratu, o cilju koji on sme da ima, o sredstvima koja su potrebna, može postati samo iz ukupnog pregleda svih odnosa, u koji su upletene i najindividualnije crte trenutka.«*)

Ovde nismo čuli o *ekonomskim odnosima* između naroda, koji se takođe moraju uzeti u obzir pri određivanju političkog i vojnog cilja rata. Ali, mi smo više puta ukazivali na to da se u doba Klauzevica ovi odnosi nisu tako oštro ispoljavali kao danas. Filozof rata je pojmom »politika« obuhvatio i ekonomske odnose država. Danas je dobro poznato da je politika nadgradnja ekonomike, te smatramo da je za pravilno shvatanje političkih ciljeva država koje se mogu naći u ratu, pre svega neophodno razmotriti njihove ekonomske veze.

U tom pogledu podsetićemo čitaoca na referate Nemaca i ruskog pomorskog generalštaba, koji i počinju time što određuju ekonomske ciljeve Rusije u Crnom moru.

Videli smo mnoge dokumente generalštabova, čiji je zadatak bio da odrede političke i vojne ciljeve i obim potrebnih sredstava za mogući rat, drugim rečima, dokumente koji su pokušavali da sa »pravom genijalnošću« odrede osnove ratnog plana.

Konrad je te osnove u izobilju nabacivao smelom rukom, jer je smatrao da je odgovoran za rad na ratnom planu; on nije hteo da čeka uputstva predstavnika spoljne politike, nego je pokušavao da se sam snađe u karakteru budućeg rata u odnosu na monarhiju.

Pošto se dobro sećao Klauzevicevih reči o tesnoj vezi politike i strategije, Konrad nije hteo da se ograđuje zidom od bečke diplomatije, znajući dobro da u nekim njenim predstavnicima nema prijatelje nego neprijatelje.

Napred smo naveli teoretske postavke Klauzevica o faktorima koje treba uzimati u obzir pri određivanju »mogućeg cilja« rata. Već iz Klauzevicevog nabranjanja najvažnijih od njih, vidi se da su mnogobrojni, te smatramo da se mogu podeliti u dve grupe: *političke osnove i osnove rata*. Razumljivo je da se prva grupa mora zasnivati na ekonomskim odnosima.

*) Ibid., str. 504.

U političke osnove Klauzevic je ubrajao: političke ciljeve, karakter vlade, naroda i njihove sposobnosti, unutrašnje odnose u državi i političke veze sa drugim državama. Kao što se vidi, radi pravilnog razumevanja tih faktora, kao osnovnih smernica spoljne politike, potrebno je u svakodnevnom radu ulaziti u oblasti koje nisu baš potpuno vojne.

Najzad, priroda rata, situacija u savremenom ratu, takođe utiče na određivanje vojnog cilja, obima sredstava i načina njihovog iskorišćavanja u slučaju rata.

Mi smo više puta ukazivali na to da ne može biti ni reči o suprotstavljanju vojnih zahteva političkim zahtevima, pa smo se pozivali na Klauzevica, koji je to smatrao apsurdnim. Ma kako da je važan »duh rata«, njegova priroda, on ipak ne može da isključi političke činioce, nego samo da promeni spoljnopolitičke ciljeve.

Drugim rečima, pri izradi ratnog plana moramo na prvo mesto da postavimo političke osnove, pa da, polazeći od njih, odredimo vojni cilj, a ni u kom slučaju ne smemo da gradimo spoljnu politiku zemlje samo prema zakonima rata.

Međutim, u referatima načelnika austrougarskog generalštaba, pa i ostalih, nailazimo na drugačiju arhitektoniku.

Mi smo više puta podvlačili da je Konrad u temelj državne politike stavljao odnos svojih vojnih snaga prema vojnim snagama drugih država. Načelnik bečkog generalštaba je smatrao da se samo na toj osnovi mogu zasnivati i politički odnosi među državama. On je više puta izjavljivao da je politika koja se ne zasniva na vojsci slična zgradi koja je sazidana na pesku. Iako je smatrao da Austro-Ugarska treba da vodi politiku saveza sa drugim zemljama, Konrad nije naročito računao na njih, pa je izjavljivao da je naslanjanje na saveznike bez jake vlastite vojske opasna stvar. Svakik orak diplomatije, po mišljenju načelnika generalštaba, mora da se podupre vojskom, pa čak i zasniva na vojnoj sili.

Naravno, u ovome junak našeg dela nije originalan, jer je još Fridrih Veliki smatrao da su diplomatske note koje se ne oslanjaju na oružane snage slične notama bez instrumenata.

Po navedenim političkim činionicima, uzetim od Klauzevica, vidi se da odnos vojnih snaga nije jedini odlučujući faktor u ratu, a u prethodnoj glavi smo naveli i Lenjinov sud o tome. Najzad, i sam Klauzevic, kada analizira vrste rata, napadački ili odbrambeni, kaže: »Može nam se učiniti da je uzajamni odnos snaga glavni i odlučujući faktor. Pa ipak, kad bismo se bazirali samo na njemu, smatramo da bismo skrenuli sa pravog puta«.

Slična lutanja zapažamo kako kod Konrada, tako i kod drugih načelnika generalštabova, koji su hteli da na vojsci zasnivaju spoljne odnose država i da određuju njihove političke ciljeve.

Ne mogu se negirati pravilni zahtevi Konrada da spoljna politika određuje osnovne smernice u izradi ratnog plana; samo polazeći od njih, moguće je izraditi pravilan ratni plan. Pošto nije dobijao

takve podatke, ili se nije slagao sa onim koje je dobijao, načelnik austrougarskog generalštaba je sam određivao spoljnopolitičke ciljeve monarhije, polazeći od ratnih uslova, od prirode rata u odnosu na dunavsku carevinu.

Nemamo nameru da osuđujemo Konrada zbog njegove političke delatnosti, jer se, naravno, ne mogu bezuslovno prihvatiti određeni politički ciljevi kao osnova za izradu ratnog plana, pošto se oni moraju uskladiti sa vojnim mogućnostima. Napred smo ukazivali na to da strategija može da menja te ciljeve, ali ne sme da ih potčinjava sebi. Konrad je imao pravo da utiče na njihovo smanjenje, ali ga je osnova sopstvenih gledišta skretala sa »pravog puta«.

Ako izbliza pogledamo politički deo referata načelnika austrougarskog generalštaba, pa i referata Moltkea iz 1912. godine, kao i pisma Konrada ministru inostranih poslova, naći ćemo potvrdu za ovo što je rečeno.

Preko načelnika generalštabova strategija je postavljala određene zahteve spoljnoj politici u pogledu pripremanja predstojećeg rata. Ti su se zahtevi zasnivali na: 1) principijelnim vojnim osnovama i 2) tehničkom radu pri izradi ratnog plana.

Dokumenti i razmišljanja načelnika austrougarskog generalštaba govore nam o tome da je on smatrao rat osnovnim putem za postizanje važnih političkih ciljeva zemlje. Retko je kad, i za kratko vreme, Konrad napuštao taj put i naginjao ekonomskom osvajanju susednih balkanskih zemalja. U suštini, on je ipak smatrao da se sudbina zemalja i njihove životne težnje rešavaju na bojnopolju, a nikako ne za diplomatskim stolom.

Prirodno je da je on odnos vojnih snaga smatrao osnovom svake realne politike.

Načelnik generalštaba je počinjao svoje referate postavkama onih političkih ciljeva kojima je trebalo da teži Austro-Ugarska u skladu sa svojim geografskim, kulturnim i etnografskim uslovima. Nije potrebno posebno naglašavati da se sve to svodilo na imperijalistička osvajanja jer je, kao što smo to i ranije ukazivali, Austro-Ugarska na početku XX veka odlučno krenula putem imperijalizma.

Konrad je pri razmatranju političkih ciljeva izdvajao glavne, a prema tome su određivani i glavni neprijatelji, odnosno države koje su se suprotstavljale postizanju tih ciljeva.

Uporedo s tim, načelnik generalštaba je računao na realnu snagu za sprovođenje predviđene linije — na oružane snage Austro-Ugarske — pa je od njih i polazio pri određivanju onih ciljeva koje je trebalo da postavi sebi diplomatija. On nam je više puta ukazivao na to da diplomatija nema pravo da postavlja sebi ciljeve koji se ne mogu obezbediti vojnom silom.

Jačina vojnih snaga Austro-Ugarske nije bila takva da bi se moglo težiti ostvarenju više političkih ciljeva i oni su morali da budu ograničeni. Konrad je potpuno i opravdano isticao da država koja je ugrožena sa svih strana, kakva je bila dunavska carevina,

ne može da vodi rat u krugu od 360°, te je potrebno da se priprema samo za konkretan, ranije određen rat. Kao potvrdu svojih reči Konrad je navodio primere drugih država, kao što su Italija i Nemačka, koje su imale ograničene ugrožene delove, prema kojima su mogle da koncentrišu sve svoje pripreme za rat.

Državi sa tako nepovoljnim geografskim položajem kakav je imala Austro-Ugarska na karti Evrope, diplomatija je morala da stvori pogodne uslove za vođenje rata.

Po Konradovom mišljenju to je bilo moguće postići: 1) savezi-
ma sa drugim državama; 2) neutralnošću nekih od njih; 3) poste-
penošću u postizanju političkih ciljeva ratom i 4) odgovarajućim iz-
borom vremena za početak rata.

Ako ponovo razmotrimo Konradova dokumenta, videćemo kako je on postepeno, od priznavanja potrebe za lokalnim ratom, usvajao mišljenje o budućem ratu kao o trustificiranom ratu, ratu u sa-
vezu sa drugim zemljama.

U prethodnom poglavlju isticali smo da je koalicioni rat mo-
rao da se pojavi u našoj epohi, te zbog toga sve pretpostavke načelni-
ka generalštabova (Konrada, Moltkea, Palicina) o mogućnosti vo-
đenja izolovanog rata treba smatrati u najmanju ruku neosnovanim.
Na to su ukazivali i pojedini diplomati njihovi savremenici.

Iako je smatrao da su savezi sa drugim državama neophodni
za vođenje budućeg rata, načelnik austrougarskog generalštaba ih
je ipak cenio kao surovu stvarnost i nipošto nije hteo da na njima
zasniva svoje pretpostavke. Čuli smo njegova mišljenja o tome, pa
ga nećemo ponavljati.

Savezi sa drugim državama povećavali su vojne snage, a to je
baš i bilo potrebno načelniku austrougarskog generalštaba, ali on
ne samo da nije hteo da bezuslovno potčini vojne ciljeve, nego
nije hteo ni da uskladi političke ciljeve sa savezničkim državama.

Mi ćemo dalje o tome detaljnije govoriti, a sada ćemo samo da
podvučemo da je državnički egoizam bio svojstven Konradu više
no ma kojem drugom načelniku generalštaba.

Pošto je saveze smatrao nužnim a naročito savez sa Nemačkom,
Konrad je u tom smislu postavljao svoje zahteve ministru inostrani-
h poslova, iznoseći projekte novih saveza prema čisto vojnim shva-
tanjima, ali je pri tome malo uzimao u obzir u kojoj su meri ekonom-
ske veze išle u prilog njihovom sklapanju. Istina je, i to moramo
da podvučemo, da je Konradova želja da 1912. godine privuče Ru-
muniju na svoju stranu bila tako velika da je po dolasku iz Buku-
rešta postavio pitanje o sklapanju čisto trgovinskog ugovora sa
tom zemljom.

Teška srca je Konrad podneo savezništvo sa Italijom, predvi-
đajući njenu izdaju, i ne samo da nije mislio o zajedničkim dej-
stvima sa njom, nego je i pojačavao odbranu protiv ove zemlje i u
vezi s tim vodio žestoke diskusije sa ministrom inostranih poslova.

Imali smo priliku da u našoj literaturi naidemo na mišljenje
da su generalštabovi pred svetski rat usko procenjivali spoljne od-

nose sa drugim zemljama, koncentrišući se na najbliže zemlje. Smatramo da je takvo mišljenje površno, jer nam dokumenti načelnika austrougarskog generalštaba govore drugačije. Njegov politički vidik bio je širok i nije se ograničavao samo na Evropu, već je zahvatio i Aziju i Ameriku. Čuli smo, između ostalog, da je i Kina privlačila Konradovu pažnju. Da li je to pravilno ili ne, to je drugo pitanje, ali je u svakom slučaju načelnik generalštaba imao u vidu skoro sve više-manje značajne zemlje.

Ako je Konrad, kao što smo ranije naveli, smatrao jedne zemlje neposrednim ili posrednim neprijateljima, a druge saveznicima, onda su ove druge, po njegovom mišljenju, morale ostati neutralne, kao, na primer, Švajcarska, ili, pak, svojom neutralnošću preteći delovati na neposredne neprijatelje. U takve zemlje Konrad je naročito ubrajao Albaniju, koja je svojim oružanim bandama, a u perspektivi i posebnom nacionalnom vojskom, trebalo da odvuče deo vojnih snaga Srbije sa glavnog ratišta. Čuli smo više puta Konradov predlog da se neutralnost Crne Gore kupi novcem.

Jednom rečju, političke odnose sa drugim zemljama načelnik generalštaba u Beču je podvrgavao širokoj analizi sa stanovišta jačanja vojnog položaja Austro-Ugarske. Istina, ponekad su njegovi predlozi diplomatiji na izgled bili lišeni osnove i oštro su odudarali od spoljnopolitičke linije, ali je to bilo zbog toga što je Konrad nedovoljno uzimao u obzir ekonomsku osnovu tih odnosa. Moramo mu odati priznanje jer je i sam uviđao da u tom smislu nije bio dovoljno jak.

Govoreći o neutralnim državama, čiji je uticaj u većoj ili manjoj meri morao da se odrazi na ratni plan, ne možemo da zaobiđemo famoznu neutralnost Belgije. Kao što je poznato danas se mnogo piše o tom da li je Nemačkoj bilo u interesu da naruši neutralnost Belgije ili je trebalo da poštuje njen integritet?

Ekonomski uslovi ni izdaleka nisu išli u prilog zauzimanju Belgije, te upad u Belgiju može da se objasni samo »genijalnim« Šlifenovim planom. Međutim, posledica takvog postupka bilo je učešće u ratu ne samo belgijske vojske, nego i Engleske. Da li bi se mogao ostvariti plan upada nemačkih armija u Francusku, zaobilazeći Belgiju, i kakve bi rezultate tada trebalo očekivati? Čini nam se da bi nemačko oružje imalo uspeha i bez narušavanja belgijske neutralnosti. Viljemove sumnje u to da je nemački generalštab iz čisto vojnih razloga natovario na vrat Nemačkoj i rat sa Engleskom do izvesne mere nisu lišene osnove.

Nećemo da insistiramo na tome da je, navodno, nemački generalštab iznenadio nemačku diplomatiju zahtevom da je nužno da se naruši neutralnost Belgije. Svedočanstva Ludendorfa, pa i ponašanje Jagova, govore suprotno, naime, da je kancelaru i njegovim najbližim pomoćnicima odavno bio poznat ratni plan, bar njegov politički deo. Drugo je pitanje zašto nemačka diplomatija nije blagovremeno

dala svoj prigovor na njega i zašto ga nije potvrdio sam Viljem. U svakom slučaju, odgovornost za narušavanje neutralnosti Belgije ne može se svaliti samo na nemački generalštab.

Napred smo govorili o postepenosti ostvarivanja političkih ciljeva pomoću rata. Na izgled kao da se takvom načinu ne može ništa prigovoriti. On je, naravno, vodio preventivnim ratovima, čiji je pristalica bio Konrad, koji se oslanjao na autoritet i primer Bizmarka u njegovoj politici stvaranja nemačke carevine. Ipak treba reći da bi naprezanje evropskih zemalja u predstojećem ratu bilo takvo da se teško može pretpostaviti da će se neka zemlja, posle evropskog rata, ponovo baciti u novi oružani sukob. Istina, primer balkanskih država govori nam suprotno. Što se tiče Srbije, ona je upravo pokazala primer postepenog ostvarivanja ciljeva pomoću rata, treba imati u vidu da prvi i drugi balkanski rat nisu bili toliko rušilački koliko evropski. Mi vidimo da današnja Jugoslavija, nekadašnja Srbija, u političkim komplikacijama sa Italijom potpuno drukčije prilazi: oprezna je i u primeni rata kao posebne vrste međunarodnih odnosa.

Izbor vremena za početak rata diplomatija treba da uskladi sa ratnim planom. Izbor vremena zavisi: 1) od političkih uzroka i 2) od same prirode rata.

Rekli smo ranije da neki savremeni stratezi traže da im diplomatija pripremi rat, tako da »u napadu pruži koristi u smislu političkog iznenađenja, a u slučaju odbrane odstrani sve nezgode takvog iznenađenja«.

»Kažemo« — piše Klauzevic — »iznenađenje je bez izuzetka osnova svih poduhvata, samo u vrlo različitim stepenima, prema prirodi pothvata i drugih okolnosti«.*)

»Ali, ma kako opšta i zaista neophodna bila težnja za iznenađenjem, i ma kako bilo tačno da ono nikad neće ostati bez dejstva, ipak je isto tako istina da ono retko uspeva savršeno i da to leži u prirodi same stvari. Pogrešna bi, dakle, bila pomisao kad bi se verovalo da u prvom redu ovim sredstvom možemo u ratu mnogo postići.«*)

»U taktici se dešava iznenađenje mnogo češće, to opet iz savim prirodnog uzroka, što su, naime, vreme i prostor manji. Zato će se iznenađenje u strategiji i izvesti tim zgodnije, ukoliko su mere bliže taktici, a tim teže što se više približuju oblasti politike.«*)

»Pripreme za rat traju obično više meseci« — nastavlja Klauzevic — »stoga je veoma retko da neka država drugu iznenadi ratom ili pravcem svojih snaga u širem smislu.«*)

Filozof rata je na taj način čak i u svoje doba gotovo anulirao »političko iznenađenje«. Stvarno, skoro se i ne može tvrditi da je svetski rat ma koju od zemalja iznenadio u političkom pogledu. Sve što smo napred izneli o politici Evrope uoči 1914. godine govori nam

*) Vidi: Klauzevic, *O ratu*, izdanje »Vojnog dela«, 1951, str. 161. — Prim. red.

*) *Ibid*, str. 161.

suprotno. Naravno, nećemo da verujemo u priče Poenkarea, koji tvrdi da je Nemačka iznenada napala Francusku, a Austro-Ugarska Srbiju.

Ne može se govoriti o bilo kakvom političkom iznenađenju pri postojanju savremenih obaveštajnih sredstava, koja jedne zemlje koriste za otkrivanje ratnih priprema drugih. U tome se potpuno slažemo sa načelnikom austrougarskog generalštaba, koji je ministru inostranih poslova ukazivao na to da se pripreme za rat ne mogu sakriti, a da nema nikakve osnove ne vršiti ih zbog toga što se neće postići iznenađenje ili iz straha da će privući pažnju druge države.

Prema tome, mi negiramo političko iznenađenje i nećemo postavljati diplomatiji zadatak da nam pruži mogućnost da iskoristimo njegove pogodnosti.

Nešto drugo može se reći o strategijskom iznenađenju danas. Kao što je poznato, Šlifenov plan je bio izgrađen na iznenađenju i stvarno je pobrkao Žofrove račune u bici na granici. Mi ne bismo tome prigovarali kada u francuskom generalštabu ne bi postojala iluzija, predubeđenje. Istorija nam jasno pokazuje da je nemački p'an napada preko Belgije bio davno poznat, pa je čak i uzet u obzir u planu Mišela. Ako je francuski generalštab iz 1914. godine bio voljan da optereti svoj mozak ofanzivnom doktrinom i pogrešnim pretpostavkama o planu razvoja nemačkih armija, onda mi u tome ponajmanje vidimo koristi od iznenađenja.

Ispitivački um Klauzevica predvideo je slično »iznenađenje«. On je rekao: »Ako protivnika iznenadimo naopakom merom, onda ćemo mesto dobrih posledica možda imati da snosimo jedan osetan neuspeh.«*) Pošto je nameravao da napadom pripremi za Nemce »iznenađenje«, francuski generalštab je pretrpeo »osetan neuspeh«.

Istina je da je danas brzina koncentracije vojnih snaga povećana, pa su prema tome i koristi od »pravca svojih snaga« porasle, ali su isto tako poboljšana i obaveštajna sredstva za otkrivanje neprijateljskih namera još mnogo pre rata.

Načelnik austrougarskog generalštaba postavljao je diplomatiji zahteve jedino u pogledu izbora vremena, naime, da ne dozvoli neprijatelju da ga preduhitri u razvoju, i na taj način postigne moralni uspeh, i da počne rat zimi, pošto austrougarska vojska nije bila spremna za takav rat.

Ovi Konradovi zahtevi ne mogu se uklopiti u pojam »političkog iznenađenja«. Što se tiče njegovog straha od zimske kampanje austrougarske vojske, smatramo da je potpuno prirodan.

Da bismo završili sa »političkom« stranom rata, treba da obratimo pažnju još na jedan zahtev koji je strategija postavljala i koji će postavljati politici.

Čitalac je više puta čuo bečke razgovore o revoluciji u Rusiji i ocenu austrougarskog generalštaba o njenom značaju za ratni plan. Zatim je načelnik nemačkog generalštaba razradio, istina uoči rata, ceo referat o »revolucioniziranju sveta«. Kaucki je u svojoj knjizi

*) Vidi: Klauzevic, *O ratu*, izdanje »Vojnog dela«, str. 163 — Prim. red.

»Kako je nastao svetski rat« zbog tog dokumenta oštro napao nemački generalštab i Viljema, koji je, zapravo, ili bio inicijator ovoga referata ili je ponavljao misli generalštaba ali pre nego što je ovaj objavljen.

Daleko od toga da bismo hteli da idemo tragom apostola menjševizma, jer je njegova propoved samo propoved, koja se suprotstavlja ne samo ratu nego i politici.

U prvoj knjizi našeg dela došli smo do zaključka da se karakter rata određuje unutrašnjom politikom i da će njena kolebanja, bilo da su izazvana odnosom klasa u državi ili, pak, ubrzana mešanjem neprijatelja, dati ratu ovaj ili onaj tok.

Citirajući misli Klauzevica o faktorima koji utiču na određivanje ratnog cilja, mi smo maločas ukazali da je on savetovao da se analiziraju unutrašnji odnosi u zemlji, pridajući im važan značaj.

Na taj način, u okolnosti da su generalštabovi računali na revoluciju u neprijateljskim državama, mi ne vidimo nešto neprirodno, nego baš obratno — nalazimo da je to potpuno prirodan zahtev rata.

U članku »Rezultati diskusije o samoopredeljenju« Lenjin kaže: »U sadašnjem ratu (svetskom — B. Š.) generalštabovi nastoje da što bolje iskoriste svaki nacionalni i revolucionarni pokret u taboru svojih protivnika. Nemci — irski ustanak, Francuzi — češki pokret itd. I sa svog gledišta oni postupaju sasvim pravilno. Nemoguće je ozbiljno se odnositi prema ozbiljnom ratu ako se ne iskorišćava i najmanja slabost protivnika, ako se ne hvata svaka šansa, utoliko pre što se ne može unapred znati u koji će upravo momenat i s kakvom će upravo snagom »eksplozirati« ovde ili onde ova ili ona barutana. Mi bismo bili vrlo rđavi revolucionari kad u velikom oslobodilačkom ratu proletarijata za socijalizam ne bismo umeli iskorišćavati *svaki* narodni pokret protiv pojedinih zala imperijalizma u interesu zaoštavanja i proširivanja krize. Kad bismo počeli, s jedne strane, govoriti i ponavljati na hiljade raznih načina da smo, protiv, svakog nacionalnog ugnjetavanja, a, s druge strane, herojski ustanak najenergičnijeg i najinteligentnijeg dela nekih klasa ugnjetene nacije protiv ugnjetača nazvali »pučem«, mi bismo se spustili na isto onakav tupav nivo kao i »kauckijevci«.

Smatramo da možemo da završimo sa pitanjem koje smo postavili, tim pre što je danas narušavanje unutrašnjih osnova neprijateljske države u interesu spoljnog rata svuda usvojeno, i sve optužbe protiv generalštaba u tom smislu treba odbaciti. Može se reći samo jedno — generalštab nema pravo da bez odobrenja vlade samostalno istupa u tom smislu u miru, kao što to ponegde možemo danas da vidimo, jer je takva borba deo političke borbe, koju vodi vlada jedne zemlje, a ne njen vojni organ — generalštab. Smatramo da je u tom smislu potpuno umesna ljutnja Berhtolda na generalštab, koji je na svoju ruku slao oružje u Albaniju za formiranje bandi, zbog čijih dejstava je ministarstvo inostranih poslova, a ne generalštab, moralo ako ne da snosi odgovornost, a ono bar da vodi prepisku sa srpskom diplomatijom.

»Moramo reći da će cilj koji sebi postavlja onaj koji ulazi u rat, i sredstva koja on pokreće, ravhati prema potpuno individualnim crtama njegove situacije, ali da će imati i obeležje vremena i opštih prilika, i, najzad, da ostaju potčinjeni opštim zaključcima, koji se moraju izvući iz prirode rata«.^{*)}

Tako uči stari Klauzevic.

Izneli smo u prethodnom poglavlju da je feldmaršal Moltke na »prirodi rata« gradio svoju teoriju odvajanja rata od politike.

Jasno je da se pri izradi ratnog plana »opšti zaključci koji se moraju izvući iz prirode rata« moraju obavezno uzeti u obzir. Rekli smo da na osnovu tih zaključaka strategija ima pravo da preduzme mere radi promene političkog cilja. Takav je njihov uticaj.

Napred smo podvukli da je Konrad svaku realnu politiku zasnovao na odnosu vojnih snaga. Istina, prema Klauzevicevom učenju, »brojnost je preduslov pobeđe«, i zato je potpuno prirodna težnja svakog načelnika generalštaba da obezbedi brojnu nadmoćnost, ako ne povećanjem sopstvenih oružanih snaga, a ono, u krajnjoj liniji, sklapanjem odgovarajućih saveza i izolacijom neprijatelja.

Pa ipak, kao što smo to i napred ukazivali, odnos vojnih snaga može da se smatra samo relativnim činiocem, a nipošto odlučujućim faktorom u ratu. Pa i primer borbe centralnih država Evrope, čije su vojne snage bile brojno slabije od snaga Antante, ukazuje nam na to da se ne moraju menjati politički ciljevi rata samo zato što prosta računica s brojem divizija ne ide u našu korist.

Ni Klauzevic, ni Lenjin nisu došli do zaključka da je mala zemlja u borbi sa velikom ili savezom velikih unapred osuđena na propast. Naprotiv, mala zemlja će ponekad biti prinuđena da primeni napad, tj. najaktivniji vid rata.

Sledeće što su Konrad i drugi načelnici generalštabova postavljali spoljnoj politici, i što je trebalo uzeti u obzir pri određivanju ovog ili onog stava, jeste *karakter savremenog rata i priprema za rat*. Nećemo da ponavljamo one pouke koje je u tom smislu davao Konrad nabrajajući elemente savremenog rata, koji su ga činili komplikovanim. Te pouke su bezuslovno opravdane i moraju ih uzimati u obzir pri izradi ratnog plana i politika i strategija.

Dobro je poznato da »svaka epoha treba da ima svoju teoriju rata«, kako kaže Klauzevic, i da baš tu »teoriju« mora uzeti u obzir političar. Kasnije ćemo reći da koje mere on mora poznavati vojnu delatnost, a ovde ćemo istaći da su pouke načelnika austrougarskog generalštaba bile umesne, pošto su diplomati iz Beča imali dosta nejasnu predstavu o »prirodi rata«. Danas je proučavanje i poznavanje opštih načela rata neophodno za svakog državnika.

U svojim poukama Konrad je govorio i o tehnici razrade ratnog plana i na taj način diplomatima stavljao do znanja koliko je složen i dugotrajan taj rat. On je jasno rekao da se ratni plan razrađuje u

^{*)} Vidi: Klauzevic, *O ratu*, izdanje »Vojnog dela«, 1951, str. 512. — Prim. red.

toku više godina, da se konkretna priprema mora izvoditi najmanje godinu dana i da će samo u specifičnim uslovima njene izmene zahtevati najmanje 4 — 6 nedelja. Mi ćemo na odgovarajućem mestu podrobno razmotriti ovo pitanje, a sad ćemo reći samo toliko da je za političara ne samo korisno već i neophodno da poznaje pipav i težak rad generalštaba na konkretnim pripremama za rat na ovom ili onom frontu.

Najzad, moramo istaći i sve one teškoće na koje je nailazio načelnik austrougarskog generalštaba u diskusijama sa diplomatima o njihovim, često fantastičnim, projektima, zatim prilikom raznih vojnih demonstracija, manjih prepada i sličnih vojnih akcija, koji uopšte nisu odgovarali savremenim uslovima vođenja rata. Bosforska ekspedicija, preduzeta od strane Rusije, poučno je i još i do danas sporno pitanje. Kao što je poznato, generalštab ruske kopnene vojske je smatrao da je ključ za Bosfor u Berlinu, te je i koncentrisao svu svoju pažnju i snage na zapadnu granicu. Pomorski generalštab je u isto vreme smatrao da jednovremeno sa ofanzivom na zapadnom frontu treba izvesti i operaciju za zauzimanje moreuza. S obzirom na obim i ciljeve našeg dela, mi ne možemo da detaljnije osvetlimo to pitanje, ali smatramo da je gledište predstavnika kopnene vojske 1914. godine bilo pravilnije, što je potvrđeno u 1915. godini neuspehom dardanelskom operacijom. Iako je politički cilj važan, ne sme se zaboraviti i »priroda rata«, koja nalaže da se ne razbacuju snage, nego da se udar nanosi glavnom neprijatelju.

Na osnovu svega što je napred izneto o konkretnoj pripremi za rat, čitalac već može da stvori predstavu koliko se tu tesno prepliću politika i strategija. Načelnik austrougarskog generalštaba, koji je u svojim dokumentima, govorima i razmišljanjima zalazio duboko u domen politike, potpuno je to shvatao. U tome, nema ničeg neprirodnog, te se takva razmišljanja mogu preporučiti svima onima koji se nalaze na tako odgovornim dužnostima.

Ali je Konrad grešio u jednom pravcu, i to toliko, da je istorija, a i njegovi savremenici, negativno ocenila svu njegovu delatnost. Razmišljanja načelnika austrougarskog generalštaba vodio je putem kojim je išao Moltke stariji.

Više puta smo ukazivali na to da je Konrad u svojim političkim razmišljanjima polazio uglavnom od »prirode rata«. »Duh rata« mu je diktirao zahteve koje je trebalo postaviti politici.

Iz toga su proizilazili i njegovi zahtevi za uspostavljanje povoljnog odnosa oružanih snaga, za ustaljen, čvrsto određen pravac spoljne politike, za nezavisnost politike od uticaja pojedinih lica i partija, zatim njegove molbe i zahtevi za preventivni rat, njegovi projekti saveza, najzad, njegovo smelo skiciranje kontura ne samo političkih ciljeva nego čak i odgovarajućih nota čisto diplomatske sadržine.

Kraće rečeno, načelnik austrougarskog generalštaba ne samo da je iznosio predloge za promenu spoljnopolitičkih ciljeva, polazeći od vojnih shvatanja, nego je težio i da ih samostalno određuje, pa čak

i sprovodi, što smo istakli na odgovarajućem mestu. Zato smo i dozvolili sebi da raščlanimo opšti pravac spoljne politike, izdvajajući iz njega poseban stav generalštaba. Da li smo u pravu ili ne, neka sudi čitalac naše druge knjige.

Naravno, ne mogu postojati dva mišljenja o tome da ovakvu pojavu treba smatrati nenormalnom i da se politika pri sastavljanju ratnog plana ne može potpuno podređivati »duhu rata«, onaj koji tako radi ide pogrešnim putem.

Ranije smo ukazivali da je uzrok ovome bilo nepoverenje strategije prema diplomatiji. Konrad je odlučno izjavljivao da ne namešta pogrešnoj politici podredi vojne pripreme. Čak ni oprezni načelnik nemačkog generalštaba nije imao poverenja u diplomatskog kormilara Nemačke. Naravno, ovi razlozi nisu dovoljno ubedljivi, te je Klauzevic u pravu kad piše: »Ako se, kao što to često biva, žale na štetan uticaj politike na vođenje rata, onda se ne govori ono što bi trebalo reći«. Filozof rata određeno ističe da je »jedino pravilno podređivanje vojnih gledišta političkim«.

Ako smo pri izradi ratnog plana primećivali suprotnu pojavu, onda to treba objasniti time što mu je nedostajala elastičnost, čisto vojna, a ne politička. Većina načelnika generalštabova dosta je kruto gledala na upotrebu oružanih snaga u slučaju rata, ali su nasuprot tome, zahtevali da spoljna politika manevriše, tj. da diplomatski ratni plan, ako se prizna da on stvarno postoji, bude elastičan.

Komplikovani mehanizam savremenih masovnih armija zahtevao je blagovremenu pripremu njegove koncentracije na granicama, u skladu sa političkim grupisanjem verovatnih neprijatelja. Što god je prostije bilo to grupisanje, a uz to i ranije predviđeno, bila je lakša koncentracija snaga na izvesnom frontu. Svaki generalštab je smatrao idealom da koncentraciju trupa pripremi tako da, slično mobilizaciji, radi kao sat. Ovome je težio svaki načelnik generalštaba, zahtevajući od diplomatije da tačno i blagovremeno konstatuje koga treba smatrati neprijateljem, a koga prijateljem, a Konrad je čak i sam, sa vojnog stanovišta, tako klasificirao države Evrope.

Načelnik austrougarskog generalštaba više puta nam je nabrajaao sve koristi koje pri razradi konkretnih ratnih priprema imaju one države koje, kao na primer Španija, u suštini imaju jedan front, tj. blagovremeno utvrđen politički cilj, u skladu s kojim se može dobro pripremiti i strategijski razvoj. Prema Konradovom gledištu, Austro-Ugarska je bila u komplikovanoj situaciji, pošto je bila pri nudena da se priprema za rat na nekoliko dijametralno suprotnih frontova. U tome pogledu u generalštabu u Beču postojala su neka gledišta prema kojima se koncentracija snaga delila na »varijante« A i B, pri čemu je snage po drugoj varijanti u prvim danima rata trebalo uputiti na ovaj ili onaj front zavisno od situacije.

Ne upuštajući se u detalje svih mera predviđenih za manevar snagama u toku koncentracije, što ćemo učiniti pri analizi rada generalštaba na konkretnim ratnim pripremama, treba istaći da je opšta

crtu svih generalštabova bila nedostatak elastičnosti i težnja šablonizmu, čiji su uzrok bili tehnički razlozi, a nikako ne politička situacija u momentu objave rata.

Tačno je i to da u dokumentima austrijskog generalštaba nalazimo različite varijante za rat sa susednim državama i li njihovim savezom, u dokumentima francuskog — posebne varijante za plan XVII, ruskog — dve varijante A i G i nemačkog — u stvari jedan »genijalni« Šlifenov plan u preradi Moltkea, u koji je polagao sve nade polubog sa obala Špreje.

Ako bismo i zaboravili ono što nam je poznato iz proteklih događaja svetskog rata, ipak moramo reći da su se nemačka diplomatija i nemački generalštab mogli naći u još težem položaju nego što se to u stvarnosti dogodilo. Da li je razvijanje austrijskih, ruskih i francuskih snaga bilo celishodno ili ne u onoj situaciji — to je drugo pitanje, ali da je ono težilo da odgovori i mogućnim političkim ciljevima rata u to nema sumnje. Nasuprot tome, načelnik nemačkog generalštaba je skoro plakao kada mu je naređeno da otpočne rat samo sa Rusijom, jer planovi za taj slučaj, koji su postojali u vreme njegovih prethodnika, nisu bili obnovljeni niti razrađeni, jer bi to u postojeći plan koncentracije unelo kaos. Zbog toga je Moltke i dalje insistirao na svome zahtevu da politika — ne menja raniji stav. U nemačkoj vojnoj literaturi danas se ovo pitanje razmatra, istina dosta oprezno i sa ogradama, da se uspomena na istaknutog pokojnika ne bi naročito uznemiravala.

Mi takođe nemamo nameru da raskopavamo grobove načelnika generalštabova, pa ćemo se ograničiti na konstataciju činjenice da je pred svetski rat u generalštabovima bila tendencija da se ratni plan razradi za određene političke grupacije država, koje bi postojale u momentu početka rata. Trebalo je da se diplomatija postara da održi takve grupacije, te je u svojim dejstvima bila vezana radom generalštaba. Nije bilo elastičnosti u konkretnim ratnim pripremama, pa je tamo gde je postojala bila je rdavo usklađena sa čisto vojnom, tehničkom stranom. Uzroci takvih krutih planova rata bili su: a) predubedenje o povezanosti politike i rata; b) preovlađivanje principa da se sve mobilisane snage isture na ovaj ili onaj front, bez ostavljanja strategijske rezerve; c) težnja da postoji što manje varijanti plana strategijskog razvoja.

Smatramo da je od interesa da spomenemo telegram Moltkea Konradu da prvi ne objavljuje rat Rusiji i strahovanje Berlina da će Beč sve svoje snage uputiti uglavnom protiv Srbije. Čak je i toliko ograničen čovek kakav je bio Berhtold posumnjao u to ko upravlja u Berlinu — kancelar ili Moltke? Da ne pričamo o prigovorima nemačkih vojnika na kancelarovu politiku i o negodovanju Viljema protiv »kancelara — civila«, koji nije ništa razumeo u vojničkom poslu.

Kraće rečeno, bila je zaboravljena Klauzeviceva pouka da je »rat oruđe politike«, pa su skoro svi generalštabovi težili suprotnom — da politiku učine oruđem rata.

Imali smo prilike da čujemo oštru osudu austrougarskog generalštaba, koji je raspoređivao svoje varijante ratnih planova po raznim policama. Mi se ne slažemo sa takvim zaključcima i smatramo da ratni plan mora da bude elastičan i da odgovara raznim političkim kombinacijama. Neke se mogu predvideti ranije, te prema tome treba imati i nekoliko varijanti plana strategijskog razvoja. Sem toga, u svakoj varijanti treba da se predvidi mogućnost prilagođavanja onoj političkoj situaciji koja nastaje na spoljnom frontu u momentu objave rata.

U svakom slučaju ne sme se sputavati spoljna politika tehničkim vojnim razlozima, jer ako rat priznaje manevar, onda se takav isti manevar nalazi u prirodi same političke borbe.

»Rat je oruđe politike« — govorio je Klauzevic. — »Dok se radi oruđem, ne sme se zaboraviti cilj toga rada«.

Mi opet ponavljamo da smatramo da nije potrebno to pitanje ovde produbljivati sa čisto tehničke, vojne strane (u odnosu na razradu drugog plana), jer ćemo to učiniti na odgovarajućem mestu.

Da se zaustavimo na drugom pitanju — odobravanju ratnog plana.

Prema savremenom shvatanju ratnog plana, prerogative njegovog odobravanja mogu, naravno, da pripadaju samo vladi. Dogovorili smo se da pod pojmom ratnog plana podrazumevamo konkretne ratne pripreme, drugim rečima, strategijski razvoj.

Kao što je poznato, godišnji izveštaji načelnika austrougarskog generalštaba, u kojima se govorilo i o konkretnoj ratnoj pripremi obuhvatili su tri dela: 1) političku pripremu; 2) opštu pripremu i 3) konkretnu ratnu pripremu. Dok su prva dva dela saopštavana ministrima inostranih poslova i ministru vojske, poslednji deo je referisan samo vrhovnoj vlasti — Francu Jozefu i Francu Ferdinandu, i pri tome im se skretala pažnja na naročitu tajnost ovog dela razmatranja generalštaba.

Na sličan način odobravali su se planovi strategijskog razvoja i u drugim zemljama, čak i sa republičkim uređenjem, gde je plan odobravao predsednik republike.

Savet ministara, koji je prethodno odlučivao o ratu i miru, takođe se samo u izvodima upoznavao sa operativnim delom ratnog plana, naravno, bez unošenja u zapisnik referata koji je generalštab podnosio o tom pitanju.

Pred svetski rat je u većini država Evrope rukovođenje politikom i ratom bilo koncentrisano u rukama ličnosti koje su predstavljale vrhovnu vlast, i na taj način je ustaljeni red odobravanja ratnog plana trebalo u suštini smatrati normalnim, ali ne uzimajući u obzir činjenicu da je vrhovna vlast faktički bila dosta ograničena i zakonom i individualnim osobinama svojih predstavnika.

Kao što je poznato, načelnik austrougarskog generalštaba raspisivao se kod ministra inostranih poslova o osnovnim pravcima spoljne politike, pa je tek na toj osnovi sastavljao vojni deo plana. Dok je

načelnik generalštaba upoznao ministra inostranih poslova sa varijantama ratnog plana koje se razrađuju, dotle ga o sredstvima i načinima ostvarenja tih varijanti obično nije obavestavao. Kružila je čak i legenda, koja je danas opovrgnuta, da nemačkom kancelaru nije bio poznat plan upada nemačkih armija u Belgiju.

Takav način učestvovanja spoljne politike u odobravanju ratnog plana generalštab je često morao narušavati, o čemu ćemo kasnije govoriti.

Ratni plan koji se podnosi na odobravanje morao je da sadrži ove podatke: glavne neprijatelje, glavno ratište, ratni cilj, predlog o načinu na koji će se postići postavljeni politički i vojni ciljevi, tj. da li će se primeniti strategija iznuravanja ili uništavanja, napad ili odbrana, zatim raspored snaga i sredstava, određivanje roka njihove gotovosti za početak operacija i plan prvih operacija.

Ne treba mnogo govoriti da su o svim tim pitanjima u velikoj meri zainteresovani predstavnici ne samo unutrašnje nego i spoljne politike. Ako se setimo sednica austrougarskog saveta ministara onda moramo priznati da su govori Tise bili potpuno pravilni i normalni.

Zato smatramo da varijante strategijskog razvoja treba da razmatraju i odobravaju ne samo pojedini predstavnici vlade, već svi odgovorni članovi vlade. To što su načelnici generalštabova ovo izbegavali objašnjava se: 1) gledištem da su oni lično odgovorni samo pred kraljem kao najvišim predstavnikom vlasti; 2) čestim promenama u sastavu vlada, zbog čega bi ratni plan poznavao veliki broj ljudi. Kao što je poznato, Konrad je bio nezadovoljan predstavnikom mornarice, jer se ovaj u savetu ministara izrekao o postojanju pomorske konvencije sa Italijom, i zamerio je Berhtoldu što je o pitanjima ratnog plana vodio razgovor u prisustvu upravnika dvora, potpuno neodgovorne ličnosti.

Dok prvi razlog, kao atribut vlasti »polubogova«, moramo da odbacimo, dotle čuvanje u tajnosti konkretnih ratnih priprema ima, naravno, veliki značaj. Što god manje ljudi zna o njima, to je bolje. Ali, s druge strane, predstavnici spoljne politike, pa i drugi članovi vlade odgovorni za ratne pripreme u ovom ili onom pravcu ne smeju se odstraniti ne samo u pogledu upoznavanja nego i razmatranja ratnog plana. Nemamo nameru da ovde nabrajamo lica koja treba da učestvuju u odobravanju konkretnih vojnih zamisli, ali moramo podvući da se njihov broj ne može svesti na jedan, a ni proširiti u beskonačnost.

Ako se ovo pitanje drukčije postavi, kako je to i bilo u predvečerje svetskog rata, nastaje potreba da se baš po strategijskom razvoju orijentišu razni članovi vlade, a u prvom redu diplomati.

Takvo orijentisanje ministara inostranih poslova od strane načelnika generalštaba bilo je posledica same prirode rata, čija osnova leži u politici. Ma koliko da je svaki načelnik generalštaba hteo da se odvoji od politike, na kraju se ipak njoj vraćao. »Duh rata« je popuštao.

Svaki put kad je načelnik generalštaba orijentisao ministra inostranih poslova ili savet ministara on je pre svega iznosio podatke o snagama i rokovima gotovosti vojske za početak borbenih dejstava, a isto tako i o verovatnim neprijateljima.

Zatim se iz ovoga izvlačio zaključak da li je celishodno ubrzati početak rata, pa ga čak i namerno izazvati, ili ga, suprotno tome, treba odugovlačiti. Za ovo što smo izneli nećemo ovde navoditi primere, jer ih se čitalac odlično seća iz razgovora Konrada sa ministrima inostranih poslova, a budući maršal Francuske Zofr težio je čak da u taj domen unese matematičku osnovu. Tačno je da je on ovaj metod primenio da bi uplašio vladu i gurnuo je u rat, jer, iako je koncentraciju izvršio jednovremeno kad i nemačke armije, glavnokomandujući francuske vojske nije nameravao da pređe u energičan napad, a ki'ometri kojima je plašio savet ministara bili su nadoknađeni pri brzom razvoju.

Generalštabovi su objašnjavali predstavnicima diplomatije i savetu ministara vojni cilj rata, istina, u ograničenim razmerama. Delimično je dodirivan čak i sam plan operacija, ali strogo poverljivo.

Načelnici generalštabova su držali u tajnosti detalje planova strategijskog razvoja. Mi znamo kako je Konrad oštro reagovao na sve pokušaje ministarstva inostranih poslova da zaviri u taj domen rada generalštaba. Na pitanje ministra inostranih poslova da li je incident na italijanskoj granici — zauzimanje osmatračnica — povezan sa ratnim planom, načelnik austro-ugarskog generalštaba je veoma oštro odgovorio. Međutim, pitanje je u suštini bilo potpuno umesno, jer je granične incidente ipak rešavalo ministarstvo inostranih poslova. Najzad, kada je već odlazio na front, Konrad je ponovo protestovao zbog toga što se Berhtold meša u nadležnost glavnog komandanta.

Jednom rečju, smatralo se da je vojni deo ratnog plana neosporno pravo generalštaba i da spada jedino u njegovu nadležnost. Ako je generalštab i poveravao izvesne stvari iz tog domena, to je činio samo zato da bi se dobila pomoć od politike, a ne nikako da bi se vojni zahtevi uskladili sa političkim ili im se čak podredili.

Ma koliko da je Konrad bio osetljiv na ta pitanja, treba reći da je on bečkoj diplomatiji ipak više otkrivao svoje konkretne ratne zamisli nego što su to radili drugi načelnici generalštabova. Političari Nemačke, Rusije i Francuske bili su manje upućeni u ratne planove svojih generalštabova, te je zbog toga i nastajao onaj splet suprotnosti i nesporazuma između njih, što je stvaralo nepotrebna trvenja, pa su vojnici bili primorani da se nerviraju zbog nepravilnih poteza političara, a ovi su, pak, vojne krugove smatrali suviše ratnički raspoloženim. Više ili manje otvoreni razgovori između njih vođeni su već u vrtlogu događaja, tj. kada je već bilo kasno. Prirodno je da su se u takvim uslovima pojavili »Kancelari — civili« i potpun nesklad između politike i strategije, što nije nagoveštavalo dobar svršetak, pa čak ni dobar početak.

I danas su još neki ubeđeni da je nemačka politika pred svetski rat bila nerealna i da je strategiju stavila u teške uslove. Treba se setiti Klauzevica koji je ukazivao na to da se u takvim slučajevima ne govori ono što bi trebalo reći. Odsutnost e'astičnosti u ratnom planu, nepoštovanje neutralnosti Belgije, što je zahtevala strategija, ne samo da nisu odgovarali zamisli nemačke politike već su bili štetni i za nemačku strategiju. »Kancelar — civil« u Berlinu i njegovi pomoćnici mogu se okriviti samo zato što od generalštaba nisu blagovremeno zahtevali detaljniju orijentaciju o njegovim planovima, te ih nisu ni razmotrili sa političke tačke gledišta.

U svakom slučaju smatramo da diplomatija treba da učestvuje ne samo u određivanju osnovnih spoljnopoličkih smernica za ratni plan, već radi pravilnijeg rada treba da bude uvedena u »svetilište« generalštaba. Naravno, to još jednom ističe potrebu da diplomati što bolje čuvaju vojne tajne. Ako se predstavnicima spoljne politike poveravaju diplomatske tajne, nema razloga da ih lišavamo prava da čuvaju i vojne tajne. Tačno je da često smenjivanje ministara, uobičajeno u kapitalističkim zemljama, povećava broj ljudi upoznatih sa osnovama ratnog plana, ali to pitanje treba rešiti na drugi način, a ne podizanjem kineskog zida oko generalštaba.

Erental, ministar inostranih poslova Austro-Ugarske, više puta je ukazivao načelniku generalštaba, Konradu, da bi trebalo da se sva pitanja politike i rata rešavaju u visoko kompetentnom organu kakav je savet ministara. Posmatrali smo, pa čak sa čitaocem i prisustvovali sednicama ove ustanove u raznim zemljama, za koje je načelnik generalštaba dobijao poziv kao vojni stručnjak ili ga uopšte nije dobijao. Ne treba, naravno, mnogo govoriti o tome da savet ministara mora da bude više upućen u ratni plan, kako bi mogao da donese odluku koja potpuno odgovara situaciji. Potpuno je prirodno da on razmatra čak i čisto operativna pitanja, jer ne treba zaboraviti da rat ne vode samo generalštab i njegove armije, već država u celini, a najviši upravni organ u kapitalističkim zemljama jeste baš savet ministara.

Savremena epoha ratne veštine pripremu i vođenje rata nedvosmisleno je prepustila vladi, te ona ima pravo da traži od generalštaba da je upozna sa svojim ratnim zamislima, a ne da se ograničava samo na čitanje pisama sličnih onima koje je slao Žofr na promicanje tajanstvene aluzije Konrada i drugih načelnika generalštabova o planovima strategijskog razvoja.

Ovde smo neposredno došli do pitanja: *da li politički rukovodioci*, i to oni koji ulaze u vladu, a posebno predstavnici spoljne politike jedne zemlje — diplomati, treba da poseduju znanje o vođenju rata.

Mi smo više puta ukazivali da je rat kao društvenoistorijska pojava više politički akt nego vojni. Možda smo čak i preterali pozivajući se na razne autoritete radi potvrde naših razmišljanja. Danas je ovo već čvrsto usvojeno.

Ako je rat oruđe politike, onda je jasno da političari treba da poznaju principe upotrebe tog oruđa, njegovu prirodu.

U suštini ovo pitanje uopšte nije novo. Na pragu XIX veka strateg — klasičar Bilov u svojim delima ga je zaoštrio i došao do dovoljno određenih zaključaka.

Pošto je u osnovi postavio aksiom da rat u sebi mora da sadrži politiku, Bilov je pisao: »Zar dobar diplomata može da bude onaj koji u isto vreme ne bi bio i dobar ratnik? Vojna znanja su mu potrebna da bi vršio svoje najvažnije dužnosti; iz ovog proizilazi da *za diplomate treba određivati samo dobre vojnike*, jer — čemu lukavstvo kad nema snage?«

»Kako može diplomata« — nastavlja Bilov — »da ceni snagu neprijateljskih zemalja ako mu nije poznata i nauka o snagama? Ako mu, prema tome, nisu poznate prirodne granice države, tj. granice koje obezbeđuju sigurnost? Ako svojim kratkovidim očima ne sagle-da momenat kada treba napasti i vreme kada se više ne može braniti? Jednom rečju, znanje šifranata ne može zadovoljiti tamo gde je neop-hodna vojna nauka«.

Saopštavajući svetu »principe političke strategije«, koja »nije diplomatska«, Bilov dolazi do zaključka da »diplomati retko bivaju političari«.

Napoleon, savremenik Bilova, bio je i dobar vojnik i dobar diplomata, što pokazuje koliko su opravdana mišljenja stratega-teo-retičara. Delbrik tvrdi da je »Napoleon u dubini svoje duše bio mnogo više državnik nego vojnik«. Ali, treba istaći da je Napoleon držao kod sebe i poznate diplomate, kakav je bio Taleran, koji nisu bili »dobri vojnici«.

Klauzevic nije u tom s'edio teoriju Bilova, pa je pisao »Samo kad politika od izvesnih ratnih sredstava i mera očekuje dejstvo koje ne odgovara njihovoj prirodi, ona može svojim odredbama štetno da utiče na rat. Kao što poneki, ne savlada još potpuno izvestan jezik, kaže katkad nešto nepravilno, tako će i politika, iako pravilno misli, često naređivati stvari koje ne odgovaraju njenoj sopstvenoj nameri. Ovo se često događalo i ukazuje, prema tome, na to da bez izvesnog poznavanja ratne veštine ne bi trebalo da bude nijedno političko voćstvo«.

»Ali« — nastavlja Klauzevic — »pre nego što pođemo dalje, valja nam se ograditi od jednog pogrešnog tumačenja koje je tu vrlo blizu. Daleko smo od toga da verujemo da bi neki vojni ministar, zadubljen u akta, ili neki inženjer-naučnik, ili čak vojnik, odličan na bojnem polju, bio zato i najbolji ministar predsednik, gde to nije sam vladalac; ili, drugim rečima: nikako ne mislimo da je ovo pozna-vanje ratne veštine njegova glavna osobina; sjajna, izvanredna glava, jak karakter, to moraju biti njegove glavne osobine; poznavanje ratne veštine lako je dopuniti na ovaj ili onaj način. Nikad gore nisu vođeni ratni i politički poslovi Francuske nego pod braćom Belil i vojvodom od Šoazela, mada su sva trojica bili dobri vojnici.«*)

*) Vidi: Klauzevic, *O ratu*, izdanje »Vojnog dela«, 1951, str. 524. — Prim. red.

Izučavanje ratova Napoleonove epohe i francuske revolucije kada su komplikovaniji uslovi rata i njegova zavisnost od politike već nagoveštavali odstupanje od načela jednostarešinskog sistema rukovođenja ratom i prenošenje ovoga na kolektiv, doveli Klauzevica do zaključaka koji su u suprotnosti sa teorijom Bilova.

Istaknuti teoretičar vojne misli tražio je da »oni koji rukovode politikom u izvesnoj meri poznaju i ratnu veštinu«.

Sledeća epoha, kao što je poznato, karakteriše se pojavom triumvirata kao organa koji rukovodi ratom.

Istorija ističe da su pojavom triumvirata nastala neslaganja između politike i strategije, o čemu smo više puta govorili u prvoj knjizi našega dela. Kada su predstavnici strategije, pokušavali da obezbede čistotu prirode rata, izražavajući žaljenje što ne mogu da se odvoje od politike, onda su kao jedan od uzroka ovome isticali da politika ne shvata zakone rata.

S druge strane, čuli smo Bizmarkova svedočenja o tome da su predstavnici generalštaba njegovog doba bili potpuno nepismeni u politici, pri čemu je nemački kancelar dolazio do zaključka da »politika nije bojno polje«, pošto je u svim političkim shvatanjima generalštaba video težnju da se ratni metodi prenesu i u oblast politike.

Nećemo se upuštati u detaljnu analizu koliko su političari i stratezi epohe Moltkea starijeg poznavali rat, jer je optužbu upućivanu diplomatima zbog nepoznavanja ratne veštine, čitalac mogao uputiti mnogim ličnostima čije smo reči citirali u ovoj knjizi našega dela.

Stvarno, ako se setimo razgovora Konrada sa Berhtoldom i sa drugim diplomatama Beča o toku mobilizacije, koncentracije i o drugim ratnim dejstvima, moramo da istaknemo da su predstavnici spoljne politike dosta loše razumevali, da ne kažemo da uopšte nisu poznavali, uslove savremenog rata. Ljudi s »diplomatskim perom« imali su dosta površno znanje o tome kako se u savremenim uslovima upotrebljava »mač«, tj. oruđe koje su morali da primene u »poslednjoj instanci« međunarodnih odnosa.

Čuli smo kako u Nemačkoj Viljem optužuje svoga kancelara da rat shvata kao »civil«. Pri pojavi utvare rata, na Sazonova su vršili jak pritisak kopneni i pomorski generalštab, a nemački predstavnik Kurpales u svojim uspomenama ističe da Sazonov, kao građansko lice, uopšte nije razumeo rat, te se povodio za generalštabom.

Žofr je u Parizu na očigledan način, brojkama, dokazivao ministarskom savetu svu štetnost odlaganja mobilizacije.

Jednom rečju, može se sa sigurnošću tvrditi da je diplomatima mehanizam savremenog rata bio nejasan, što je bila njihova slabost.

Treba smatrati da je uzrok ovome bilo pogrešno tumačenje Klauzevica, navodno, da sa početkom rata prestaje diplomatski rad i da sva vlast prelazi u ruke vojnika.

Takva neupućenost predstavnika spoljne politike i strah da će to štetiti situaciji u ratu u slučaju oružanog sukoba primoravali su

Konrada da u razgovorima strpljivo objašnjava suštinu savremenog rata a čak da u svojim referatima iznosi čisto teoretska razmatranja o toj temi. Te pouke načelnika austro-ugarskog generalštaba bili su primorani da slušaju ne samo diplomati nego i predstavnici vrhovne vlasti. Slična tumačenja iznosio je i Danilov Sazonovu i njegovom najbližem pomoćniku Baziliju.

Ne razumevajući rat, kao oružanu borbu, diplomati su često samo sledili generalštab, čime se mogu i objasniti razna pričanja o tome da generalštab više poznaje politiku nego političari ratnu veštinu, o lošoj politici itd. Jednom rečju, kada je rezervni pruski poručnik, nemački poslanik Purtales, zagrio Sazonova i molio ga da, radi očuvanja mira, ne dozvoli da reč imaju generalštabovi, on nije ni pomišljao da i sam izražava misao načelnika austrougarskog generalštaba. Naše izlaganje i navedene činjenice govore ubedljivo da poznavanje savremenog rata, uslova njegovog vođenja, pripreme i trajanja ove ili one ratne operacije, treba da bude deo neophodne spremljivosti političkih radnika, posebno diplomata naših dana.

Mi nipošto ne tvrdimo da će najbolji političar ili diplomata biti »vojnik«, ali da svaki državnik treba da ima i izvesna vojna znanja, to se ne može opovrgnuti. Nećemo ga uvoditi u sve tajne strategije, još manje taktike, ali smatramo da priroda rata ne treba da bude strana političaru, jer se ne može dobro rukovati oruđem ako se ne poznaju uslovi za njegovu upotrebu. Klauzevic je smatrao da je dovoljno imati »sjajnu, izvanrednu glavu i jak karakter«, da je poznavanje ratne veštine »lako dopuniti na ovaj ili onaj način«. Danas, kada se karakter savremenog rata komplikovao, ne može se računati na »ovaj ili onaj način«, kao što se ne može računati samo na snagu i jasnoću uma. Danas i političar prethodno mora da dopuni svoje znanje čisto teoretskim poznavanjem mehanizma savremenog rata u opštim, krupnim crtama. Ako je Bizmark govorio da »politika nije bojno polje«, onda se može reći i da rat nije diplomatski sto, a pošto u rukovođenju ratom politika ima prvostepenu važnost, njoj treba da budu poznati i čisto vojni principi oružane borbe.

Bez poznavanja suštine savremene borbe politika može da krene pogrešnim putem i da se zavarava da će ratom postići one političke ciljeve koji ne odgovaraju njenim mogućnostima. »Kao što poneki« — kaže Klauzevic — »ne savladavši još potpuno izvestan jezik, kaže katkad nešto nepravilno, tako će i politika, iako pravilno misli, često naređivati stvari koje ne odgovaraju njenoj sopstvenoj nameri«. »Sjajna, izvanredna glava« političara našeg doba, konkretno diplomate, treba da poznaje i osnovne ratne veštine.

Stvarno, ako pogledamo istoriju, naći ćemo niz istaknutih političara koji su proučavali osnove rata, težili da upoznaju njegovu prirodu.

Naravno da znanja Purtalesa, pruskog poručnika u rezervi, kojima se on ponosio, nisu još garancija nepogrešivih koraka diplomate,

što je on u stvarnosti i dokazao. Bizmark je, takođe, bio rezervni oficir, ali je duboko i temeljno poznao prirodu vojske.

Najzad, ako pogledamo marksiste, moramo priznati da su svi oni težili da prouče rat, kao društvenu pojavu, da upoznaju njegove osnove. Počev od Marksa, osnivači marksizma — Engels, Mering, Lenjin — pažljivo su proučavali filozofiju rata od Klauzevica. Dokaze za to naveli smo, te ih nećemo ponavljati. I Lenjin je dobro poznao suštinu rata, otuda i vidimo njegovo pravilno shvatanje rata, kao »političkog akta«, i pravilno razumevanje njegove čisto vojne strane.

Ako političar treba da razume rat, onda i politika ne sme da bude strana za stratega, načelnika generalštaba. U prvoj knjizi našeg dela mi smo se na tome duže zadržali, te se nećemo vraćati na to pitanje. Ako se pravilno ne shvate unutrašnji i spoljni ekonomski i politički odnosi države, ne mogu se izraditi ni pravilni ratni planovi. Vojskovođe naših dana treba da ovo dobro usvoje.

Smatramo da je neophodno skrenuti pažnju čitaoca na još jednu stvar, naime, na nesporazume koji su izbili između ministarstva inostranih poslova i načelnika generalštaba zbog graničnih incidenata.

Iz prethodnih poglavlja je poznato da su se takvi sukobi dešavali pri određivanju granice ili pri povredi postojeće granice od strane graničara.

Ne može se poreći da određivanje nove granice treba razmotriti sa nekoliko strana: političke, ekonomske i čisto vojne. Zato u određivanju i obežavanju granice učestvuju i predstavnici generalštaba. Konrad se žalio da je u tom pogledu ministarstvo inostranih poslova ignorisalo vojne zahteve. Žalba je apsolutno usmena, ali se pri rešavanju tog pitanja ne treba upuštati u sitnice. Granična linija, zavisno od karaktera zemljišta, ima ovaj ili onaj vojni značaj. Ako je zemljište brdovito, taktički uslovi na samoj granici dobijaju veći značaj nego na ravnom otkrivenom zemljištu. Pogranično zemljište treba proceniti pre svega sa operativnog gledišta, pa u skladu s tim postaviti vojne zahteve. Ponekad se, zbog povodenja generalštaba za čisto taktičkim koristima uske pogranične zone, stvaraju teškoće diplomatima u vođenju pregovora. U takvim pitanjima ne treba biti sitničar, treba imati širi vojnički vidokrug.

Kad se radi o povredama već postoje granice, pretenzije ministarstva inostranih poslova u odnosu na vojnu upravu, posebno na generalštab, treba smatrati pravilnim, jer će ministarstvo inostranih poslova, a ne neko drugi, morati da reši stvarni politički nesporazum. Konradove ljutnje u tim slučajevima, ma kako ih on obrazlagao vojnim potrebama, neopravdane su i ne zaslužuju pažnju. Može se govoriti o zajedničkom radu ministarstva inostranih poslova i generalštaba na otklanjanju sukoba, a nikako ne o protestima generalštaba zbog zahteva ministarstva inostranih poslova da mu se dostavljaju izveštaji o povredama granica. Ako država koja poteže žalbu zbog povrede granice, takođe povredi granicu, onda se sukob može brže likvidirati,

ali ovakvi slučajevi ne mogu da posluže kao osnova za negiranje neprikosnovenosti granica. Neprikosnovenost granica, makar kao dekor, treba da postoji ukoliko susedne države održavaju međusobne diplomatske odnose.

Smatramo da sa ovim možemo završiti naše razmatranje o zajedničkom radu spoljne politike i strategije na ratnom planu. Nismo dotakli tehnički deo rada na ratnom planu, jer ćemo to učiniti na odgovarajućem mestu. Jasno je da ćemo morati, zbog ovakve strukture celokupnog našeg rada, da se vraćamo i na političku motivaciju ove ili one odluke, ali u svakom slučaju za to preuzimamo odgovornost. Metod ponavljanja nije loš metod.

»Kada se radi o ratnom planu ili planu kampanje« — uči Klauzevic — »onda se neizbežno moramo obratiti politici«.

Ovaj mudri savet ne sme nikad da zaboravi onaj koji se i u naše vreme prihvati izrade ratnog plana ili plana kampanje.

GLAVA VIII

MOBILIZACIJA — OPIJUM RATA

Uloga mobilizacije u nastavku svetskog rata. — Mobilizacija kao ratna pojava. — Mobilizacija u doba Moltkea starijeg i pred svetski rat. — Karakter rata određuje i karakter mobilizacije. — Ratni plan i plan mobilizacije. — Nezavisnost mobilizacije od operativnog razvoja. — Vidovi mobilizacije. — Trajanje mirovanja mobilisane vojske na granicama. — Predmobilizacijski period. — Objava mobilizacije i njen prvi dan. — Mobilizacija kao politički akt. — Povećani politički značaj mobilizacije. — Ekonomska mobilizacija. — Mobilizacija i unutrašnji odnosi u zemlji. — Opšta i delimična mobilizacija prema shvaćanju raznih evropskih država u julu 1914. — Mobilizacija — uvod u rat. — Zvanična objava rata. — Kako se objavljuje mobilizacija. — Vreme objavljivanja mobilizacije i izbor njenog vida. — Savremeni značaj mobilizacije.

Naša generacija se još seća one velike galame koja se digla oko ruske mobilizacije 1914. godine. U prvom trenutku ona je nazvana buktinjom koja je izazvala ne samo evropski nego i svetski požar. Takvo mišljenje je vladalo do kraja rata pa čak i kasnije; u mnogim naučnim delima nailazimo na tumačenje ruske mobilizacije kao osnovnog uzroka imperijalističkog rata. Pojedinci su za ovo okrivljavali Rusiju, neki od belih Rusa, uglavnom vojni rukovodioci, opravdali su se pred »humanošću«, pred »civilizacijom« zbog učešća u ovom zločinu, itd. Čak se pojavila i čitava teorija o automatskoj mobilizaciji u Evropi u julske i avgustovske dane 1914. godine. Jednom reči, u međunarodnim odnosima mobilizacija je dobila takav značaj da je ne može obići onaj koji opisuje događaje svetskog rata.

Zato je potpuno razumljivo što smo detaljno razmotrili ovo pitanje u onim poglavljima knjige koja obrađuju istorijske događaje na pragu svetskog rata, i pokušali da pružimo čitaocu iscrpan materijal o mobilizaciji u leto 1914. godine.

I u naše vreme mobilizacija nije isključena iz vojne prakse, te je njena problematika iz 1914. aktuelna i sada. Ovo što smo izneli primorava nas da se detaljnije pozabavimo tim pitanjem. Naravno, zbog obima našeg dela i ciljeva postavljenih ovoj knjizi, ne možemo se udubiti u razmatranje čisto tehničkih poslova oko izvršenja mobilizacije, nego ćemo se ograničiti samo na opšte zaključke.

Smatramo da je potrebno ukazati, ne uvlačeći čitaoca u drevnu istoriju ratne veštine, da je vojna mobilizacija dobila najizrazitiji vid

u doba Moltkea starijeg. Za pojam kadrovska vojska, »naoružani narod«, vezan je i pojam mobilizacije naroda za rat. Pruski ministar vojske Ron proslavio se time što je 1866. i 1870. godine odlično sproveo mobilizaciju i, uzgred budi rečeno, uspeo da je zadrži u nadležnosti ministarstva vojske.

U to doba mobilizacija je označavala prelaz od mirnodopske kadrovske vojske na vojsku potrebnu za vođenje rata, kada su se kadrovske jedinice razvijale i popunjavale ljudstvom, konjima, oružjem i svim ostalim ratnim potrebama. Jednovremeno je vršena i mobilizacija železnica, čiji je zadatak bio da brzo prebace mobilisanu vojsku na ratište.

Rad na mobilizaciji morao je da bude brz i planski kako bi se borbene snage što pre pripremile za rat. Mobilizacijom su se pozivale desetine i stotine hiljada ljudi pod zastavu, te je prirodno da je ona zahtevala dobru prethodnu razradu takozvanog mobilizacijskog plana.

Iskustvo iz navedenih mobilizacija u Pruskoj proučile su sve države Evrope i usvojile ga kao obrazac.

Takvu predstavu o mobilizaciji imale su evropske države i u predvečerje svetskog rata. U prvoj knjizi našega dela govorili smo o ekonomskoj mobilizaciji zemlje, ukazujući na to koliko je ona stvarno postojala 1914. godine, te to ovde nećemo da ponavljamo.

Jasno je da se mobilizacija, kao ratna pojava, ne može razmatrati izolovano od one epohe ratne veštine u kojoj je nastala i razvijala se, od onih načela strategije kojima se ova tada rukovođila.

Više puta smo isticali da su na pragu svetskog rata u strategiji preovladavale tendencije da se rat vodi po načelima *strategije uništavanja*. Zato je trebalo da i mobilizacija odgovara tom vidu rata.

Strategija uništavanja je zahtevala brzo stvaranje što većeg broja borbenih snaga, njihovu brzu koncentraciju i gotovo jednovremeno angažovanje radi postizanja isto tako brzog i odlučnog uspeha. Drugim rečima, strategija munjevitog dejstva zahtevala je krajnje naprezanje u razvoju oružanih snaga za rat. Ovo su bili glavni zahtevi mobilizacije i činili su osnovu svih poslova iz te oblasti. Što god se više povećavao brojni sastav vojski, više se komplikovala mobilizacija, a tim je više rastao i njen značaj kao radnje koja zahteva jače naprezanje snaga i neometan neprekidan rad.

Nama se čini da nećemo biti daleko od istine ako kažemo da će *karakter budućeg rata određivati i karakter mobilizacije*.

Već sam tok imperijalističkog rata, koji je vaskrsao drugi vid rata — *strategiju iznuravanja*, prouzrokovao je postepenost mobilizacije, dovođenje u borbenu gotovost onih snaga i sredstava koji nisu iskorišćeni u početku rata.

Na osnovu iskustva iz svetskog rata, danas teorija ističe trajnost, i ešeloniranost mobilizacije države za rat.

Takvo shvatanje mobilizacije je potpuno prirodno s obzirom na zamah koji treba da dobije rat u današnje vreme. Nećemo se upuštati u detaljno tumačenje savremenih uslova mobilizacije, koja danas obuhvata ne samo oružane već i sve ostale snage i sredstva jedne

zemlje u celini. Da istaknemo samo to da mobilizacija u naše doba zahteva još veće naprezanje nego pre i da je trajna pojava za svu zemlju.

Ali, ma koliko mobilizacija bila duga i postepena, ipak njen prvi ešelon i danas treba da bude dovoljno jak i moćan da se ne bi odmah pretrpeo presudan neuspeh. Zato je i u savremenim uslovima pitanje najbrže borbene gotovosti prvog ešelona isto toliko aktuelno kao i 1914. godine. Strategija iznuravanja takođe zahteva brzu gotovost određenih snaga i sredstava da bi se omogućilo nastavljjanje borbe, prikupljajući snage, a ne da ona počne takvim vojnim neuspehom koji bi kasnije onemogućio ne samo da se obnove snage nego i da se dobije izvesna brojna nadmoćnost nad neprijateljem, potrebna za pobedu.

Naravno, teško je predvideti snagu i sva sredstva koja će neprijatelj upotrebiti u ratu i u skladu s tim odmeriti naše napore za borbu. Pa ipak prethodni proračuni u tom smislu ne samo da se mogu već se i moraju izvršiti.

U tom smislu filozof rata, Klauzevic, kaže: »Još u pripremama za rat, stvarnost stupa na mesto čistih pojmova, a stvarna mera na mesto krajnje pretpostavke. Dakle, i stoga već oba protivnika, utičući jedan na drugog, neće dostići liniju krajnjeg naprezanja i, dakle, neće odmah zalagati sve sile. Ali je u prirodi ovih sila i njihove upotrebe i to da one ne mogu stupiti u dejstvo u isto vreme...«

»Ovde nam je dovoljno da pokažemo kako je potpuna koncentracija snaga po vremenu u suprotnosti sa samom prirodom rata. Ovo samo po sebi ne bi mogao biti nikakav razlog da se umeri naprezanje za prvo rešenje, jer je nepovoljno rešenje uvek šteta kojoj se niko neće namerno izložiti. Osim toga, prvo rešenje, iako neće ostati jedino, ipak će utoliko više uticati na iduća, ukoliko je bilo od većeg značaja.«*)

Rat se vodi za postizanje izvesnih političkih ciljeva pri određenom političkom grupisanju zemalja. U prethodnoj glavi mi smo ukazali na to da realan izraz političkih ciljeva koje želimo postići u ratu jeste ratni plan, konkretna zamisao za vođenje rata na određenom frontu.

Izvršenje ratnog plana zahteva da se potreban broj borbenih snaga i sredstava stavi u borbenu gotovost, drugim rečima, da se te snage mobilišu.

Prema tome, može se utvrditi povezanost ratnog plana i mobilizacije. U skladu sa ovim ili onim ratnim planom vrši se ova ili ona mobilizacija. Ako ratni plan zahteva krajnje naprezanje zemlje, onda je neophodna opšta mobilizacija svih snaga i sredstava, i obratno: u ratu na sporednim frontovima moguće je, u skladu sa planom, ogra-

*) Vidi: Klauzevic, *O ratu*, izdanje »Vojnog dela«, 1951, str. 45, 46. — Prim. red.

ničiti se na delimičnu mobilizaciju oružanih snaga i sredstava. Najzad, delimična mobilizacija, u skladu sa promenama političke situacije, može da postane opšta.

Takvu tesnu povezanost plana strategijskog razvoja i mobilizacije mogli smo da zapazimo kod svih vojski u predvečerje svetskog rata. U Francuskoj je taj plan predviđao opštu mobilizaciju, u Nemačkoj je zahtevao izvesnu elastičnost, u Rusiji, bez obzira na dve varijante, »A« i »G«, stvar se svodila na opštu mobilizaciju i, najzad, u Austro-Ugarskoj je bila predviđena delimična i opšta mobilizacija — u slučaju rata na Balkanu i u slučaju komplikacije situacije u Evropi. Mobilisane jedinice imale su određenu namenu u planu strategijskog razvoja i nisu se mogle upotrebiti za manevar. Naročito je tesna bila povezanost mobilizacije i strategijskog razvoja u prigraničnim jedinicama, pošto svaka mobilizacija zahteva odgovarajuću operativnu zaštitu. U tom smislu veoma je karakterističan slučaj nemačke 16. divizije, koja je odmah posle mobilizacije trebalo da zauzme Luksemburg i da ga obezbedi kao rejon za iskrcavanje trupa koje pristižu. Najmanji pokušaj da se tu šta izmeni doveo je načelnika nemačkog generalštaba do suza, iako ministar vojske, kao što je poznato, nije pridavao tako ozbiljan značaj zadocnjenju te male ratne operacije.

Jednom rečju, izvesnu nezavisnost mobilizacije od operacijskog razvoja mogli smo uočiti samo u merama francuskog generalštaba, koji je zaštitio granicu na taj način što je, koristeći vlast ministra vojske, poimenično pozvao pod zastavu rezerviste u prigraničnim korpusima, te nije objavljivao ni delimičnu ni opštu mobilizaciju.

Mobilizacija je toliko ozbiljan korak na putu u rat da se, naravno u principu, kao što ćemo kasnije videti, takva nezavisnost mobilizacije od operacijskog razvoja može smatrati poželjnom. Nedostatak elastičnosti u tom pitanju sputava manevar i u vojnom i u političkom pogledu. I stvarno, tesna povezanost mobilizacije sa konkretnim planovima primoravala je generalštab, kako u Nemačkoj i u Austro-Ugarskoj, tako i u Rusiji, da uporno traži da spoljna politika učini odlučne korake u donošenju odgovorne odluke za rat, što je lišavalo diplomate slobode akcija.

Napred smo istakli da će mobilizacija zavisno od opšteg ratnog plana, biti delimična ili opšta. Njen vid se određuje postojećim političkim grupisanjem u momentu objave mobilizacije i samog rata. Na taj način, izbor vida mobilizacije diktiraju politički motivi.

Što se tiče vojničke strane tog pitanja, tu se mora uzeti u obzir ono naprezanje koje zemlja treba da učini u ratu na ovom ili onom frontu. U skladu sa ovim, možemo smatrati da je u Austro-Ugarskoj postojanje delimične mobilizacije, u slučaju rata na Balkanu i opšte, u slučaju rata sa Rusijom, odgovaralo situaciji. Najzad, čuli smo od Danilova da je ruski generalštab predviđao delimičnu mobilizaciju za drugostepene, vanevropske frontove.

U Nemačkoj je postojao samo plan opšte mobilizacije.

U Francuskoj je bio razrađen postepeni prelaz od delimične ka opštoj mobilizaciji.

Mi smo detaljno osvetlili pitanje opšte i delimične ruske mobilizacije kako sa političkog, tako i sa vojničkog gledišta. Nećemo ga ponavljati, nego samo sumirati. Ne dotičući se, za sada, političke strane pitanja, moramo priznati da mobilizacija četiri okruga, koja se tako neočekivano pojavila u julskim danima u ruskom generalštabu, predstavljajući odjek događaja iz 1909. godine, nije u stvari pružala one snage i sredstva koji su bili potrebni za rat sa Austro-Ugarskom, a da i ne govorimo o tome da granice varšavskog okruga nisu bile zaštićene od udara Austrijanaca. Zato, ako se i moglo govoriti o delimičnoj mobilizaciji, onda samo u smislu njenog proširenja na varšavski i, najverovatnije, petrogradski vojni okrug. Drugim rečima, situacija se razvijala u pravcu opšte mobilizacije, jer je postojala potreba da se obezbedi granica sa Nemačkom.

Neutralnost Francuske o kojoj je maštao Moltke, bila je sumnjiva i primoravala ga je da se reši na opštu mobilizaciju celokupne nemačke vojske, s tim da se znatan deo snaga ostavi na granici prema Francuskoj i da se francuskoj vladi postave oštri zahtevi, koji bi zagarantovali njenu neutralnost.

Ako se udubimo u suštinu delimičnih mobilizacija u Francuskoj i Austro-Ugarskoj, videćemo da su one u stvari bile uvod u opštu mobilizaciju. Rat u savremenim uslovima zahteva takva naprezanja od države da će *delimična* mobilizacija u naše vreme biti *izuzetan slučaj*, i pre privremen politički potez, nego vojna mera. Nju treba smatrati samo kao prelazni stupanj ka opštoj mobilizaciji. Mere koje je u tom slučaju preduzeo francuski generalštab su poučne.

Ovde treba skrenuti pažnju na *poseban vid mobilizacije*, koji smo uočili u Austro-Ugarskoj i delimično u Rusiji. Malo brojno stanje formacijskih jedinica austrougarske vojske, o čemu smo govorili u prvoj knjizi našega dela, primoravalo je generalštab da u vreme zaoštavanju političke situacije poziva pod zastavu deo rezervista i tako poveća borbenu gotovost vojske. Ovakav način pozivanja rezervista, počev od 1909. godine, postao je skoro hroničan u austrougarskoj vojsci. U ruskoj vojsci, u dane zaoštavanja političke situacije, zadržavan je pod zastavom godišnji kontingent, koji je odslužio rok, i tako se u znatnoj meri povećavala borbena gotovost. Takvu meru treba objasniti donekle i time što je železnička mreža u bivšoj Rusiji bila nedovoljno razvijena i slabe propusne moći.

Ma kako da su bile poželjne mere koje su u Austro-Ugarskoj nazivane *delimičnim* mobilizacijama, njihova se trajnost negativno odražavala na moral vojske. Predstavnici svih vojnih instanica vojske Habzburga su to uočavali, pa je čak i inicijator tih mera, Konrad, govorio istinu — da organizacija vojske, kao »naoružanog naroda«, ne trpi duže zadržavanje rezervista pod zastavom u očekivanju rata. Mi, međutim, znamo da je na toj osnovi bilo nesporazuma između Konrada i ministra vojske, te, ako se načelnik austrougarskog generalštaba i suprotstavljao otpuštanju rezervista kućama, to je činio isključivo zbog zategnute političke situacije. Trebalo je pronalaziti razne mere da bi se održao moral vojske, čak i takve kao što je

uvodjenje posebne medalje za »mirne« mobilizacije. Konrad je čak pokušavao da koristi ovo pozivanje rezervista kao dokaz da je neophodno stupiti u rat, što se naravno ne može opravdati.

Mi se zaustavljamo na ovim merama zato što se one preporučuju i danas. Ne može se poreći da se takvim merama postiže jačanje borbene gotovosti oružanih snaga, ali, s druge strane treba uzimati u obzir i naličje sličnih mobilizacija. Ako se rezervisti duže vremena nalaze pod zastavom, bez izgleda za rat, onda se to može negativno odraziti na njihov moral, te će umesto povećanja doći do smanjenja borbene gotovosti. Mi bismo pre bili za stvarnu mobilizaciju nego za fiktivnu, čak bismo i svesno pošli na izvesne žrtve za vreme koncentracije, ali bismo bili sigurni da raspolažemo vojnom organizacijom sposobnom za borbu, a ne jedinicama koje su izgubile moralnu čvrstinu zbog duže ratne napregnutosti.

Stavljanje vojske u ratno stanje u izvesnoj meri povećava njenu hrabrost, podiže moral čitave vojske. Zbog toga je interesantno da se zaustavimo na pitanju koje je u predvečerje svetskog rata interesovalo kako predstavnike generalštabova tako i diplomate: *može li mobilisana vojska mirovati na granici*. Kao što je poznato, Sazonov, pa i predstavnici ruskog generalštaba, smatrao je mogućim da ruska vojska sa »puškom k nozi« duže stoji na granicama Rusije. Konrad, Moltke i Žofr gledali su na to pitanje drukčije; načelnik austrougarskog generalštaba je dosta reljefno objašnjavao da se lako može dogoditi i da je potpuno realno to pretpostaviti, da vojska posle mobilizacije i koncentracije na granicama, kad god hoće, da stavi pušku »na rame«, pređe granicu i upadne na teritoriju svog suseda.

Pri analizi ovog pitanja treba polaziti od dve postavke: 1) borbene gotovosti vojske i 2) njene povećane borbenosti.

Želja svih komandi da svoju vojsku dovedu u stanje borbene gotovosti pre verovatnog neprijatelja bila je toliko jaka da treba smatrati potpuno prirodnim i preuzimanje inicijative za dejstvo od strane one vojske koja se prva pripremila za borbu. Treba priznati da će koncentracija vojske biti poslednje oružje u rukama diplomata, ali je neophodno ukazati i na to da će vojno rukovodstvo pri takvom stanju stvari svakako vršiti pritisak na spolnu politiku i tražiti što brži prelazak na aktivna dejstva. Već smo ukazali na to do koje je mere generalštab cenio ratni uspeh, te je zato potpuno prirodna uporna težnja vojnog rukovodstva da taj uspeh i ostvari, kad se već za to ukazala povoljna prilika. Napred smo isticali koliko se Žofr, pa i drugi načelnici generalštabova, plašio mogućeg zadocnjavanja u postizanju potpune gotovosti u poređenju sa neprijateljem; zbog toga će tako isto uporna biti i težnja komandovanja već pripremljene vojske da otpočne aktivna dejstva. Purtales je bio u pravu kada je objašnjavao Sazonovu da diplomatija pitanje — rat ili mir prepušta to-povima onog momenta kada počinje mobilizacija.

Mobilizacija do te mere podiže borbeni duh vojske, da uzajamne povrede granice, sukobi manjih jedinica, izvesna nervoza na obe

strane, postaju neizbežni. Ako sa tog gledišta posmatramo prve dane mobilizacije, onda možemo da utvrdimo niz različitih povreda granice, raznih glasina u vezi s tim, koje nerviraju i onako uzbuđene granične jedinice. Jednom reči bez obzira na želje komandovanja, a tim više diplomatije, posle objave mobilizacije, iz čisto vojnih razloga, topovi mogu da počnu sami da gađaju.

Prema tome, treba smatrati sumnjivom pretpostavkom da vojске u savremenim uslovima rata mogu biti duži period mobilisane i da mogu mirovati ne pre'azeći na aktivna dejstva. Ako danas i stanje u miru ne obezbeđuje granice od upada oružanih bandi, tim pre se ne može garantovati da pri mobilizaciji na granici neće biti ispaljen nijedan metak.

S jedne strane, važnost planskog sprovođenja mobilizacije, a s druge, njena složenost i, najzad, teškoće koje nastaju u vezi sa pozivanjem ljudi i upućivanjem konja, primorali su da se uoči svetskog rata u svim državama uvede poseban pripremni period za rat ili predmobilizacijski period.

Nećemo ga detaljnije razmatrati, ali ćemo istaći da su uvođenjem tog perioda sve zemlje težile da svrše sve one mobilizacijske poslove koji su se mogli obaviti pre pazivanja ljudi i konja. Mi smo te mere na odgovarajućem mestu nabrojali.

U suštini je predmobilizacijski period bio uvod u mobilizaciju, te su iz protivničkog logora na to budno pazili. Naravno, nije se moglo računati na njegovo duže trajanje, a da neprijatelj ne preduzme protivmere. Zbog toga je taj period bio kratak, i samo je Rusija težila da ga produži, objavljujući ga 26. jula — na dan početka austrijske mobilizacije protiv Srbije. Na isti način, blagovremeno otpočela je mobilizaciju i eng'eska flota. U Berlinu je u 13. časova 30. jula objavljeno stanje ratne priprmnosti, a u 17. časova 1. avgusta potpisan je ukaz o opštoj mobilizaciji vojske i mornarice. Tačno je i to da je u nemačkoj vojsci i pre 30. jula preduzeto više mera koje su doprinele poboljšanju njene borbene gotovosti. Na isti način, postepeno i blagovremeno, vršila se mobilizacija snaga u Francuskoj, te je vlada Republike slala poruke u Petrograd, svome savezniku, koje su istina zakasnile, da tajno mobiliše oružane snage. Mobilizacija, kao javni akt, trebalo je da se pojavi u poslednjoj minuti i da bude neopoziva.

U savremenim uslovima rata mi ćemo se, naravno, naći u istoj situaciji, postojaće isti predmobilizacijski period kao i pred rat 1914. godine. Treba očekivati da će zbog sve složenije mobilizacije snaga i sredstava čitave zemlje predmobilizacijski period u stvari početi mnogo ranije nego što je počeo pred svetski rat, naročito u oblasti ekonomske mobilizacije. Smatramo da se takve mere neće moći sakriti od oka neprijatelja, te će zbog toga: 1) i s njegove strane uslediti iste takve protivmere i 2) obe strane skratiti taj period i preći na stvarnu mobilizaciju snaga i sredstava. U svakom slučaju, danas ćemo

zapaziti daleko veću postepenost i blagovremenost u pripremanju mobilizacije u svim oblastima života zemlje nego 1914. godine.

Sem premobilizacijskog perioda, pred rat 1914. godine zapažamo i postojanje izvesnog roka između dana objave mobilizacije i prvog dana mobilizacije. Ovaj rok nije nigde prelazio dvadeset i četiri časa, osim u Austro-Ugarskoj, gde je trajao četrdeset i osam časova. Odlaganje prvog dana mobilizacije, u odnosu na dan njene objave, objašnjava se težnjom da se omogući završetak poslednjih pripremnih poslova, pa da se zatim pređe na mirnu i plansku mobilizaciju. Ni Žofr, iako je upozoravan da svaki izgubljeni dan od objave mobilizacije preči Francuskoj gubitkom dela prigranične teritorije, nije menjao dvadeset četvoročasovni rok ni ranije određivao prvi dan mobilizacije. Svaka užurbanost u tom smislu bila bi samo štetna za rad na mobilizaciji.

Do sada smo razmatrali mobilizaciju uglavnom kao ratnu pojavu, pa smo nabacili u opštim crtama i njenu ratnu prirodu.

Ali, pošto je »rat oruđe politike«, onda takav akt kao što je mobilizacija ima i veliki *politički* značaj. Mi smo iznosili misli Klauzevica o tome da sva ratna dejstva nemaju isti politički značaj, a moramo priznati da je politički značaj mobilizacije veliki.

Mobilizacija je već na pragu svetskog rata bila pojava koja je uveliko uticala na život čitave države i nije se ograničavala isključivo vojnim okvirima. Danas, kada se tehnika komplikovala, kada zaraćene strane čine ogromno naprezanje u ratu, značaj mobilizacije kao pojave od opštedržavnog značaja još više je porastao. Danas mobilizacija zahteva sva područja života zemlje i utiče na ovaj ili onaj način na život svakog njenog građanina. U prvoj knjizi ovoga dela mi smo govorili ne samo o mobilizaciji vojnih sredstava nego pretežno o mobilizaciji ekonomike zemlje i o potrebi za to odgovarajuće pripreme.

Stvarno, pred svetski rat, već 5. jula, čuli smo predloge nemačkog ministra vojske o sprovođenju mera koje bi doprinele gotovosti za rat u privremenom pogledu. Tačno je da je car odbacio te mere, ali sama činjenica da su one predlagane govori nam o potrebi odgovarajuće ekonomske mobilizacije. Danas je pitanje ove mobilizacije dovoljno osvetljeno, te ga mi nećemo raspredati. Smatramo da je potrebno istaći da mobilizacija duboko zadire u ekonomiku jedne zemlje, zato, donoseći odluku za taj akt, treba temeljito proceniti sve razloge za i protiv.

Mobilizacija označava i novu orijentaciju u unutrašnjim odnosima raznih slojeva stanovništva zemlje. Setimo se da su buržoaske vlade skoro svih zemalja bile zabrinute kako će široke mase stanovništva da prime mobilizaciju. Za uspešnu mobilizaciju bile su potrebne odgovarajuće parole. Čak i u takvoj zaostaloj vladi kakva je bila bivša carska vlada u Rusiji, čak i u njoj, istina kod pojedinih članova, rađale su se sumnje u stabilnost ravnoteže unutrašnjih odnosa koji su vladali pred mobilizaciju. Da podsetimo čitaoca na bivšeg ministra unutrašnjih poslova Maklakova, koji je sa strahom potpisao ukaz

o mobilizaciji, predskazujući neizbežnu revoluciju. U početku mobilizacija, ističući ove ili one parole, skoro uvek izaziva oduševljenje stanovništva ali kasnije rađa i kritiku tih parola. Naravno, u kapitalističkim državama postoji daleko više motiva za kritičku analizu uzroka mobilizacije nego u zemlji gde je vlast izraz interesa radnih masa, gde su parole mobilizacije razumljive radnim masama. Nećemo da navodimo primere iz sadašnjeg doba, iako ih ima dosta u kapitalističkim zemljama, kada krupni diplomatski koraci postaju sitniji zbog labilnih unutrašnjih odnosa u zemlji. U takvoj zemlji, pri potpisivanju ukaza o mobilizaciji, moraju se, sledeći primer Maklakova, sve posledice predati u ruke »bogom odabranih« lica. Način je lak, ali ni izdaleka nije siguran...

U ovoj knjizi smo, na istorijskom primeru, razmatrali mobilizaciju uglavnom s aspekta spoljne politike. Videli smo kako je ocenjuju diplomati, generalštabovi i njihova vlast u različitim zemljama. Čuli smo razna mišljenja o tom ratnom aktu, te ćemo pokušati da se u tome snađemo.

Pod opštom mobilizacijom u svim zemljama zapadne Evrope u suštini se podrazumevao akt posle kojeg više nije moglo biti povratka na mirno stanje, te je, posle dovođenja vojske u ratno stanje, neminovno morao da usledi rat.

Tako se shvatala mobilizacija u Nemačkoj i Francuskoj, pa čak i u Austro-Ugarskoj, jer, iako je 25. jula objavljena delimična mobilizacija protiv Srbije, ona je imala karakter akta koji je neminovno vodio ratu. Bez obzira na pretnje Rusije, Austro-Ugarska ipak nije objavila mobilizaciju prema ruskoj granici, jer je očekivala da će događaji ratnu opasnost učiniti toliko realnom da će se na rat računati kao na neizbežnu činjenicu.

Sve države su preduzele različite mere opreznosti, ali bez objave mobilizacije.

Setimo se da je u Nemačkoj mobilizacija bila objavljena onda kada je u Petrogradu poslat ultimatum, tj. kada je o ratu već bilo odlučeno; u Francuskoj je, isto tako, ukaz o mobilizaciji potpisan posle čvrste rešenosti vlade da se stupi u rat. O Austro-Ugarskoj ne treba ni govoriti, jer se tamo mobilizacija, izuzimajući delimične pozive rezervista pod zastavu, uvek povezala s ratom. Drugim rečima, u shvatanjima i diplomata i generalštabova zapadnih zemalja mobilizacija je značila rat. Purtales je to potpuno pravilno objašnjavao Sazonovu, ukazujući mu da će ruska mobilizacija izazvati uporne zahteve nemačkog generalštaba da se učini isti korak, koji će neminovno dovesti do rata.

Jedino u engleskim i ruskim krugovima nailazimo na mišljenje da je mobilizacija diplomatsko sredstvo, da je to akt koji treba da pojača zahteve diplomata, ali u krajnjoj liniji ne mora da dovede do rata.

Engleska je mobilisala svoju mornaricu, smatrajući to diplomatskim potezom. Tačnije rečeno, taj korak je bio preduzet radi zaštite svojih obala od napada nemačke mornarice. Što se tiče značaja

takvog poteza u politici, on nije bio naročito velik, pa nije ni uplašio Berlin, koji je do poslednjeg momenta smatrao da je moguće postići sporazum o neutralnosti sa zemljom čija je ratna mornarica bila u punoj borbenoj gotovosti.

U Petrogradu, kao što je poznato, bilo je velikih kolebanja u izboru vida mobilizacije — opšte i'li delimične. Isprva su diplomatski i dinastički krugovi odabrali delimičnu mobilizaciju, kao sredstvo kojim se mislilo uticati na Austriju, a zatim su se diplomatski složili sa generalštabom koji je zahtevao da se objavi opšta mobilizacija.

Ukazivali smo da je ruski generalštab do 1912. godine pod objavom mobilizacije podrazumevao i objavu rata Nemačkoj i Austro-Ugarskoj, ali se zatim odrekao takve formulacije pa je odvojio mobilizaciju od rata. Drugim rečima, ruski generalštab je mislio da se mobilizacija može objaviti nezavisno od rešenosti da se uđe u rat, da se može smatrati merom za obezbeđenje od neprijateljskog napada ili, pak, sredstvom za podršku zahteva ruske diplomatije.

Ako usvojimo našu pretpostavku, koja ima osnova, onda je trebalo da ruska mobilizacija bude elastična i nezavisna od političke situacije, koja je mogla da se komplikuje, i od operativnih zamisli. Drukčije rečeno, u ruskom generalštabu trebalo je da postoji nekoliko varijanti mobilizacije sa predviđenim mogućnostima prelaza od jedne na drugu.

Pri takvom stanju stvari objava delimične mobilizacije mogla je da bude opravdana.

Kao što je poznato, delimična mobilizacija u stvari nije bila razrađena u ruskom generalštabu, nego je bila pripremljena samo opšta — za slučaj rata sa Nemačkom i Austro-Ugarskom. Zato nije bilo nikakve osnove da se objavi delimična mobilizacija. Dosta je čudnovata činjenica da je Januškevič, kao načelnik generalštaba, uopšte mogao da podnese predlog o delimičnoj mobilizaciji i da Suhomlinov odlučno nije protestovao protiv njene objave. Ako Januškevič nije bio upoznat sa stanjem mobilizacijskih poslova, onda je Suhomlinov, s obzirom na svoju predašnju dužnost u generalštabu, bio apsolutno u toku stvari. »Principijelna odluka« o objavi mobilizacije četiri vojna okruga, koju je usvojio savet ministara 25. jula, može se smatrati samo čisto diplomatskim potezom, koji uopšte nije odgovarao zahtevima borbene gotovosti, te je zbog toga imao i relativnu vrednost.

Ako Rusija nije smela dozvoliti da Austrija pregazi Srbiju, onda se, s druge strane, moglo sa sigurnošću tvrditi da bi samo onaj koji poseduje bogatu fantaziju, lišenu svake realne osnove, mogao pretpostaviti da će Rusija voditi lokalni rat protiv Austro-Ugarske.

Mi smo već rekli da je rat na početku XX veka dobio trustovski karakter, a tako ga je shvatio i Sazonov kada mu je 24. juna izmakla rečenica: »To je evropski rat«. Ako je zaključak Sazonova bio duboko promišljen, a ne površan, onda nije postojala nikakva osnova za objavu delimične mobilizacije u nameri da se zaplaši Austrija.

Znamo da se Beč nije naročito uplašio delimične mobilizacije objavljene u Petrogradu, pa se obratio za pomoć svome savezniku — Nemačkoj. Po traženju Beča nemačka diplomatija, koja isprva nije pridavala veći značaj delimičnoj mobilizaciji u Rusiji prema austrijskoj granici, kasnije je zahtevala da se ova obustavi. Od ruske delimične mobilizacije ispala je samo diplomatska senzacija, što je vrlo brzo shvatilo rusko ministarstvo inostranih poslova, koje je odlučno podržalo zahtev generalštaba da se objavi opšta mobilizacija.

Poznato nam je sa kakvom je upornošću, gorčinom i operetskim pretnjama da će razbiti telefon mo'io, ubeđivao i tražio objavu opšte mobilizacije načelnik ruskog generalštaba, koji je došao sebi. Suhomlinov je vodio dvoličnu igru. Zato su »intimni« krugovi i drugostepene ličnosti generalštaba radile energično i dokazivale svu štetnost delimične mobilizacije njima sličnim »malim« diplomatima.

Jednom rečju, dok je u zapadnim zem'jama mobilizacija objavljena kada je već pala odluka o ratu, dotle u Petrogradu nije bilo čvrste rešenosti da se vodi rat, te se ovi ukazi o mobilizaciji, s jedne strane, mogu objasniti namerom da se podupru diplomatski zahtevi postavljeni Austriji, a s druge, strahom od mogućeg napada Nemačke i Austrije, pošto se znalo da je dovođenje svojih snaga u borbenu gotovost zakasnilo. Ni diplomati, ni vlada, ni ruski generalštab nisu jasno shvatali savremeni politički značaj mobilizacije. Generalštab je posmatrao mobilizaciju samo sa gledišta borbene gotovosti, ne razmatrajući u kojoj meri je ona uvod u rat.

Ostavivemo po strani sva Sazonovljeva dokazivanja Purtalesu, sve pokušaje Suhomlinova i Januškeviča da uvere nemačke vojne predstavnike da ruska mobilizacija ne ugrožava mir u Evropi. Može se sa sigurnošću tvrditi da Nemačka ne bi dozvolila da Rusija i Francuska neometano završe mobilizaciju, iako su ove o tome maštale.

Mobilizacija na pragu svetskog rata, bila je uvod u rat, njegova stvarna objava i samo se tako i mogla shvatiti.

Načelnik austrougarskog generalštaba nije odvajao mobilizaciju od rata, a Moltke mlađi je smatrao da je posle objave mobilizacije *zvanična objava rata* bila samo formalnost, sa vojnog gledišta uopšte nepotrebna, izvestan dug diplomatskoj učtivosti i međunarodnom pravu.

Ipak, mi znamo da su nemački diplomati tražili zvaničnu objavu rata, da je ruski generalštab takođe računao na takav akt budućih neprijatelja, a da su francuski diplomati tražili da zvaničnu objavu rata nametnu neprijatelju.

Na odgovarajućem mestu mi smo govorili o odgovornosti za rat. Težnjom da se skine takva odgovornost sa sebe mogu se objasniti — 1) uznemirenost nemačkih diplomata kada su bili primorani da zvanično prvi objave rat; 2) napor francuskih diplomata da sačuvaju podršku suseda i u tom smislu određivanje zone od deset kilometara koju nisu posedovale trupe; 3) dokazivanje Sazonova da ruska mobilizacija ne označava i rat; 4) saveti Moltkea Beču da prvi ne otpočinju rat sa Rusijom itd.

Posle rusko-japanskog rata, koji su Japanci otpočeli bez zvanične objave, niko, takoreći, nije ni mislio da će budući evropski rat otpočeti sa svim formalnim ceremonijama, nego napadom jedne od zemalja. Zato je sva važnost događaja koji su ranije pratili objavu rata bila preneti na mobilizaciju. Ukaz o mobilizaciji mogao se smatrati početkom rata. Ako se s ovog gledišta razmatra odgovornost za rat, onda su bezuslovno u pravu oni koji krivicu za svetski požar pripisuju Rusiji.

U VI poglavlju detaljno smo razmotrili pitanja ko su krivci za rat i, naravno, iz tog proističe da ruska mobilizacija nije bila uzrok evropskog rata. Ali, u svakodnevnom životu se smatra da je kolovođa rata onaj koji je prvi počeo da prevodi u ratno stanje svoje oružane snage. Takav je bio politički značaj mobilizacije na početku XX stoleća, te Konrad nije uzalud prepuštao izbor vremena za zvaničnu objavu rata isključivo diplomatima, a Moltke smatrao da ona nije ni potrebna. Moramo ovde podvući da načelo o odgovornosti za rat i u naše vreme ima izvestan značaj, te današnja nemačka diplomatija ulaže dosta napora da sa Nemačke na neki način skine krivicu u tom smislu. U isto vreme pobednici u svetskom sukobu koriste kao adut odgovornost Nemačke za rat da joj postave teške zahteve u pogledu njenih oružanih snaga.

Pa ipak, ukoliko je zvanična objava rata imala izvesnu ulogu u odnosima evropskih zemalja, Konrad je rešio da je iskoristi i u ratne svrhe. Mislimo na njegov savet Bertholdu da što je moguće duže ne samo ne objavljuje rat Francuskoj i Engleskoj nego i ne prekida sa njima diplomatske odnose da bi slaboj austrougarskoj f'oti omogućio da završi mobilizaciju. Istina, proračuni načelnika austrougarskog generalštaba nisu se potpuno ostvarili, ali je ipak dobijeno nekoliko dana za neuznemiravanu mobilizaciju mornarice.

Politički značaj mobilizacije u naše vreme ne samo da se nije umanjio nego je još više porastao pošto taj vojni akt obuhvata sve oblasti života jedne zemlje. Zato država koja se mobilise u savremenim uslovima treba unapred da donese čvrstu odluku o vođenju rata. Ako se već 1914. godine niko nije mogao up'ašiti delimičnim mobilizacijama, tim pre neće danas slične mobilizacije biti efikasna pretnja.

Napred smo govorili o postepenosti savremene mobilizacije i ukazivali da će njen prvi ešelon biti sličan mobilizaciji iz 1914. godine. Zato će se i sa političkog gledišta prva mobilizacija u naše vreme smatrati sitim odijumom*) rata kao i pred svetski rat. Ne treba od toga okretati glavu, pa makar šta se pričalo o nezavisnosti mobilizacije od političkog grupisanja zemalja i operativnih zamisli. Treba dodati da će danas povreda granica početi ne od objave rata, pa čak ni od momenta objave mobilizacije, nego znatno pre, jer će razviti delatnost diverzantskih grupa. Države se mogu naći u stvarnom ratu i pre njegove zvanične objave, pa čak i pre mobilizacije oružanih

*) Nezadovoljstvo, ogorčenje, odvratnost. — Prim. red.

snaga. Moguće je da će se mobilizacija izvoditi kada već otpočnu neprijateljstva na granici, kada diplomati više neće imati potrebe da se obraćaju generalštabu radi prikupljanja činjenica za objavu rata.

Naše tumačenje mobilizacije dovodi nas do dosta određenog zaključka da ona nije čisto vojni akt, nego da ima i ogroman politički značaj.

Zašto je u predvečerje svetskog rata u svim zemljama mobilizacija objavljivana ukazom vlade. Tim više je to obavezno danas, kada rukovođenje ratom u celini prelazi u ruke vlade. U tom smislu ne mogu postojati dva gledišta.

U izlaganju istorijata mobilizacije obratili smo pažnju čitaoca na: 1) vreme objave mobilizacije i 2) izbor njenog vida.

Diplomatski i vojni krugovi bili su zainteresovani za oba ova pitanja, a konačnu odluku o njima donosila je vrhovna vlast države.

Ukoliko je mobilizacija bila politički akt, onda je vreme njene objave trebalo da određuje ministarstvo inostranih poslova. Mobilizacija je bila uvod u rat, u novi oblik međunarodnih odnosa, čiji je početak mogla da odredi samo diplomatija, koja je jedino mogla da kaže kada ostali oblici odnosa konačno gube snagu.

S druge strane, vreme objavljivanja mobilizacije bilo je tesno povezano sa uslovima borbene gotovosti oružanih snaga i zaštitom granica zemlje, što se najviše ticalo generalštaba. U onim zemljama gde se sumnjalo u uspešno postizanje borbene gotovosti pre verovatnog neprijatelja kao, na primer, u Rusiji i Francuskoj, generalštab je bio uporniji u određivanju vremena mobilizacije. Ovde nećemo navoditi dokaze za ovo što smo rekli, jer smo ih napred istakli. Tamo, gde se generalštab nije pribojavao da će zakasnuti sa koncentracijom oružanih snaga na granici, kao, na primer, u Nemačkoj, tamo vidimo da se on staloženije odnosio prema određivanju vremena objave mobilizacije, pa je to čak isticao kao »humanost« i slična »uzvišena« osećanja. Uveče 29. jula, razmatrajući kod Betmana reagovanje na delimičnu rusku mobilizaciju, načelnik nemačkog generalštaba se »vrlo uzdržljivo« izjasnio za opštu mobilizaciju, ne nalazeći za nju dovoljno razloga, a ministar vojske Falkenhajn, koji je bio odgovoran za mobilizaciju, nije protivrečio kancelaru kada je ovaj izjavio da ne bi želeo da uzme na sebe odgovornost za početak rata. »Rukovođenje politikom« — piše Falkenhajn — »nije ulazilo u moju nadležnost, te ja nisam mogao da dajem savete dok se nisu bitno dodirivali vojni interesi. Za sada još nije bilo povoda da se govori o mobilizaciji samo zato što je ona dva ili tri dana kasnila u odnosu na rusku i austrijsku, jer se mogla izvesti brže nego u Rusiji i Austro-Ugarskoj«.

Na taj način, pri izboru vremena za objavu mobilizacije treba uzimati u obzir političke činioce, ali, s druge strane, ne treba zaboravljati i vojne uslove. Napred smo naveli misli Klauzevica o tome da politika ne treba da traži od rata nešto što je suprotno njegovoj prirodi i da ne treba sebe da zavarava ratnim uspesima koji nemaju realne osnove. Zato smatramo da izbor momenta za objavu mobiliza-

cije treba da je nadležnost diplomata, ali pri tome treba uzeti u obzir i realne osnove potrebne za uspeh mobilizacije, koje su u rukama generalštaba, a u savremenim uslovima — i drugih organa koji neposredno učestvuju u odbrani države. Ako mobilizacija traje manje od neprijateljske, onda diplomatiji ostaje veća sloboda za dejstvo i obratno, što god mobilizacija duže traje, što god je slabije pripremljena u vojno-tehničkom pogledu, manje će slobodna biti spoljna politika u izboru momenta za njenu objavu, jer će biti prinuđena da uzima u obzir i rad svoga generalštaba.

Skoro do analognih zaključaka može se doći i pri rešavanju pitanja o izboru vida mobilizacije — opšte ili delimične. Na predlog Sazonova, u Rusiji je u julu 1914. godine to pitanje rešavano na savetu ministara, ali treba istaći da je pri tome generalštab vršio jak pritisak. U svojim uspomename bivši ruski ministar vojske Suhomlinov piše da je smatrao da on nije nadležan da zahteva ovaj ili onaj oblik mobilizacije, jer je to morao da odluči »političar« — Sazonov, a ne »vojnik« — Suhomlinov. Teoretski, to je tačno, ali smo mi dosta jasno pokazali, kako su u stvarnosti »vojnici« u mundiru generalštaba u to doba ne samo tražili nego čak i nametali objavu opšte mobilizacije. Na kraju, treba reći da su oni bili u pravu, jer je delimična mobilizacija politički značila malo. Ali, oni u svojim zahtevima nisu polazili od toga, nego od čisto tehničkih uslova — nedostatka razrađene varijante delimične mobilizacije. Prelazeći prag svetskog rata, diplomatija Rusije se povodila za generalštabom, spoljna politika je pala pod uticaj grube tehnike mobilizacijskih poslova. Ali, drugog izlaza nije bilo. Treba ipak odati priznanje Sazonovu jer je, pošto je shvatio Suhomlinova i Januškeviča odlučno pošao putem opšte mobilizacije. Ako je iko kriv zbog toga što je ruska diplomatija bila lišena mogućnosti manevra, onda je to isključivo ruski generalštab, a ne ustanova kod Pevčeskog mosta.

Čitalac ovog poglavlja je sigurno došao do zaključka da mi nismo pristalice delimične mobilizacije. Možemo samo da potkrepimo taj njegov zaključak. Pošto u savremenim uslovima mobilizacija nije samo utvara rata, nego i sam rat, smatramo da je celishodna samo opšta mobilizacija — naprezanje svih snaga i sredstava neophodnih za postizanje pobede. Nećemo osporavati da će mobilizacija danas imati ešelonski karakter, ali tvrdimo da dovođenje prvog ešelona u borbenu gotovost treba: 1) da obezbedi dovoljno snaga i sredstava; 2) da traje kratko kako bismo dobili mogućnost da nastavimo mobilizaciju sledećih ešelona, a ne da se pokorimo ratnom uspehu neprijatelja.

Mobilizacija danas — odijum rata i naređenje vlade o mobilizaciji je stvarna objava rata. Diplomatski se na sve moguće načine može da opravdava rat, mogu da se objavljuju bele i druge knjige dokumenata, da se pišu gromoglasni proglassi, note i ultimatum, ali stvarnost ostaje — stvarnost.

Mobilizacija je rat, i drukčije je ne možemo shvatiti.

GLAVA X

OČI I UŠI GENERALŠTABA

Potreba za obaveštajnom službom. — Delokrug rada obaveštajne službe u savremenim uslovima. — Ustanove koje rukovode obaveštajnom službom. — Zainteresovanost ministarstva inostranih poslova u obaveštajnoj službi. — Načini orijentacije. — Putovanja u inostranstvo načelnika generalštaba: politička i vojna strana putovanja. — Zvanična i privatna putovanja. — Cilj putovanja. — Kontrola diplomatije nad putovanjima načelnika generalštaba i njegovi izveštaji. — Sadržaj izveštaja načelnika generalštaba. — Upućivanje u inostranstvo misija sa specijalnim zadatkom, njihova uloga i značaj. — Vojni izaslanici i njihova služba: istorijski podaci. — Podela vojnih izaslanika po specijalnostima. — Vojni izaslanici sa specijalnim ovlašćenjima. — Vojni izaslanici i njihova priprema. — Uslovi određivanja. — Svedočanstva Urbanskog. — Osnovna dužnost vojnih izaslanika. — Politička delatnost vojnih izaslanika. — Potčinjenost vojnih izaslanika. — Konrad o političkoj delatnosti vojnih izaslanika. — Karakteristike rada vojnog izaslanika. — Odnos vojnih izaslanika prema diplomatskim predstavnicima svoje zemlje u inostranstvu. — Posete vojnih izaslanika načelnicima generalštabova stranih zemalja. — Cilj takvih poseta. — Uslovi za pregled jedinica i ustanova od strane vojnih izaslanika i njihovo prisustvovanje na manevrima. — Široki krug poznanstava vojnih izaslanika. — Žene i vojni izaslanici. — Druženje vojnih izaslanika različitih zemalja. — Učešće vojnih izaslanika u agenturnom izviđanju. — Svedočanstva Nikolaija i Urbanskog. — Pravo lice vojnih izaslanika i budnost prema njima. — Vojni izaslanici savezničkih zemalja i uloga njihove povezanosti. — Izveštaji i lični referati vojnih izaslanika. — Karakter razgovora načelnika generalštaba sa stranim vojnim izaslanicima. — Uloga ministarstva inostranih poslova u tim razgovorima i izveštaji o njima načelnika generalštaba. — Savremena gledišta na delatnost vojnih izaslanika. — Upućivanje komandnog sastava na službena putovanja i privatna odsustva u inostranstvo: cilj ovih putovanja. — Njihov poseban značaj za izučavanje stranih zemalja. — Prikupljanje poverljivih podataka sa službenog puta i odsustva. — Zabrana putovanja u inostranstvo komandnom sastavu od strane ministarstva inostranih poslova i razlozi za to — Nikolai o svojim odlascima u inostranstvo. — Prikupljanje podataka od strane generalštaba iz drugih izvora: prepiska načelnika generalštabova i njen sadržaj. — Izmjena podataka među savezničkim generalštabovima. — Šta o tome kaže Nikolai. — Orijentisanje generalštaba prema podacima drugih ustanova. — Agenturno izviđanje: Nikolai o agenturnom izviđanju Nemačke i drugih zemalja. — Nezadovoljstvo diplomatije agenturnim izviđanjem kojim rukovodi generalštab. — Konradov odgovor. — Uloga spoljne politike u agenturnom izviđanju. — Političko rukovođenje vojnom obaveštajnom službom. — Centralizacija obaveštajne službe. — Novčani izdaci za agenturno izviđanje. — Obim ovih izdataka u Austro-Ugarskoj, Nemačkoj i Rusiji. — Aktivna obaveštajna služba generalštaba. — Sarajevski atentat i njegovi stvarni inspiratori. — Uloga diplomatije u vojnoj obaveštajnoj službi. — Razmišljanje Nikolaija o savremenom značaju agenturnog izviđanja i njegovoj centralizaciji.

Skoro je nepotrebno dokazivati da u svim ratnim dejstvima treba da budemo orijentisani o namerama, snagama i sredstvima mogućih i stvarnih neprijatelja. U svim periodima vojne istorije upoznavanje, izviđanje neprijatelja imalo je veliki značaj. Ignorisanje ili pravljenje grešaka u tom smislu žestoko se sveti.

Zato su već odavno utvrđeni različiti načini za upoznavanje namera snaga i sredstava suprotne strane. Takvo upoznavanje je počinjalo od momenta sazrevanja ratne opasnosti ili je pak, vršeno neprekidno i u miru. Najbliža nam stoleća ističu, kao pravilo, potrebu neprekidnog prikupljanja obaveštajnih podataka o susednim zemljama stalnim posmatranjem razvoja njihove vojne delatnosti; što se više približavamo našem dobu, tim više zapažamo ne samo neprekidnost već i razvijanje obaveštajne službe, njeno proširenje na razne oblasti državnog života.

U suštini, svaka borba zahteva prethodno upoznavanje suprotne strane, te zato ma koji oblik borbe posmatrali, svuda ćemo naći elemente pribavljanja najraznovrsnijih obaveštajnih podataka o svakoj od protivničkih strana. Diplomacija, ili ekonomsko takmičenje, ili, najzad, rat — sve to zahteva prethodnu orijentaciju o zamislima, snagama i sredstvima neprijatelja.

Prema slikovitom izrazu Klauzevica savremeni rat »širi se na sve strane i nema određenih granica«. Rat danas obuhvata sve grane društvenog života, zato i prethodno upoznavanje države koja bi, eventualno, mogla postati neprijateljska takođe obuhvata sve oblasti njenog života. Dok je u doba Luja XIV, Fridriha i Napoleona objekt obaveštajne službe bio politički život države, a u prvom redu njene vojne snage, dotle od vremena Moltkea starijeg ona obuhvata i ostale oblasti života države, pre svega železnice.

Imperijalistički rat koji smo doživeli još više je proširio okvire obaveštajne službe, uključujući u njih ekonomski život države i njena kulturna stremljenja. Najzad, taj isti rat je povećao značaj orijentisanja ne samo u spoljnoj politici države nego i u klasnom odnosu snaga unutar nje. Ovo poslednje, kao što smo videli, uzimalo se u obzir i na početku svetskog rata, ali u toku i po završetku rata uticaj takozvane unutrašnje politike na rat toliko je porastao da mi danas prema njoj određujemo i karakter predstojećeg rata.

Na početku XIX veka obaveštajna služba se koncentrisala uglavnom u dve ustanove: u vojsci i diplomatskoj službi. Takvu organizaciju obaveštajne službe srećemo i neposredno pred svetski rat.

U vojsci je služba obaveštavanja sačinjavala deo rada glavne komande. Setimo se da su i Fridrih Veliki i Napoleon neposredno i vrlo živo učestvovali u organizovanju obaveštajne službe, u rukovođenju njome i korišćenju njenih podataka o verovatnim neprijateljima. S pojavom generalštaba — organa koji je u miru zastupao interese glavne komande — obaveštajna služba se koncentrisala u njemu. Tako je to bilo za vreme Moltkea starijeg, a tako se ustalilo i u ostalim vojskama Evrope ne samo do svetskog rata nego i danas. Čuli smo da je načelnik austrougarskog generalštaba Konrad smatrao svojom

obavezom da prati razvoj stranih i vlastitih oružanih snaga i da sastavlja opšti pregled njihovih odnosa. Takvu predstavu o pravovremenoj orijentaciji srećemo i danas u kabinetu ma kojeg načelnika generalštaba, u koji smo hteli da zavirimo.

U savremenim uslovima pripreme za rat, kao što smo to i ranije istakli, obaveštajni podaci samo o oružanim snagama države ne mogu da obuhvate sva ona obaveštenja koja su neophodna čak i za čisto vojne potrebe u slučaju rata. Obaveštajna služba se proširila i obuhvata daleko veći broj objekata nego što je to bilo čak i pred svetski rat; zato je potpuno prirodno da se i danas srećemo sa decentralizovanom obaveštajnom službom, čiji podaci ipak treba da se sumiraju, da bi se dobila stvarna, a ne delimična ili površna, predstava o snazi i moći verovatnog neprijatelja.

Kasnije ćemo se opet vratiti na ovo pitanje, ovde, pak, moramo podvući da je generalštab težio da u predvečerje svetskog rata koncentriše u svojim rukama obaveštajnu službu i da neposredno od svojih organa dobija iscrpne podatke o pripremi za rat ove ili one zemlje. Istina, mozak vojske je ipak priznavao da je diplomatija mogla da vodi obaveštajnu službu samostalno i da za to ima svoje posebne organe, ali, generalštab, naročito bečki, ni izdaleka nije hteo da sebe ograničava u neposrednom prikupljanju podataka o spoljnoj politici određene zemlje.

Ukazali smo na to da je spoljna politika preko svojih diplomatskih organa vršila sopstvenu obaveštajnu službu, težeći da blagovremeno dobije podatke o koracima koje će neprijatelj preduzeti na planu međunarodnih odnosa. Očekivalo bi se da diplomatija ne bi trebalo da stvara prepreke istovetnim težnjama generalštaba. Međutim, čitaocu je dobro poznato da su baš u tom delokrugu rada između Erentala i Konrada nastala velika neslaganja. Detaljno ćemo o tome kasnije govoriti, a sada ćemo u opštim crtama izneti osnovne uzroke takvih nesporazuma između diplomatije i generalštaba.

Pri normalnim spoljnim odnosima, države izjavljuju o svojim namerama da žive jedna s drugom »u prijateljstvu«. Ali se ni jedna od njih ne odriče da preduzme odbrambene mere koje će, možda, biti potrebne kada se interesi njihove spoljne politike budu toliko ukrstili da se više neće moći rešiti bez rata. Upoznavanje svoga suseda se sastoji u prikupljanju podataka o njegovoj odbrambenoj sposobnosti, koje svaka država smatra tajnim. Jasno je da nijedna zemlja te podatke neće saopštavati, isključujući možda takve »nenormalne« i podmitljive vlade kakva je bila vlada bivše carske Rusije, koja je sama sastavljala odgovarajuće memorandume, pa ih davala stranim izaslanicima, kao što nam je to poznato iz istorijskog dela ove knjige. Države koje su htele da upoznaju stanje u drugim zemljama dobijale su detaljne i dokumentovane podatke, u većini slučajeva, tajnim kanalima. Ukoliko takvi kanali od tajnih postanu javni, oni podrivaju »prijateljstvo« i međusobno poverenje zemalja koje održavaju diplomatske odnose.

Tada se na diplomatskim putevima stvaraju prepreke i nastupaju uobičajene političke trzavice i komplikacije. Ponekad dolazi do posebnih objašnjenja i pregovora o izvesnoj činjenici koja svedoči o aktivnim merama jedne ili druge strane u prikupljanju tajnih podataka.

Takva je formalna strana stvari, ali ako se udubimo u suštinu pitanja, ako sagledamo njegovo naličje, onda ćemo, naravno, uočiti da se nijedna zemlja, kada teži da uspostavi »prijateljske« odnose, neće unapred odreći prikupljanja potrebnih podataka iz ove ili one oblasti života druge zemlje, a posebno o njenoj vojnoj delatnosti. Ono što se može dobiti javno iskoristiće se za upoznavanje svoga suseda. Ono što čini tajnu dobiće se putevima koji su takođe tajni. Međunarodna »učtivost« zahteva da se u tome ispolji izvesna veština ruku i »čistota« u radu. Obratno, ako u tome nedostaje tajnost, i neka zemlja svoju obaveštajnu službu usmeri putem koji suprotna strana može brzo otkriti, onda nastaju diplomatska trvenja. U suštini, ne bi trebalo da ona postoje, jer je svakom diplomati poznato da bez pret hodnog i blagovremenog upoznavanja namera, snaga i sredstava svoga suseda ne može da bude nijedna zemlja. Pa ipak, takva trvenja nastaju i zaoštavaju se, naročito tamo gde u spoljnim odnosima zemalja, i bez ovog uzroka, iz ovih ili onih razloga, postoje zategnuti odnosi. Incident oko prikupljanja poverljivih podataka koristi oštećena država kao povod za zaoštavanje spoljnih odnosa, kao mogućnost da se u očima »običnog građanina« okrivu suprotna strana zbog nepoštovanja »prijateljstva« i međunarodne etike, zbog prepredenosti i sličnih ružnih postupaka, koji dokazuju njeno neprijateljstvo. Tačno je da takav način nije naročito ubedljiv, ali se i u naše vreme koristi, naročito od strane vlade čija je lobanja naročito tvrda.

Bi'lo kako bilo, moramo istaći da se pri prikupljanju poverljivih podataka morao uvek koristiti izvestan dekor, da je postojala ustaljena posebna etika prema kojoj prikupljanje takvih podataka nije smelo biti javno. Ukoliko se neko nije toga pridržavao, nastajale su diplomatske komplikacije, jer »običan građanin« uvek zahteva »prijateljstvo«, ako je već o njemu sklopljen specijalan ugovor.

Prelazeći na razmatranje načina upoznavanja mogućeg neprijatelja, jednog ili više njih, kao i načina prikupljanja podataka iz ove ili one oblasti njihovog života, moramo napomenuti da će ovde, kao što se to vidi i iz naslova poglavlja, biti govora o vojnoj obaveštajnoj službi. Nećemo detaljnije govoriti o ostalim načinima upoznavanja neprijatelja, u skladu sa zadacima ovoga dela.

Načini prikupljanja obaveštenja su sledeći: 1) javno lično posmatranje 2) tajno posmatranje i 3) dobijanje podataka od organa drugih zemalja i drugih ustanova svoje zemlje.

Javno lično posmatranje stanja i razvitka vojske druge zemlje sprovodi se: 1) prisustvovanjem paradama, manevrima i sličnim važnim događajima, obično na lični poziv načelnika generalštaba ili na poziv specijalnih organa sastavljenih od predstavnika višeg komando-

vanja, 2) upućivanjem u zemlje sa kojima se održavaju diplomatski odnosi specijalnih vojnih predstavnika kod vlade i vojnih izaslanika u diplomatska predstavništva, 3) upućivanjem oficira u inostranstvo radi izučavanja jezika ili odobravanjem ovima privatnih odsustava.

Za prikupljanje obaveštajnih podataka od organa drugih zemalja i drugih ustanova u svojoj državi koriste se: 1) lična prepiska načelnika generalštabova savezničkih zemalja, 2) izmena podataka kojima raspolažu saveznički generalštabovi, 3) izveštaji drugih ustanova koji sadrže dobijene vojne podatke ili druge podatke koji se odnose na odbranu zemlje.

Najzad, tajno posmatranje i tajno prikupljanje podataka vrši se takozvanim agenturnim izviđanjem, u čiju tehniku rada nećemo ulaziti, jer to premašuje okvire ovoga dela.

Prelazimo na razmatranje opštih faktora, koji uslovljavaju navedene načine prikupljanja obaveštajnih podataka, što predstavlja, kao što smo to već istakli, jednu od osnovnih grana generalštabne službe.

U istorijskom delu knjige upoznali smo čitaoca sa putovanjima u inostranstvo glavne ličnosti našega dela, Konrada. Ukazivali smo i na putovanja drugih načelnika generalštabova, istina, ne tako detaljno kao na putovanja načelnika generalštaba sa obala Dunava; mi nismo ni težili tome, smatrajući da je dovoljno i da je korisnije da damo samo jedan detaljan istorijski primer, nego da navodimo i ostale, rizikujući da se izgubimo u istoriji.

Iz prve, a posebno iz ove knjige našega dela jasno se može uočiti da se u ličnosti načelnika generalštaba ispoljava ne samo vojna linija zemlje, koju on predstavlja, nego i spoljnopolićka. Ne možemo reći da je načelnik generalštaba bio predstavnik neke posebne vojne politike. U njegovoj ličnosti se uvek povezivala vojna i politićka linija one zemlje čije je vojske on bio predstavnik. U suštini, to i treba da bude tako, ukoliko je rat oruđe politike.

Na taj način, kako uoči svetskog rata tako i danas, u ličnosti načelnika generalštaba uvek se sjedinjuju vojna i politićka linija. Zato se svako putovanje ovog rukovodećeg centra mozga vojske, pa čak i svaka njegova reć, ocenjuje ne samo sa vojnog nego i sa politićkog gledišta. Ipak se prednost daje vojnoj strani, te se pojavu načelnika generalštaba ovde ili onde shvata kao put baklje rata.

Moramo uvek imati u vidu ove dve karakteristike putovanja načelnika generalštaba ma koje zemlje na svetu, kad se počne govoriti o njegovom odlasku u inostranstvo.

Takva putovanja su preduzimana, pa i danas se preduzimaju, ili u saveznićke zemlje ili u neutralne, naroćito u one koje je pože'jno uvući u sferu vojnog uticaja. Naćelnik generalštaba je retko putovao u zemlje sa kojima su diplomatski odnosi bili zategnuti, jer, prirodno, njemu, kao zvanićnom predstavniku, sigurno ne bi bilo dozvoljeno posmatranje onih oružanih snaga koje bi danas ili sutra mogle da se nađu u otvorenoj borbi. Istina, nema pravila bez izuzetka, pa treba da podsetimo na putovanje bivšeg ministra ruske vojske Suhomlinova

u Berlin i na njegov doručak kod Viljema, o čemu sa ushićenjem priča Suhomlinov u svojim uspomenama. Ali, takođe je poznato da mu je hitno naređeno da odmah otputuje u Pariz i poseti predsednika republike, da bi se ispravio nekorektan postupak prema francusko-ruskim odnosima.

Vojnu stranu putovanja načelnika generalštaba činili su: 1) lično upoznavanje i otvoreno posmatranje vojske one zemlje u koju putuje, 2) upoznavanje novih modela naoružanja usvojenih u stranim vojskama, 3) izučavanje sistema organizacije i borbene obuke oružanih snaga strane zemlje i 4) najvažnije — pripremanje novog vojnog saveza ili usklađivanje operativnih zamisli savezničkih generalštabova.

Jasno je da je odlazak načelnika generalštaba u inostranstvo bio događaj od velike važnosti, te se preduzimao: 1) na specijalan poziv zemlje koju je nameravao da poseti načelnik generalštaba i 2) prema specijalnom odobrenju vlade obe zemlje. Ako se prisetimo kako su organizovana putovanja Konrada u Nemačku i Švajcarsku, Polija u Nemačku i, najzad, uzajamne posete ruskog i francuskog, kao i engleskog i francuskog načelnika generalštaba, onda možemo reći da je svako putovanje načelnika generalštaba predstavljalo izvestan doprinos vojnoj delatnosti i pripremi njegove države za rat. Zato su lična putovanja preduzimana uvek u naročito važnim momentima vojne aktivnosti zemlje, u koje spadaju: 1) manevri i 2) vojne svečanosti.

Ali, bilo je slučajeva kada su se načelnici generalštabova sastajali u intimnoj, prijateljskoj atmosferi da rasprave čisto vojna pitanja. Konrad je, na primer, uoči svetskog rata požurio da u banji vidi svoga prijatelja i saveznika Moltkea. Pod vidom specijalne diplomatske misije on je putovao i u Rumuniju. Kao »privatna« lica dolazili su u Beč i načelnici generalštabova balkanskih zemalja, koji nisu propuštali priliku da se nađu sa svojim kolegom iz generalštaba na obalama Dunava i da porazgovaraju sa njim o čisto vojnim pitanjima.

Nabrajajući ta pitanja istakli smo da su najvažnija bila strategijska pitanja vojnih konvencija i ratnih planova, koji su iz njih proizlazili. Naravno, načelnik generalštaba zbog svog visokog položaja, lično nije mogao da se detaljno upozna sa ostalim vojnim problemima neke zemlje, niti je svaka zemlja davala iscrpna obaveštenja o njima. Ako su, pak, načelnici generalštaba interesovali ti problemi, kao, na primer, Konrada prilikom odlaska na manevre u Švajcarsku, onda su ga pratili oficiri iz generalštaba i raznih rodova vojske, koji su mu pomagali da dopuni svoju ličnu orijentaciju u detaljima organizacije, stanja i pripreme dotične vojske, naravno u onoj meri koliko je to bilo dozvoljeno za objekat izučavanja.

Napred smo ukazivali da je svako putovanje načelnika generalštaba imalo i političku osnovu. Čak je ponekad politička strana bila važnija od vojne. Takvo je bilo Konradovo putovanje krajem 1912. godine u Rumuniju, sastanak tri načelnika generalštabova Trojnog saveza na manevrima u Nemačkoj 1913, povodom kojeg je Moltke

pisao Konradu da je vojni značaj toga sastanka samo u poznanstvu Konrada i načelnika italijanskog generalštaba, a da sa stanovišta borbene pripreme nemačke vojske, zbog obima jedinica koje su učestvovala na manevrima, to putovanje nije interesantno. Taj sastanak je bio potvrda vojne solidarnosti Trojnog saveza i značio je učvršćivanje diplomatskog akta mačem, radi »zastrašivanja neprijatelja«. I u savetovanjima načelnika ruskog i francuskog generalštaba možemo zapaziti političku nijansu.

Zato je svako savetovanje, svako putovanje načelnika generalštabova u inostranstvo diplomatija pre svega merila i cenila kao neki spoljnopolitički potez. Čuli smo to više puta. Navodili smo čak i jadikovanja načelnika nemačkog generalštaba Moltkea zbog toga što diplomatija jednako »baca kamenje« po vojnom putu i namerava da ne pusti Konrada na satanak. Ne treba ni govoriti da su organi spoljne politike pratili i kontrolisali svako putovanje načelnika generalštaba u druge zemlje i da su pred njima predstavnici generalštaba čak i polagali račune.

Takvo stanje izazivalo je osećanje uvrede, prikriveni, a ponekad i otvoreni protest načelnika generalštabova, ali u suštini drukčije nije moglo ni biti. Ako se setimo tema diskusija i razgovora i ličnosti sa kojima su ih načelnici generalštabova vodili, onda moramo konstatovati da se načelnici generalštabova, dok su bili u inostranstvu, nisu ni izdaleka ograničavali na čisto vojna pitanja, nego su »stvarali« spoljnu politiku. Jasno je, i bez dokaza, da su oni o takvim postupcima morali polagati račune pred diplomatijom. Pa, najzad, ukoliko je »rat oruđe politike«, utoliko je i spoljna politika u velikoj meri bila zainteresovana čak i za čisto vojna pitanja, koja su razmatrali načelnici generalštabova, jer se ona ni izdaleka nisu odnosila na »sitnice«, nego su u većini slučajeva postavljana radi rešavanja krupnih strategijskih problema odbrane zemlje.

Ako pažljivo razmotrimo sadašnja putovanja načelnika generalštabova, i u njima ćemo naći istu političku osnovu, ali u da'eko većoj meri nego što je to bilo u početku XX veka. U savremenim uslovima je dovoljno da načelnik generalštaba velike sile stavi u džep strani pasoš ili da tek poduzme izvesne korake da bi ga dobio, pa da to već ima u vidu spoljna politika zainteresovanih država. Priviđenje rata luta Evropom, a njegove senke su načelnici generalštabova, koji počinju da vode isto takav »nomadski« način života, pripremajući ili učvršćujući postojeće vojne saveze i konvencije.

Kontro'a spoljne politike nad slobodom kretanja centra mozga vojske nije kamenje koje diplomati, navodno, bacaju po vojnim putevima, nego potpuno prirodan nastavak spoljne politike, ali drugim sredstvima.

Prema tome, o svakom putovanju u inostranstvo načelnik generalštaba je podnosio, a i danas podnosi izveštaj, ili ličnim referisanjem ili usklađujući oba načina informisanja vrhovne vlasti i ministra inostranih poslova.

Sadržaj izveštaja se delio na dva dela: 1) politički i 2) vojni.

Politički deo izveštaja obuhvatao je izlaganje o toku pregovora koje je vodio načelnik generalštaba sa funkcionerima strane zemlje o političkim pitanjima — o vojnim savezima i konvencijama, o liniji spoljne politike koju je predviđala ili sprovodila ova ili ona zemlja, itd.

U vojnom delu izveštaja izlagala su se savetovanja i diskusije: 1) o ratnom planu ovog ili onog vojnog saveza; 2) o proceni suprotne strane u vojnom pogledu; 3) o organizaciji, uređenju i borbenoj pripremi zemlje koju je posetio načelnik generalštaba.

Nećemo ovde da dajemo bilo kakve konspekte referata i izveštaja načelnika generalštabova o njihovim putovanjima u inostranstvo, jer je nemoguće obuhvatiti i predvideti sva pitanja koja će oni da razmatraju i realizuju, a, s druge strane, nemamo dovoljno smelosti da centrima mozga vojske dajemo recepte. Velika lađa ima dugačak put pa makar plovila i po moru od mastila.

U istorijskom delu ove knjige navešćemo primer kada je načelnik generalštaba bio samo član specijalne komisije upućene u drugu zemlju, na čijem se čelu nalazila odgovornija ličnost, obično — predstavnik vrhovne vlasti. Takav je bio put Franca Ferdinanda sa visokim vojnim predstavnicima austrougarske vojske na lajpciške svečanosti 1913. godine.

Obično se upućivanje takvih komisija povezuje sa naročitim svečanostima u nekoj zemlji, ali u toku svoje posete one rešavaju pitanja spoljne politike i odbrane države. Za te posete vezano je uglavnom rešavanje pitanja spoljne politike, koja svoje poteze potkrepljuje zveckanjem mača, ali ni mač ne propušta priliku da se postigne sporazum o ovom ili onom pitanju.

Setimo se da je austrijski izaslanik u Rumu Šepticki predlagao da se radi poboljšanja italijansko-austrijskih odnosa u Italiju uputi predstavnik vrhovne vlasti ili istaknuti general. Konrad je odbacivao svoju kandidaturu iz čisto političkih razloga, jer je osećao da nema političkog autoriteta, pa je istakao Franca Ferdinanda, koji bi predstavljao ujedno i vrhovnu vlast i vojnu upravu. Prepreka za takvo putovanje bilo je mnogo, ali one nisu mogle da ometu upornog načelnika austrougarskog generalštaba u njegovim namerama. Sarajevski atentat ne samo da je prekinuo tu misiju nego je oterao u grob i njenog predvodnika.

Za čisto vojne ciljeve službena putovanja načelnika generalštaba mogu da se zamene odašiljanjem specijalnih komisija iz generalštaba. Tako, na primer, mi smo upoznali čitaoca sa putovanjem komisije italijanskog generalštaba u Berlin, i glavnih predstavnika nemačkog generalštaba (bez Moltkea) u Beč. Cilj ovih putovanja je bilo rešavanje operativnih pitanja u vezi sa ratnim planom. Jasno je da su ta putovanja, s jedne strane, zamenjivala put načelnika generalštaba, a s druge strane ga i dopunjavala. Ako se setimo da je svako putovanje načelnika generalštaba ostavljalo poseban trag u spoljnoj politici, onda se službenim putovanjem komisija uz manje obuke postizao skoro isti rezultat. Kažemo: skoro isti, jer su takve

komisije bile manje odgovorne u svojim izjavama nego načelnik generalštaba, te su u tom smislu, u suštini, dopunjavale njegov rad.

Nećemo da opterećujemo čitaoca predstavljanjem delokruga rada misija i komisija koje se upućuju u pojedine zemlje, jer je on, u svojoj osnovi, analogan onome koji smo izneli za putovanja načelnika generalštaba. Razlika se sastojala u tome što je njihov rad dobijao ili širi politički značaj ili se ograničavao na čisto vojna pitanja.

Isto tako smatramo da je nepotrebno dokazivati da je odašiljanje takvih misija bilo praćeno prethodnim diplomatskim pregovorima, učešćem diplomata u određivanju zadataka, pa čak i u izboru ličnosti koje će ući u misiju i, najзад, izveštajem ovih misija organima spoljne politike o rezultatima puta. Sve je to jasno i bez nas.

Ipak, putovanja u strane zemlje i načelnika generalštaba i specijalnih misija bila su retka — ona su se preduzimala u naročito važnim slučajevima; međutim, sam život je nametao, potrebu stalnog posmatranja razvoja vojne de'atnosti u drugim zemljama.

Zadaci takve vrste stavljeni su u nadležnost specijalnih organa — vojnih izaslanika ili vojnih atašea, koji su se upućivali u inostranstvo i stalno nalazili uz diplomatska predstavništva država.

Uloga i značaj ovih vojnih predstavnika danas su dobro poznati svima, te ako dozvoljavamo sebi da zaustavimo pažnju čitaoca na njihovoj službi, činimo to jedino da bismo s njim izmenjali zaključke o istorijskim događajima koje mu predstavljamo.

Nemamo nameru da u našem radu iscrpno osvetlimo ovo pitanje i daleko smo od toga da pišemo katihizis za vojne izaslanike ili da sastavljamo »pravila« njihove službe. Prvo smatramo uopšte štećnim u vojnoj delatnosti, a drugo ne spada u nadležnost vojnog pisca.

Institucija vojnih izaslanika je nastala u davno prošla vremena. Ali ona nije imala stalan karakter, koji se zapaža od sredine XIX veka, i stvarana je kada je bio rat na pomolu. U svakom slučaju, za državu i njenu vojsku već u Napoleonovo doba služba vojnih izaslanika postaje neophodna i u miru.

U Moltkeovo doba vojni izaslanici dobijaju sve određeniji status i sve države ih shvataju kao neophodne državne organe u inostranstvu. Složenost njihovog rada, o čemu ćemo kasnije govoriti, stvarala je u prvo vreme teškoće ne samo u njihovom radu, nego je izazivala i trvenja između viših državnih organa pozvanih da rukovode njihovom službom. Istorija je ispisala čitave stranice o nesporazumima između starog Moltkea i Bizmarka oko rukovođenja službom vojnih izaslanika. Nećemo ih objašnjavati čitaocu, jer ćemo naići na sličnu situaciju i u austrougarskoj vojsci, pa ćemo se postarati da na tom primeru, kao savremenijem, proanaliziramo ovo pitanje.

Vojni izaslanici su bili organi oružanih snaga i, u skladu sa podelom tih snaga na kopnenu vojsku i mornaricu, velike zemlje su imale svoje predstavnike po obe linije — kopnenoj i pomorskoj. Drugim rečima, velike zemlje su uoči svetskog rata slale u ovu ili onu zemlju jednovremeno dva vojna izaslanika — iz kopnene vojske i mornarice. U onim zemljama gde je mornarica imala podređenu

ulogu u odnosu na kopnenu vojsku, kao na primer, u Austro-Ugarskoj, nisu postojali specijalni pomorski vojni izaslanici i njihovu su dužnost vršili vojni izaslanici kopnene vojske.

Danas se rat vodi i u vazduhu. Ratno vazduhoplovstvo se izjednačuje sa ostalim snagama zemlje, te nije isključena mogućnost da neka velika država koja raspolaže jakim vazduhoplovstvom uputi i specijalnog vazduhoplovnog vojnog izaslanika u onu zemlju u kojoj se ovaj vid oružanih snaga brzo razvija.

Polazeći od ovoga, mogla bi se pretpostaviti pojava i drugih vojnih izaslanika, sem ovih koje smo nabrojali, na primer, za hemijske jedinice, samo kada ne bi postojao izvestan režim štednje, koji primorava da se veoma oprezno prilazi razvijanju mreže vojnih izaslanika u inostranstvu, jer to zahteva velike finansijske izdatke. Bez obzira na izvesnu specijalizaciju vojne delatnosti, svaka država ipak mora da bude štedljiva u izdržavanju vojnoobaveštajne službe i da ovu deli na specijalne predstavnike u najstrožem skladu sa značajem borbenih snaga i sredstava čije posmatranje čini osnovu njihove delatnosti.

Na početku XX veka imali smo priliku da vidimo da su se u susedne zemlje sem vojnih izaslanika upućivala i specijalno ovlašćena vojna lica najvišeg ranga koja su se nalazila kod vrhovnog poglavara. Takva specijalno ovlašćena lica Nemačke nalazila su se kod bivšeg cara u Rusiji, a u Berlinu, kod Viljema, bio je specijalni vojni predstavnik Niko'le Romanova. Upućivanje ovakvih ličnosti bilo je nasleđe prošlosti, kada su baš one i bile vojni izaslanici, tačnije rečeno, vojni predstavnici u susednim zemljama. Uoči svetskog rata njihova dužnost se više ispoljavala u ulozi predstavnika vojske nego u suštini rada vojnog izaslanika. Pa ipak, ti ljudi su ponekad služili kao veza i za rešavanje vojnih pitanja. Ako prelistamo prepisku, »Vilija« i »Nikija«, sa kojom je čitalac delimično upoznat, naći ćemo u neko'iko Viljemovih pisama preporuku za ovog ili onog njegovog specijalno ovlašćenog vojnog predstavnika koji se šalje u Petrograd. Tačno je i to da prikazivanje osobina tih kandidata pokazuje da su oni imali nešto drugačiji zadatak nego vojni izaslanici. Oni su se odlikovali plemićkim poreklom, »viteštvom«, morali su da budu prijatni sagovornici, da znaju ispričati interesantne epizode iz nekih afričkih doživljaja itd. Jednom rečju, to nisu bile ličnosti namenjene za onaj teški rad koji je pao na pleća vojnih izaslanika.

Imajući u vidu da su oni koji su se »nalazili« uz bivše »vrhovne« poglavare imali posebnu, specifičnu delatnost, koja danas pripada istoriji zajedno sa ličnostima kod kojih su oni bili akreditovani, i da njihova služba nije imala mnogo veze sa radom generalštaba, nećemo se sa njima bliže ni upoznavati. Nisu oni junaci našeg dela.

Naravno, ne može se negirati da se i od vojnih izaslanika takođe zahtevala izvesna uglađenost, koja bi im omogućila da uđu u dinastičke i buržoaske krugove vrhova države, ali uporedo s njom oni su morali da imaju i specijalna znanja potrebna u njihovom radu.

Urbanski, bivši načelnik obaveštajnog odeljenja austrougarskog generalštaba za vreme Konrada, u članku o vojnim izaslanicima, objavljenom u časopisu *Militär-Wochenblatt*, za avgust 1927, piše: »Ogromna važnost položaja vojnog izaslanika bila je razlog da se za ovu dužnost vršio brižljiv izbor. Pri izboru vojnog izaslanika nisu bili odlučujući ni ime, ni čin, ni svetska uglađenost, pa ni bogatstvo, ni poznavanje jezika; odlučujući uticaj je imala stručna sprema, jasno vojničko mišljenje i osećanje odgovornosti potrebno za donošenje pravilnog zaključka o ovom ili onom vojnom događaju«.

Teoretski je to tačno, ali u praksi, baš u austrougarskom generalštabu, moglo se primetiti nešto drugo, naime — prilikom određivanja vojnih izaslanika često se uzimalo u obzir ono što, po mišljenju Urbanskog, ne treba da bude odlučujuće. Pa ipak, smatralo se da je vojno znanje neophodno za sve kandidate za vojnog izaslanika.

Zato su u većini slučajeva vojni izaslanici određivani iz generalštabova kopnene vojske i mornarice, ako je ovaj drugi postojao kao poseban organ; ukoliko ga nije bilo, određivani su mornarički oficiri s višim pomorskim obrazovanjem.

Ponavljamo da je kao pravilno bilo usvojeno da vojni izaslanik mora imati široka vojna znanja, kako bi se mogao brzo orijentisati u razvoju vojne delatnosti u zemlji u koju je upućen.

Ali, bilo je i izuzetaka. U male zemlje često su na dužnosti vojnih izaslanika upućivani prosečni oficiri, ali plemićkog porekla lepih manira i miljenici pretpostavljenih.

Situacija u savremenom ratu, koja se znatno komplikovala u odnosu na početak XX stoleća, od vojnog izaslanika još više zahteva široko poznavanje ratne veštine i veliku političku erudiciju, te tako primorava da se vrši izbor vojnih izaslanika između lica koja su završila visoke opštevojne, pomorske ili vazduhoplovne škole. Bez takvog obrazovanja, lice određeno za vojnog izaslanika ne može izvršiti postavljene zadatke, koji, kao što ćemo to dalje videti, nisu laki.

Nećemo se upuštati u nabranje ostalih osobina koje treba da imaju vojni izaslanici, jer će se to videti iz daljeg iz'aganja, a uz to su neke od njih toliko specifične za buržoaski poredak da se ne mogu usvojiti kao neke ustaljene norme.

U prvoj knjizi našega dela mi smo pokušali, a izgleda da u tome nismo potpuno uspeali, da prikazemo lik predstavnika generalštaba, naravno, onako kako ga mi shvatamo. Mi i sada ne odustajemo od takvog shvatanja, smatrajući da će mnoge crte, koje smo izneli kao neophodne za generalštabne oficire, biti *svojtvene* i neophodne sadašnjim vojnim izaslanicima.

Pri određivanju vojnih izaslanika usklađivana je ličnost vojnog izaslanika sa zemljom u koju se on slao. Takav stav treba smatrati potpuno normalnim, jer samo ako se tako postupi, može se računati da će se zvanična delatnost vojnog izaslanika normalno razvijati. Ako se tako ne postupi, za vojnog izaslanika će biti zatvorena mnoga vrata, a ako ga kroz njih i puste, on će naići na uzdržljivost i »kurtoaznu« ljubaznost, ali ne i na poslovni prijem.

Napred smo istakli da je institucija vojnih izaslanika bila organizovana za posmatranje organizacije i razvitka vojske u zemlji u koju su oni upućeni.

Na taj način, osnovna dužnost vojnih izaslanika sastojala se u vojnom radu, u upoznavanju oružanih snaga strane zemlje, njihove organizacije, stanja, borbene pripreme, a takođe i priprema za rat čitave zemlje.

Pošto je vojna delatnost uopšte prožeta politikom, razumljivo je, naravno, da su vojni izaslanici morali ne samo da se upoznaju nego i da izučavaju unutrašnju i spoljnu politiku zemlje u kojoj su se nalazili. Bez jasnog shvatanja političkog života zemlje nije se mogla steći iscrpna predstava ni o strukturi njene odbrane.

Zato je potpuno razumljivo što vojni izaslanici u svim referatima i izveštajima sa kojima smo se napred upoznali iznose svoju ocenu političke situacije zemlje, kao i smernica njene politike. Istina, treba istaći, da je objekat njihovog proučavanja bila uglavnom spoljna politika te zemlje, ali, oni nisu ispuštali iz vida ni njenu unutrašnju politiku. Čuli smo izveštaje austrijskog izaslanika iz Petrograda o revolucionarnom pokretu u Rusiji, kao i njegovu ocenu tog pokreta sa vojnog gledišta.

Ipak, načelnik austrougarskog generalštaba je smatrao da vojni izaslanici, sem dobre orijentacije u političkom životu zemlje, mogu da sprovedu i određenu ličnu političku liniju.

Takvo gledište širilo je i komplikovalo delokrug delatnosti vojnih izaslanika, stavljajući ih u delikatan položaj prema zvaničnim predstavnicima spoljne politike.

U daljem izlaganju mi ćemo o tome govoriti nešto detaljnije. Ovde ćemo samo podvući da je sav rad vojnih izaslanika tesno povezan sa spoljnom politikom vlastite zemlje, te oni moraju biti u tesnom kontaktu sa poslanstvima. To je, po pravilu, bilo svuda usvojeno, te su vojni izaslanici uključivani u sastav diplomatskog predstavništva, ali su u isto vreme imali izvesnu samostalnost u radu.

»Vojni izaslanici su meni potčinjeni i ja odgovaram za njih« — pisao je Konrad srdit na ministra inostranih poslova. Takva izjava načelnika austrougarskog generalštaba potpuno je odgovarala stvarnom stanju stvari. U svim državama vojni izaslanici su bili potčinjeni načelniku generalštaba — kopnene vojske ili mornarice — kao organu najviše zainteresovanom za prikupljanje podataka o oružanim snagama stranih zemalja i o stanju njihove odbrane. U tom smislu ne može biti dvojbe, i potčinjenost vojnih izaslanika isključivo načelniku generalštaba treba smatrati potpuno normalnom i korisnom.

Drugo je pitanje kakve je zadatke postavljao generalštab svojim vojnim izaslanicima. Prikupljanje podataka o oružanim snagama zemlje, proučavanje njene vojne politike, spadalo je, naravno, u delokrug rada generalštaba, te su zbog toga vojni izaslanici morali da dobijaju odgovarajuće zadatke od generalštaba i da referišu o postignutim rezultatima.

Ali, rekli smo da je rat oruđe politike, da je rad vojnih izaslanika tesno povezan sa spoljnom politikom, te su oni zbog toga znatno ulazili u sferu politike, za koju su postojali specijalni organi države — njena diplomatska predstavništva.

U savremenim uslovima pripreme rata u nadležnost vojnih izaslanika spadaju još i upoznavanje i proučavanje ekonomske pripreme zemlje za rat.

Po Konradovom mišljenju vojni izaslanici su smeli da sprovede samostalnu spoljopolitičku liniju, a mi smo više puta isticali da im je načelnik austrougarskog generalštaba smelo davao uputstva u pogledu spoljne politike, koja se ni izdaleka nisu slagala sa stavom ministra inostranih poslova. Tačno je da se Konrad ograđivao, govoreći da je to njegovo lično mišljenje itd., ali je dobro poznato da lično mišljenje starešine potčinjeni shvataju kao naređenje i često bez pogovora sprovedu u život. Jednom rečju, generalštab u Beču je smatrao da preko vojnih izaslanika može sprovoditi svoju spoljnu politiku.

Pošto su dobili toliku slobodu, vojni izaslanici dunavske carevine, naravno, nisu se libili da je naširoko iskoriste. Mi smo već ukazali čitaocima na predloge koje su vojni izaslanici iznosili u pogledu pravaca kojima je, po njihovom mišljenju, trebalo usmeriti spoljnu politiku Austro-Ugarske. Dovoljno je da se setimo izveštaja vojnog izaslanika iz Bukurešta ili Carigrada, pa da se uverimo u to.

Jednom rečju, obilazeći predstavnike spoljne politike, generalštabovi i njihovi organi — vojni izaslanici stvarali su svoju spoljnu politiku.

Naravno, Austro-Ugarska u tome nije bila izuzetak. Kada se udubimo u izveštaje vojnih izaslanika načelnicima generalštabova, slično možemo otkriti i u radu vojnih izaslanika drugih zemalja.

Takva politička delatnost vojnih izaslanika, čak i po Konradovom mišljenju, bila je njihova lična stvar.

Ali u istorijskom delu smo nailazili i na primere legalizovanja te delatnosti. Kao što je poznato, austrijskom vojnom izaslaniku u Rumuniji, uz dozvolu Franca Jozefa, stavljeno je u zadatak da austrijskom poslaniku u Bukureštu Černinu pomogne da se Rumunija uvuče u savez sa monarhijom. Vojni izaslanik je u tom smislu dobio uputstva ne samo od načelnika generalštaba, već i od ministra inostranih poslova, koga je posetio. Takav zadatak diplomatskog karaktera, iako nije ulazio u delokrug rada vojnog izaslanika, ipak može da se smatra mogućim, a njegovo legalizovanje ispravnim.

Ovde moramo istaći ulogu koju su odigrali vojni izaslanici 1912. godine pri sklapanju Balkanskog saveza. Uvod u sklapanje saveza predstavljalo je međusobno odlikovanje vojnih izaslanika. U uslovima uzajamnih odnosa balkanskih zemalja to je potpuno normalno, jer su se one mogle pre dogovoriti na temelju vojnog saveza, nego rešavajući svoje nacionalne težnje angažovanjem diplomatije. I stvarno, sve dotle dok su na Balkanu imali reč topovi, savez je bio živ, ali čim su se za zelenim stolom skupili diplomati, ponovo su nastali sporovi i neslaganja, koji su se završili drugim balkanskim ratom.

Što se tiče samostalnih istupanja vojnih izaslanika na diplomatskom polju, pa makar i po nalogu načelnika generalštaba, ne treba ih smatrati normalnom pojavom. Za određenu spoljnopoličku liniju koja se sprovodi u drugoj zemlji odgovorno je ministarstvo inostranih poslova i njegovi organi u tim zemljama — diplomatska predstavništva. Zbog toga lična istupanja vojnih izaslanika u spoljnoj politici nemaju mesta ako nisu usklađena sa odgovarajućim direktivama ambasadora ili poslanika, ili ako ne znače sprovođenje tih direktiva. Isto tako smatramo da procena spoljne politike koju izlažu vojni izaslanici u svojim izveštajima načelniku generalštaba treba da bude strogo usklađena sa procenom koju daju diplomatski predstavnici.

Međutim, imali smo priliku da posmatramo nešto drugo. Vojni izaslanici su težili da samostalno ocene političku situaciju, pa su, dajući njenu ocenu, pružali načelniku generalštaba dokumente na osnovi kojih je mogao da ospori zaključke ministarstva inostranih poslova. Mogu da nam kažu da ministarstvo inostranih poslova nije nepogrešivo, da može pogrešiti u oceni događaja koji nastupaju. To je težio da nam dokaže Konrad, a slične zaključke možemo naći i u savremenoj nemačkoj vojnoj literaturi. Ne osporavamo da ministarstvo inostranih poslova može napraviti greške, na njih smo nailazili uoči svetskog rata, ali to ni izdaleka ne znači da su neophodni i drugi organi spoljne politike sastavljeni od ljudi u vojnoj uniformi. Ne treba nikad zaboravljati da je rat oruđe politike, a ne obratno.

Setimo se kako se Konrad naljutio na ambasadora u Rimu, koji je drugačije ocenio vojne pripreme Italije nego načelnik generalštaba. Konrad je, dokazujući da je on u pravu, uvređeno isticao svojih 39 godina rada u vojsci, pa je nazivao ambasadora u Rimu maltene derištem. Potpuno je moguće da je tako isto mogao da postupi bilo koji ambasador Austro-Ugarske, naročito neki od onih koji su imali zasluga, kao što je bio Paľavićini, kada bi saznao da njegov stav u spoljnoj politici drukčije tumače novi diplomati u vojnoj uniformi, koje zakon nije priznavao. Erental je bio u pravu kada je ambasadora u Rimu uzeo u zaštitu.

Sve u svemu, moramo konstatovati da su se vojnim izaslanicima postavljali: 1) čisto vojni zadaci i 2) diplomatski zadaci.

Vojni izaslanici su bili zvanični predstavnici države i kao takvi morali su da čuvaju »prijateljske« odnose.

Na taj način, njihov rad bi trebalo da ima čisto zvaničan, otvoren karakter. Drugim rečima, upoznavanje odbrane one zemlje u koju je upućen vojni izaslanik trebalo je da se zasniva na proučavanju podataka koji su mu se stavljali na raspolaganje legalnim putem. Takvo prikupljanje podataka moglo se vršiti prilikom posećivanja vojnih jedinica i ustanova, na osnovu ličnih zapažanja, ili proučavanjem zvaničnih pravila i propisa i vojne literature, ili, najzad, preko širokog kruga poznanstava, naročito u vojsci.

Konrad malo govori o metodima koje su primenjivali njegovi vojni izaslanici prikupljajući potrebne podatke. Prema njegovim re-

čima, vojni izaslanici su sastavljali svoje izveštaje samo na osnovu ličnih utisaka, proučavanja zvaničnih izvora i štampe, kao i razgovora koje su vodili otvoreno, u društvu.

Konradov načelnik obaveštajnog odeljenja Urbanski u već navedenom članku kaže: »Prema ličnom dugogodišnjem iskustvu, kao načelnik obaveštajnog odeljenja, mogu da kažem da vojni izaslanici svoje izučavanje stranih vojski nikada nisu zasnivali na agenturnom izviđanju. Oficir dobro vojnički školovan, sa jasnim vojničkim shvaćanjem, raspolagao je drugim, boljim sredstvima, koja su mu omogućavala da proučava vojnu moć dotične zemlje. Zvanična veza sa centralnim vojnim ustanovama, posmatranje manevara, na koje su ga pozivali, proučavanje vojne literature i svakodnevne štampe, kao i sednica vladinih ustanova, pružali su vojnim izaslanicima daleko jasniju sliku o odbrambenoj moći zemlje nego izveštaji problematičnih ličnosti, koji su često bili sumnjivi i netačni«.

Za sada nećemo osporavati Urbanskom njegove navode o nevinosti vojnih izaslanika u agenturnom izviđanju, jer ćemo to učiniti na odgovarajućem mestu.

Sada ćemo govoriti o zvaničnoj strani života ovih organa generalštaba.

Napred smo istakli da su se vojni izaslanici, nalazeći se uz diplomatska predstavništva, koristili izvesnom samostalnošću u radu. Od vremena Moltkea starijeg nećemo nigde naići na neposrednu potčinjenost vojnih izaslanika diplomatskim predstavnicima. Kada je Bismarck pokušavao da stavi svoju ruku na vojne izaslanike, on je naišao na isto onakav energičan otpor načelnika generalštaba kakav je kasnije davao Konrad, tvrdeći da su vojni izaslanici neposredno potčinjeni samo načelniku generalštaba.

Na taj način, vojni izaslanici su samo morali da uspostave vezu u radu sa diplomatskim predstavnicima. Ako bismo to mogli smatrati opravdanim u čisto vojnom delokrugu rada, i to sa izvesnim opaskama, onda je neophodno da ukažemo da su za čisto diplomatske zadatke vojni izaslanici morali da dobijaju uputstva od svoje ambasade i njoj da polažu račune, a ne da budu upućeni na svoj generalštab.

Urbanski danas izjavljuje da su u vojnoj politici vojni izaslanici bili savetnici svojih ambasadora. Napred smo izneli do koje su mere takvi savetnici bili samostalni u političkoj delatnosti. Ne možemo da zamislimo da Urbanski nije bio upoznat sa političkim instrukcijama koje su vojni izaslanici dobijali od načelnika generalštaba. Ostalo nam je da pretpostavimo da Urbanski danas široko tumači ulogu vojnog izaslanika kao ambasadorovog savetnika, ne smatrajući da ga treba potčiniti diplomatskoj liniji čak ni u pitanjima spoljne politike.

Nastaje pitanje do koje su mere predstavnici spoljne politike u inostranstvu mogli zahtevati od vojnih izaslanika da im polažu račune o svom čisto vojnom radu. Tako smo, na primer, videli da je vojni izaslanik u Rimu diskutovao sa svojim ambasadorom o onim podacima koje je dobio od Konrada, zbog čega se kasnije ovaj poslednji uvredio. Nemački ambasador u Beču je zamerio nemačkom

vojnom izaslaniku što ga nije na vreme obavestio o ostavci Konrada na položaj načelnika generalštaba. Jednom rečju, diplomati u inostranstvu zahtevali su da budu obavešteni o vojnoj delatnosti izaslanika, a da i ne govorimo o nesporazumima, zbog agenturnog izviđanja, koje su baš predstavnici spoljne politike morali da izglađuju.

Iako se slažemo da je normalno da vojni izaslanici budu neposredno potčinjeni načelniku generalštaba, mi ipak ne možemo da osporimo diplomatskim predstavnicima opravdane želje da budu upućeni u vojna pitanja koja su naročito tesno povezana sa politikom. Ne treba zaboraviti da diplomatski predstavnik ceni neku državu u celini, te ne može da zaobiđe ni njenu odbranu. Ako bi vojni izaslanici smatrali da nisu dužni obavestavati ambasadora o stanju odbrane dotične zemlje, onda bi on sigurno morao da vodi paralelan rad radi upoznavanja tog pitanja.

Imajući u vidu ovo što smo rekli, mi ne osuđujemo učešće vojnog izaslanika u Rimu, u razmatranju stepena gotovosti Italije za rat, a isto tako smatramo da je nemački vojni izaslanik pogrešio što nije blagovremeno obavestio ambasadora o promeni u vrhovima generalštaba, jer je ona imala i veliki politički značaj.

Naši savremenici vole da povlače vertikalne i horizontalne linije potčinjenosti. Mi nismo pristalice takve birokratske geometrije, ali ako baš hoće, povući ćemo vertikalnu liniju potčinjenosti od vojnih izaslanika do načelnika generalštaba, a uzdržaćemo se od povlačenja horizontalne linije — ka diplomatskom predstavniku — i zamenjujemo je tačkicama, tj. samo orijentisanjem o vojnoj delatnosti. Definitivno usklađivanje ove dve linije vrši se gore, a ne dole.

Kao što smo napred naveli, vojni izaslanici su bili zvanični predstavnici i kao takve ih je primio i načelnik generalštaba, po čijem su odobrenju mogli da posećuju i vojne ustanove i jedinice.

U zavisnosti od diplomatskih odnosa dve zemlje, uspostavljali su se i odgovarajući odnosi između vojnih izaslanika i predstavnika vojne uprave zemlje u koju su oni bili upućeni.

U savezničkim zemljama vojni izaslanici su po pozivu, ili bez njega, dosta često posećivali kabinet načelnika generalštaba i, razgovarali s njim o različitim pitanjima kako vojne tako i spoljne politike. Čitalac se naravno seća svih onih intimnih razgovora koje je Konrad vodio sa nemačkim vojnim izaslanikom, kao predstavnikom savezničke zemlje.

Razgovori koje je taj isti Konrad vodio sa italijanskim vojnim predstavnicima, iako su i oni bili saveznici, bili su veoma uzdržljivi. Njihov dolazak kod načelnika generalštaba bio je uvek vezan za rešavanje nekih važnih vojnih pitanja, na primer, pitanja ratnog plana.

Posećivali su Konrada i vojni izaslanici neutralnih zemalja, na primer Turske, radi ispitivanja spoljnopolitičke situacije u momentu kriza a i da bi saznali stav Austrije. To se isto može reći i o posetama rumunskog vojnog izaslanika.

Najzad, pojava ruskih vojnih izaslanika u kabinetu načelnika austrougarskog generalštaba imala je takođe više politički nego vojni karakter. To je bilo u vezi sa krizom u diplomatskim odnosima između tih zemalja. U momentu kada su diplomati obe strane, kao, na primer, u krizi 1909. godine, prestali da vode pregovore, na pozornicu su, radi ublažavanja krize, istupali vojni izaslanici i pokušavali da produže diplomatske pregovore.

Isti karakter imale su i posete koje je vojni izaslanik Nemačke na pragu svetskog rata učinio ruskom ministru vojske Suhomlinovu i načelniku generalštaba Januškeviču. Mada je razgovor vođen oko mobilizacije, kao vojne mere, poseta je imala politički karakter. Ruski vojni rukovodioci pokušavali su da dokažu vojnom izaslaniku da je Rusija »miroljubiva« zemlja i da ne vrši pripreme za rat. U Berlinu su, istina, ovi pokušaji shvaćeni kao »laž«.

Jednom reči, vojne izaslanike su u kabinet načelnika generalštaba strane zemlje dovodili pre važni politički događaji nego želja da upoznaju vojne probleme.

Uz dozvolu načelnika generalštaba vojni izaslanici su mogli da vrše pregled jedinica i da prisustvuju vežbama i manevrima. Naravno, za vojne izaslanike savezničkih zemalja u tom pogledu je bilo daleko manje ograničenja nego za ostale. Austrijski vojni izaslanik u Petrogradu žalio se Konradu zbog toga što mu ne dozvoljavaju da prisustvuje manevrima u okruzima u unutrašnjosti, tj. baš tamo gde je hteo da prodre ispitivački pogled ovoga izaslanika, koji se nadao da će videti jedinice onakve kakve su a ne specijalno uvežbavane za preglede, kakve su bile one u petrogradskom vojnom okrugu. Ali i u ovom okrugu, kao, na primer, i u Nemačkoj, vojni izaslanici na manevrima nisu imali apsolutnu slobodu kretanja i posmatranja, nego su bili u posebnoj grupi, koju su vodili predstavnici generalštaba određeni da ih prate. Uvređen ovakvim postupkom, austrijski vojni izaslanik je predlagao Konradu da se ruskim vojnim izaslanicima u Beču strogo ograniče pregledi jedinica i prisustvovanje manevrima.

U tom pogledu je karakterističan slučaj ograničenja slobode kretanja vojnim izaslanicima od strane italijanskog generalštaba za vreme napada na Tripolis. Kao što je poznato, Italijani su ih ostavili na brodu dok su trupe vodile borbu za Tripolis na kopnu. Konrad je oštro protestovao protiv takvog »izleta« austrijskih vojnih izaslanika (vojnog i pomorskog), ali mi smatramo da bi i sam Konrad postupio na sličan način. Drukčije rečeno, lično zapažanje vojnog izaslanika o jedinicama, njihovoj borbenoj gotovosti, pa čak i borbenim dejstvima bilo je, i uvek će biti, ograničeno.

Rekli smo već da je vojni izaslanik sticao utiske o razvoju vojne delatnosti dotične zemlje i preko poznanstava u diplomatskim, a u još većoj meri u vojnim krugovima u kojima se kretao. Svaki vojni izaslanik je težio da stvori širok krug poznanstva, jer su se na raznim zabavama, večerama i balovima, tj. u uslovima moralnog života bur-

žoaskog društva, dobijali potrebni podaci. Razgovor sa ovim ili onim diplomatom ili vojnim licem višeg ranga često je pružao vojnom izaslaniku dragocen obaveštajni materijal.

Nije izlišno istaći još jedan izvor prikupljanja podataka, koji su često koristili vojni izaslanici, naime žensko aristokratsko društvo sa njemu svojstvenom brbljivošću. Poznato je da je »slabiji« pol buržoaskog društva, naročito iz njegovih vrhova, vrlo često žudeo da ima izvesnu ulogu u politici i da vodi razgovore u tom smislu. Pošto su, pored toga, patile i od »brbljivosti«, dame-političari su često otvoreno iznosile ono što su znale, a što je bila tajna.

Dovoljno je da se setimo izveštaja vojnog izaslanika Konradu o razgovoru sa suprugom nemačkog poslanika u Parizu, koja je preklom bila Ruskinja, te je u nastupu gneva prema Austriji proricala da Rusija više neće činiti ustupke. Purtales je, blagodareći ženama, bio upućen u tok mobilizacije u Rusiji. Žena italijanskog načelnika generalštaba Polija stvarala je politiku zbližavanja sa Austro-Ugarskom na taj način što je ukazivala naročitu pažnju porodici austrijskog vojnog izaslanika.

To su samo pojedine činjenice »ženske politike« i, mada se, naravno, ne može potpuno verovati razgovorima sa damama, ipak ih treba imati u vidu, jer su vrlo često odjek razmišljanja njihovih muževa, koji zauzimaju odgovorna mesta, ili razgovora i diskusija političkih i vojnih rukovodilaca, koji su izgubili iz vida da je neumesno govoriti o važnim pitanjima u prisustvu neodgovornih lica.

Možda bi nam mogli prebaciti da smo antifeministi, ali mi ćemo učiniti opasku da je reč o ženama buržoaskog društva, a ne o onima koje su pozvane da vrše državničke funkcije.

Nećemo na osnovu ovoga što smo rekli da izvodimo pravilo, ali ne možemo prikriti ni činjenicu da je uloga Bizmarka u suknji vrlo privlačna za častoljubive žene čak i u naše vreme. Umetničko pero Lava Tolstoja u ličnosti Ane Pavlovne Šerer u »Ratu i miru« opisalo je lik takve žene-diplomate i njenog salona.

Uoči svetskog rata u Petrogradu su postojali poznati saloni Klejnmihelj i Ignatijeve. Posećivanje takvih salona može ponekad da pruži vojnom izaslaniku dragocene podatke za njegov rad, jer u njima državna tajna obično čini »čvrno pitanje« diskusije i javlja se razgolićena do iste mere do koje su i žene buržoaskog društva razgolićene u salama i salonima sličnih soarea.

Ista vrsta službe obično povezuje ljude. Zato smo u istorijskom delu naše knjige isticali vezu koju su međusobno održavali vojni izaslanici, naročito savezničkih zemalja. Pomorski vojni izaslanik Rusije u Carigradu je dosta otvoreno razgovarao sa austrijskim vojnim izaslanikom o politici Rusije u Turskoj. Austrijski i nemački vojni izaslanik u Petrogradu saopštavali su jedan drugome podatke koje su dobili o ruskoj vojsci. Vojni izaslanici neutralnih zemalja, koje je zbližavala spoljnopolitička organizacija prema ovoj ili onoj velikoj zemlji, rado su se i u vojnoj delatnosti zbližavali sa vojnim

predstavnicima tih velikih zemalja. Treba uvek računati s tim da se vojni izaslanici, naročito onih zemalja koje su u savezu ili su na putu da budu saveznici, međusobno obaveštavaju o raznim podacima i zaključcima iz svoga rada.

Takvi su zvanični putevi obaveštavanja vojnih izaslanika, koje smo propratili u istorijskom delu našeg rada. U životu možda postoje i drugi načini, ali mi istražujemo samo one o kojima su ostavili pismeni trag bivši načelnici generalštabova.

U svojim memoarima bivši načelnik austrougarskog generalštaba negira učešće vojnih izaslanika Austro-Ugarske u tajnom prikupljanju podataka o oružanim snagama onih zemalja u koje su upućivani. Konrad ističe da je, i pored toga što su vojni izaslanici Rusije i Srbije vršili agenturno izviđanje, vojnim izaslanicima Austro-Ugarske bilo najstrože zabranjeno da idu tim putem da ne bi poljuljali svoj položaj.

Njegov potčinjeni Urbanski, u gore navedenom članku o vojnim izaslanicima, ovako to iznosi. Pošto je ukazao na to da se dužnosti vojnih izaslanika u raznim zemljama različito određuju, Urbanski kaže: »Samo glupaci mogu smatrati da je osnovna dužnost vojnih izaslanika, špijuniranje«, što je u većini zemalja basna. U toku pet predratnih godina, kada je održavanje veze sa vojnim izaslanicima u Beču bila moja dužnost, naročito za vreme manevara, politička zategnutost je dovela do opozivanja samo dva vojna izaslanika ruske ambasade. Obojica su aktivno rukovodili tajnim izviđanjem. Svi ostali vojni izaslanici bili su potpuno lojalni gosti one države u kojoj su bili akreditovani. Austrougarskim vojnim izaslanicima je bio najstrože zabranjen svaki rad u vezi sa tajnim izviđanjem«. Urbanski čak ističe da su austrijskim vojnim izaslanicima često nuđeni razni tajni podaci, vrlo često u cilju provokacije, ali da su oni sve te ponude odbacivali i izveštavali o tome odgovarajuće ustanove zemlje.

Izgledalo bi da se ne može posumnjati u takvo poštenje austrougarskih vojnih izaslanika, ali... to dosadno »ali«... načelnik generalštaba Konrad kaže drugo. U prvoj knjizi svojih memoara, na 209 strani, Konrad iznosi suštinu svoga razgovora sa vojnim izaslankom u Petrogradu o mogućim promenama strategijskog razvoja od strane Rusa. »Grof Spanoči« (vojni izaslanik u Petrogradu — B. Š.) — piše Konrad, — »smatrao je da se za 50—60 hiljade rubalja može naći lice koje bi moglo da dostavi podatke o planu strategijskog razvoja, na šta sam ja odgovorio da se za tu svrhu iz obaveštajnog fonda može, u krajnjem slučaju, staviti na raspolaganje i 100 hiljada rubalja, a ako treba više, onda se to može izmoliti od ministra inostranih poslova. Grof Spanoči je smatrao da je još rano tražiti takvu ličnost, jer promene ovog plana u Rusiji još nisu definitivno usvojene«.

Na taj način načelnik austrougarskog generalštaba opovrgava i sebe samog i svoga bivšeg potčinjenog.

Zvanični vojni predstavnici austrougarskog generalštaba nisu se ograničavali na legalno dobijanje podataka, nego su vršili i agenturno izviđanje.

Bivši načelnik obaveštajne uprave nemačke vrhovne komande Nikolai u svome delu »Tajne sile« osvetljava rad vojnih izaslanika raznih zemalja na agenturnom izviđanju. Iz razumljivih razloga on prećutkuje o delatnosti vojnih izaslanika Nemačke i Austro-Ugarske. Ali, za nas je važno samo utvrditi kao činjenicu postojanje takve delatnosti uopšte, za sve vojne izaslanike, među kojima, naravno, vojni izaslanici centralnih zemalja, kao što smo to maločas čuli, nisu bili izuzetak.

Govoreći o ruskoj obaveštajnoj službi, Nikolai ističe da je »rukovođenje obaveštajnom službom bilo u rukama generalštaba u Petrogradu. Odatle su, preko vojnih izaslanika i konzulata, prikupljani podaci o Berlinu, Beču i uopšte o inostranstvu... Vojni izaslanici radili su takođe i u Nemačkoj protiv Austrije«.

Kao dokaz Nikolai ističe da je čitaocu poznati austrijski špijun Redl »bio zavrbovan iz Berlina preko ruskog vojnog izaslanika«. Neposredno pred svetski rat, u aprilu 1914, ruski vojni izaslanik u Berlinu Bazarov bio je optužen od nemačke vlade da vrši agenturno izviđanje, i ona je zatražila da se on odmah vrati u Rusiju. »Vojni izaslanik« — piše Nikolai — »odricao je svako učešće u toj stvari, pa je smatrao uvredom i za svoj položaj i za svoju ličnost što su njegovim tvrdnjama suprotstavljali svedočenje nekog narednika. Bio je potreban još jedan izveštaj ruskome poslanstvu... Posle ovog izveštaja ruski vojni izaslanik napustio je istog dana i Berlin i svoju dužnost. On je, na taj način, pošao istim putem kojim i njegov prethodnik Mihelson, okrivljen zbog učešća u izdaji države.

Govoreći o ruskoj obaveštajnoj službi u Austro-Ugarskoj, Nikolai ističe: »Za poslednjih 30—40 godina skoro svi vojni izaslanici Rusije akreditovani u Beču bili su smenjeni sa svojih položaja usled toga što je bila otkrivena njihova špijunska delatnost. Kod pukovnika Marčenka, koji je morao da se povuče sa dužnosti vojnog izaslanika, bilo je na službi jedno austrijsko vojno lice koje se u toku 20 ili više godina bavilo špijunažom u korist Rusije. Pukovnik Zankevič, koji je smenjen 1913, bio je naročito kompromitovan zbog svojih veza sa jednim poručnikom vojne škole, sa jednim drugim oficijom i sa još nekoliko vojnih lica«.

Francusku obaveštajnu službu su, prema rečima Nikolaija, i u inostranstvu potpomagali vojni i pomorski atašei i konzulati.

Što se tiče italijanske obaveštajne službe u Austriji, Nikolai piše: »Otkako je major Delmastro 1906. godine bio kompromitovan zbog špijunaže i morao napustiti Beč, italijanski vojni izaslanici više se nisu bavili obaveštajnom službom; ova zabrana nije se odnosila na pomorskog atašea«.

Takva su svedočanstva Nikolaija o obaveštajnoj delatnosti vojnih izaslanika bivših neprijatelja, nasuprot upornom ćutanju o sličnom radu vojnih izaslanika Nemačke i Austro-Ugarske.

Ograničenja u prikupljanju podataka legalnim putem, o kojima smo napred govorili, primoravala su vojne izaslanike da težište svojga rada prenesu na agenturno izviđanje. Rizikujući svoj zvanični položaj, vojni izaslanici svih zemalja organizovali su agenturno izviđanje i njim rukovodili, čak i u onoj državi u kojoj su bili akreditovani. Nešto skromniji je bio put obaveštajne službe preko drugih zemalja.

Naravno, o tom ne treba ni govoriti, o sličnim »zvaničnim« i »prijateljskim« predstavnicima u zemlji gde su oni bili akreditovani izgrađivalo se potpuno određeno i nimalo povoljno mišljenje, koje je podsticalo još veću budnost vojnih i civilnih predstavnika zemlje koji su dolazili sa njima u dodir.

Izuzetak su bili vojni izaslanici savezničkih zemalja, ali je i tu bila potrebna izvesna opreznost u pogledu saopštavanja podataka koji su bili potrebni iz opštesavezničkih interesa.

Zato su potpuno razumljiva česta smenjivanja vojnih izaslanika koji su bili kompromitovani, jer je otkriveno da vrše agenturno izviđanje. Svaki takav slučaj je neizbežno dovodio do brzog povlačenja vojnog izaslanika i određivanja drugoga. Klizavi putevi »prijateljstva« donose i žrtve.

Prirodno je da nastaje pitanje da li se može izbeći takva kompromitacija vojnih izaslanika i organizovati obaveštajna služba mimo njih. Prema tvrđenju Nikolajaja, italijanski generalštab je od 1906. godine postupao tako u odnosu na Austro-Ugarsku. Ne znamo do koje mere to odgovara stvarnosti. Teoretski možemo smatrati nepoželjnim uvlačenje vojnih izaslanika u agenturno izviđanje u zemlji gde su oni akreditovani, ali u praksi to nije bio redak slučaj. Vojne izaslanike »to'stojevce« vojna istorija ističe kao pojedince, jer je, naravno, pogodnije rukovoditi obaveštajnom službom preko vojnog lica koje se nalazi neposredno na licu mesta, a i sam delokrug njegovih dužnosti zahteva sličan rad.

Mi smo isticali da su vojni izaslanici savezničkih zemalja uživali veliko poverenje u zemljama u kojima su bili akreditovani. Vojni izaslanici savezničkih zemalja bili su karika između generalštabova pri rešavanju najvažnijih pitanja odbrane, kao na primer: ratnog plana, političke linije, borbene pripreme itd. Preko njih su načelnici generalštabova vodili svoju strogo poverljivu prepisku; oni su isto tako usmeno prenosili mišljenja centara mozga vojne mašine o ovome ili onome pitanju. Jednom rečju, vojni izaslanici savezničkih zemalja bili su najbliži poverenici načelnika generalštabova. Istina, njihova su punomoćja zavisila od čvrstine saveza država u određeno vreme. Setimo se da se u francusko-ruskom savezu više puta primećivalo nepoverenje i sumnja u njegovu čvrstinu, te je zbog toga i ministar vojske Suhomlinov (istina, pristalica nemačke orijentacije) izražavao nedvosmisleno nezadovoljstvo što su Francuzi bili skoro više upućeni u odbrambenu politiku Rusije nego sami Rusi. Sve dok položaj načelnika austrougarskog generalštaba nije zauzeo Konrad, odnosi između austrougarskog i nemačkog generalštaba bili su relativno hlad-

ni i zvanični, te je i obaveštenost vojnih izaslanika bila nepotpuna. Treba reći da je nemački generalštab uopšte malo verovao u diskret-nost austrijskog generalštaba, te je težio da ga samo u opštim crtama uputi u svoj ratni plan. Nemački ambasador u Beču, posle incidenta oko Konradovog odlaska na dužnost armijskog inspektora, i po di-plomatskoj liniji je oštro stavio do znanja da zbog brbljivosti odgo-vornih ličnosti dunavske carevine s njima treba biti uzdržljiv.

Vojni izaslanici, kao organi za obaveštavanje generalštaba, re-dovno su obaveštavali načelnika generalštaba o svome radu. To su činili: 1) podnošenjem redovnih izveštaja i 2) ličnim referatima na-čelniku generalštaba o delokrugu svoga rada.

Izveštaje, obično u obliku pisma, vojni izaslanici su dosta često slali svome šefu; oni su, naravno, bili utoliko češći ukoliko je situa-cija bila više zategnuta. Pisma su se po svom sadržaju delila na dva dela: 1) politički i 2) vojni. S obzirom na ulogu koju su vojni izaslanici imali, ili su težili da imaju, u potezima diplomatije, poli-tički deo njihovih izveštaja bio je dosta opširan, jer su nastojali da što potpunije obaveste načelnike generalštaba o političkom životu zemlje u kojoj su bili akreditovani. Dajući ocene spoljne politike, vojni iza-slanici se nisu ograničavali samo na jednostavno fiksiranje stanjau određenom vremenu, nego su čak i nabacivali linije spoljne politike, koje je, po njihovom mišljenju, trebalo da sprovodi sopstvena diplo-matija. Pouke diplomatiji, razni projekti vojnih saveza i slični pred-lozi, često subjektivnog karaktera, ispunjavali su politički deo refe-rata vojnih izaslanika. Mi smo o tome izneli svoje određeno mišljenje, pa ga ovde nećemo ponavljati, niti odobravati sličnu samostalnu de-latnost vojnih izaslanika na diplomatskom polju. Smatramo da je nji-hov zadatak u ovome trebalo da se svodi samo na konstatovanje po-stojeće političke situacije, bez ličnih, pa makar i genijalnih, pred-loga u pogledu spoljne politike.

Vojni deo izveštaja obuhvatao je, uglavnom, stanje odbrane one zemlje u koju su upućivani vojni izaslanici. Sa ratnim planom, kon-centracijom armije, njihovom gotovosti, organizacijom, formacijom, borbenom obukom itd. vojni izaslanici su upoznavali načelnika ge-neralštaba u onoj meri u kojoj su mogli da pribave podatke. U izve-štajima oni su, prema svome shvatanju, iznosili i karakteristike višeg komandnog sastava vojske.

Skoro ne treba ni govoriti da su izveštaji vojnih izaslanika vrlo važni informativni dokumenti na osnovu kojih je generalštab izgra-đivao važne ratne pretpostavke; zato vojni izaslanici svoje pismene izveštaje treba da sastavljaju što pažljivije i smišljenije. Poznato je da su optimistički izveštaji Vanovskog, ruskog vojnog izaslanika u Japanu uoči rata 1904. godine, o stanju i borbenoj gotovosti japan-ske vojske znatno doprineli površnom odnosu Rusije prema pripre-mama za rat sa Japanom, uticali na neverovatno neozbiljan plan Ku-ropatkina, koji je sadržao sve detalje, uključujući zarobljavanje

mikada i, najzad, na poraz koji je Rusija pretrpela 1904. godine. Dobra pouka za sve vojne izaslanike svih zemalja i svih vremena. . .

Lična referisanja vojnih izaslanika vršena su periodično, u važnim slučajevima, a naročito kada se zaošttravala politička situacija. U toku referisanja pretresana su ista pitanja koja i u izveštajima, ali sa većim udublјivanjem blagodareći ličnom kontaktu. Ma kako bili potpuni izveštaji vojnih izaslanika, oni nikad neće moći da zamenе lična referisanja, koja treba da su obavezna u radu vojnih izaslanika.

Dolazak vojnih izaslanika na referisanja koristilo je i ministarstvo inostranih poslova: 1) za dobijanje obaveštenja i 2) za postavljanje specijalnih zadataka vojnim izaslanicima po političkoj liniji, o kojima smo ranije govorili.

Najzad, treba istaći da su vojni izaslanici dolazili na referisanje i u kabinete predstavnika vrhovne vlasti i tu iznosili svoju ocenu spoljnog i vojnog položaja zemlje u kojoj su bili akreditovani. Ovakva referisanja ne mogu se smatrati kao pravilo, ali su korisna za najviše rukovodstvo spoljne i vojne politike zemlje i zbog toga će se uvek primenjivati u praksi. Inače, vojni izaslanici posećuju uglavnom kabinet načelnika generalštaba, čiji su saradnici po prirodi i nameni svoga posla.

Napred smo naveli sa kojim ciljem su vojni izaslanici posećivali kabinet načelnika generalštaba one zemlje u kojoj su akreditovani.

Sada ćemo govoriti o tome kakav su karakter dobijali razgovori predstavnika dva razna generalštaba, uglavnom o tome kakav su karakter tim razgovorima određivali načelnici generalštabova.

Ukoliko su vojni izaslanici bili upoznati sa politikom, trebalo je da razgovori sa njima budu u skladu sa opštim tonom spoljne politike zemlje; zbog toga treba smatrati potpuno opravdanim Konradove zahteve da ga ministar inostranih poslova upozna sa onim političkim stavovima kojih se morao pridržavati načelnik generalštaba u razgovoru sa vojnim izaslanicima. Neophodno je da se načelnik generalštaba sa njima upozna.

Ukoliko nisu bili upoznati s njima ili ukoliko nisu hteli da otkriju političke poteze, načelnici generalštabova su obično pribegavali omiljenom metodu, naime — govorili su da oni nemaju veze sa spoljnom politikom, da je načelnik generalštaba »vojnik«, koji nije pozvan da rukovodi spoljnom politikom, da on nije ministar inostranih poslova.

Istina, načelnici generalštabova nisu uvek bili dosledni u tome, što se naročito odnosi na Konrada, koji je prelazio na diskusiju o čisto političkim pitanjima. Čas kao »privatno« lice, čas kao prijatelj koji s prijateljem razgovara u »kafani«, načelnik austrougarskog generalštaba je davao savete iz oblasti spoljne politike, koji su po njegovom mišljenju odgovarali osnovnim pravcima austrougarske

politike. Da ne bi detaljno iznosili dokaze za ovo što je rečeno, podsećamo čitaoce na razgovore Konrada sa vojnim izaslanicima Turske, Bugarske i Rusije.

Interesantno je istaći Konradov savet ruskom vojnom izaslaniku — da obuzda rusko »javno mnjenje«, koje je, po rečima izaslanika, bilo za rat sa Austro-Ugarskom.

Izvesnu uzdržljivost u razgovorima sa vojnim izaslanicima o političkim pitanjima načelnik generalštaba je pokazivao onda kada je to njemu bilo potrebno.

Kada je, pak, načelnik generalštaba hteo da sprovede svoju političku liniju, onda je, bez obzira na to što su diskutovala dva »vojnika«, razgovor dobijao karakter diplomatskih pregovora.

Montonari je zbunjeno slušao Konradova obećanja da će čvrst savez sa Austrijom obezbediti Italiji veliki dobitak francuske teritorije. Rumunski vojni izaslanik se mnogo uplašio kada ga je posetio načelnik austrougarskog generalštaba tražeći da saopšti svojoj vladi više zahteva Rumuniji.

Takvim tonom nije govorio »vojnik« već »diplomata« vojničkog kova, bez uobičajenih manira predstavnika spoljne politike, naročito onih sa obale Dunava, čija su obećanja uvek bila dvosmislena i maglovita.

Jednom reči, u političkom delu razgovora u kabinetu načelnika generalštaba vojni izaslanici su češće nailazili na veliku uzdržljivost i neodređen odgovor nego na otvorene izjave poglavara mozga vojske.

Treba reći da je to i vojnim izaslanicima bilo dobro poznato, i, kao što znamo, sve izjave Suhomlinova i Januškeviča nemačkom vojnom izaslaniku jula 1914. bile su, na osnovu njegovog izveštaja, ocenjene u Berlinu kao čista laž. Čak ni »časna reč« načelnika ruskog generalštaba nije bila na ceni ni kod vojnih izaslanika, ni u nemačkom generalštabu.

Svaki razgovor sa vojnim izaslanikom koji se ticao političkih pitanja načelnik generalštaba je odmah saopštavao ministarstvu inostranih poslova, pa se on uzimao u obzir u političkim odnosima sa onom zemljom odakle je bio vojni izaslanik. Obaveštavanje ministra inostranih poslova o razgovorima sa vojnim izaslanicima treba smatrati potpuno pravilnim, jer je on bio odgovoran za spoljnopolitičku orijentaciju i morao je biti u kursu svih razgovora o spoljnoj politici države, pa i onih koje su vodili »vojnici« u vojnom kabinetu.

Ako smo isticali uzdržljivost načelnika generalštaba u razgovorima sa vojnim izaslanicima o političkim pitanjima, onda moramo istaći i to da se i u razgovorima o čisto vojnim pitanjima zapažala ne manja neodređenost. U tom smislu načelnik generalštaba nije prelazio okvire opštih razmatranja o ovom ili onom pitanju, jer, obaveštavajući se i sam preko svojih vojnih izaslanika, nije imao nameru da tuđim daje ma kakve podatke osim onih koje su dozvoljavali interesu zemlje. Naravno, ne samo da ne bi imalo smisla da načelnik generalštaba ne dadne nikakav odgovor na pitanja vojnog izaslanika,

nego bi to bilo i štetno za održavanje prijateljskih odnosa sa zemljom koju vojni izaslanik predstavlja. U svakom vojnom pitanju postoji opšti deo, čisto teoretski, koji ne čini vojnu tajnu pa je poznat svakome ko izučava vojnu nauku. Izbegavanje razgovora o tim pitanjima bilo bi smešno i pokazalo bi samo neprijateljski odnos načelnika generalštaba prema zvaničnom predstavniku, a ne želju da se sačuvaju interesi odbrane. Načelnik generalštaba je u vojnim pitanjima do te mere iskusan i odgovoran »državnik« da uvek može i mora da odredi granicu svoga ćutanja i povučenosti a da to ne bude na štetu međunarodnih odnosa.

Okarakterisali smo rad vojnih izaslanika u prošlosti. Ukazivali smo na to da se za njihovu delatnost ne može propisati katihizis, jer čitav njihov rad zahteva individualno prilaženje u svakom konkretnom slučaju i u svakoj zemlji. Iz svega što smo izneli o radu vojnih izaslanika može se izvući opšta postavka a ni u kom slučaju nekakvo nenarušivo pravilo. Nadam se da će onaj koji prelistava ovu knjigu kritički razmotriti naše zaključke, pa će sam istrasirati put kojim bi išao kada bi ga sudbina odredila za vojnog izaslanika.

Prikupljanje podataka radi upoznavanja razvoja vojne delatnosti u inostranstvu vršili su i oficiri koji su upućivani u inostranstvo sa drugim zadacima, kao i oni koji su tamo provodili svoje odsustvo.

Načelnik austrougarskog generalštaba je, u stvari, bio prinuđen na takvu meru zbog nedostatka novčanih sredstava za agenturno izviđanje, te je putovanja oficira iskorišćavao kao dopunski izvor za dobijanje potrebnih podataka za obaveštajnu službu.

Dolazeći legalno u drugu zemlju, oficiri na službenom putu ili odsustvu prikupljali su podatke posmatrajući ovu ili onu granu vojne delanosti, a ponekad su težili da se tih podataka domognu i tajnim putevima.

Takvim putovanjima oficira u inostranstvo načelnik austrougarskog generalštaba je pridavao naročit značaj. Po njegovom mišljenju samo posećivanjem i upoznavanjem stranih zemalja komandni kadar, naročito generalštabni oficiri, mogao je da stekne iscrpnu predstavu o nekoj zemlji i njenim komunikacijama. Nikakvi opisi iz knjiga nisu mogli, prema Konradu, da budu toliko korisni kao lični utisak o zemlji koja se proučava.

Jasno je da se moramo složiti sa navodima načelnika generalštaba i priznati svu korisnost službenih putovanja vojnih lica, naročito ovih iz generalštaba, u susedne zemlje radi njihovog neposrednog upoznavanja. Starešine koje putuju u inostranstvo bilo radi izučavanja stranog jezika, bilo na odsustvo, stiču mnogo dragocenih znanja o zemlji koju posećuju.

Često su takva službena putovanja imala za cilj baš prikupljanje poverljivih podataka. Konrad ih nije povezivao sa agenturnim izviđanjima, već je, kao što znamo, dokazivao da se takvi zadaci nisu u poslednje vreme postavljali oficirima koji su odlazili u inostranstvo. Ako je izvestan oficir, neki Rajković, i putovao u

Srbiju u vezi sa obaveštajnim zadacima, onda je to njemu naredilo vojnogeografsko odeljenje. Generalštab ne samo da mu nije postavio nikakve poverljive zadatke, nego ga je čak u tom smislu i predupredio.

Ovakvim izjavama generalštaba nije verovalo ministarstvo inostranih poslova u Beču, a još manje diplomatija zemalja u koje su putovali ti oficiri, pa je čak to koristila da uzbudi javno mnjenje.

Kao što nam je poznato, zbog ovoga su nastajala ne samo diplomatska trvenja među državama nego i nesporazumi između ministarstva inostranih poslova i generalštaba u sopstvenoj zemlji. Predstavnici spoljne politike Austro-Ugarske su ukazivali da učešće oficira u tajnom prikupljanju podataka dovodi do: 1) konflikata sa susednim zemljama i 2) nemogućnosti da se garantuje bezbednost vojnih lica koja se upućuju u inostranstvo. Zbog toga je ministarstvo inostranih poslova postavljalo sve moguće prepreke izdavanju odobrenja za putovanja oficira u inostranstvo, a zatim ih je i konačno zabranio.

Takvim koracima se odlučno suprotstavljao načelnik austro-ugarskog generalštaba.

Ne može se sumnjati u to da su putovanja oficira u inostranstvo, naročito generalštabnih, pružala dopunske podatke, ali ne treba zaboraviti ni to da su na njih, čak i kada su bila u svemu legalizovana, u stranim zemljama gledali kao na maskiranu agenturu, iz čega su proizlazili i odgovarajući zaključci. Oficiri koji su dobili obaveštajne zadatke retko su se mogli ponašati kao privatni građani, kao nezainteresovani posmatrači, koji ne izazivaju sumnje, jer ih je želja da prošire i prodube svoje lične utiske gurala na korake koji su dovodili do kršenja pravila o čuvanju vojne tajne ustaljenih u stranoj zemlji.

Različita maskiranja takvih putovanja, slična onome koje smo naveli u slučaju Rajkovića, bili su javna tajna i pobuđivala su daleko veću sumnju nego običan put vojnog lica.

Nikolai u svojoj knjizi piše: »Pre nego što sam prišao radu (obaveštajnoj i kontraobaveštajnoj službi protiv Rusije — B. Š.) ja sam otputovao u Rusiju, koja se još nalazi'a pod uticajem revolucije 1905. godine, da bih upoznao zemlju i ljude koje do tada nisam video — bez takvog upoznavanja meni se moj zadatak činio nerešivim. Ja nisam imao nikakvih razloga da u Rusiji krijem da sam nemački oficir. Pa ipak, usled toga sam svuda nailazio na uverenje da sam došao u Rusiju radi vojne špijunaže. U toku moga boravka u tvrđavama na mene su pazili. U jednom velikom gradu bili su veoma iznenađeni mojim boravkom, jer taj grad uopšte nije bio utvrđen. Jedan od viših činovnika, kome sam izručio pozdrav od njegovih rođaka u Nemačkoj, odmah me je odveo u stranu i upitao šta bi ja hteo da saznam... U Rusiji je syuda bilo samo po sebi razumljivo da oficir putuje u inostranstvo samo radi špijunaže«.

Nešto drukčije govori Nikolai o svome putu u Francusku 1913. godine. »Pre nego što sam došao na novu dužnost« (načelnika obaveštajnog odeljenja Glavnog generalštaba — B. Š.) — piše on — »ja sam otputovao na kratko vreme u Francusku s namerom da bar dobijem predstavu o zemlji i stanovništvu pre nego što se preda mnom zatvore granice i ove zemlje, protiv koje je, kao i protiv Rusije, generalštab organizovao obaveštajnu službu. To što sam savesno ispunjavao sve francuske propise o prijavi boravka nemačkih oficira privuklo je pažnju organa vlasti daleko veću od one koja se u Nemačkoj ukazuje stranim oficirima. Zvanje oficira generalštaba je u još većoj meri pojačalo tu pažnju. Pri tome su organi vlasti stalno bili prefinjeno učtivi«.

Nikolai ne dodaje da je uzrok tolikoj učtivosti, verovatno, bio taj što su francuske vlasti bile potpuno upoznate sa ranijim radom Nikolaija, sa njegovom obaveštajnom službom u Rusiji, tj. s tim kakav generalštabni oficir dolazi u Francusku. Kod Francuza, izgleda, nije bilo ni sumnji, ni nagađanja u pogledu stvarnih namera Nikolaija, a pod maskom učtivosti i predusretljivosti prikrivale su se dobra obaveštenost i odgovarajuće mere, koje su se preduzimale povodom dolaska takvih ličnosti kao što je bio oficir nemačkog generalštaba Nikolai.

Takvi su uslovi legalnih putovanja predstavnika vojske, posebno generalštaba, u inostranstvo, te zahteve predstavnika spoljne politike, koji su težili da zbog drugostepenih činilaca ne zaoštravaju odnose sa susedima, treba smatrati opravdanim. Naravno, od ovakvih zahteva do potpune zabrane putovanja oficira u inostranstvo još je daleko i nju treba smatrati nepoželjnom i krajnjom merom, koja se primenjuje samo kad su odnosi među susednim zemljama toliko zategnuti da će svaka pojava pripadnika vojske, makar on dolazio i kao privatno lice, biti iskorišćena u agitaciji kao pokazatelj neprijateljskih namera suseda.

Mi shvatamo svu korisnost službenih putovanja oficira u inostranstvo radi neposrednog upoznavanja tuđe zemlje, ali nam se čini da im ne bi trebalo stavljati u zadatak prikupljanje podataka o odbrani zemlje, računajući da će se tako dobiti naročito važna obaveštenja o njoj. Ovakav privatn legalan izvor obaveštavanja generalštaba svakako će uzeti u obzir druga zemlja i svaki nevešt korak stvorice samo nepotrebne poteškoće u diplomatskim odnosima. Nama je potpuno razumljiva Konradova težnja da »bez troškova iz budžeta« proširi krug svojih organa obaveštajne službe, ali moramo takođe priznati da i diplomate interesuje to pitanje. Generalštab po putu diplomatije ne treba da baca ni sitno kamenje.

Na tom se završavaju neposredni, otvoreni, legalni načini proučavanja razvoja odbrane tuđih zemalja od strane generalštabova. Ali, kao što smo to već istakli, generalštab može da dobije obaveštajne podatke i od savezničkih generalštabova i drugih ustanova svoje zemlje.

U ličnoj prepisci između načelnika nemačkog i austrougarskog generalštaba, sa kojom smo dosta detaljno upoznali čitaoca u prethodnim poglavljima, nailazimo na više slučajeva uzajamnog upoznavanja o susednim zemljama, o njihovim spoljnopolitičkim stavovima i ratnim planovima. Uzajamno obaveštavanje načelnika generalštabova putem pisama tiče se krupnih pitanja odbrane verovatnih protivnika, što je potpuno i razumljivo, jer dopisivanje takvih visokih ličnosti, kao što su najviši predstavnici mozga vojske, samo je i moglo da se tiče najvažnijih pitanja strategije i politike, a ne da se spušta do detaljnog proučavanja neprijatelja — da daje sumarne zaključke o njima, a ne da ulazi u rad potčinjenih organa.

Izmena detaljnih podataka o stranim zemljama između savezničkih država vršena je preko *organa* generalštaba.

Konrad nam u svojim uspomenu govori da je takve podatke dobijao od predstavnika nemačkog generalštaba koji su upućivani u Beč radi usklađivanja pitanja ratnog plana, ili preko nemačkog vojnog izaslanika. Istim kanalima dolazili su podaci iz Beča u Berlin.

Istina, izmena podataka između generalštabova centralnih zemalja Evrope nije bila tako široka kao što nam se na prvi pogled može učiniti. Nikolai kaže: »Obaveštajna služba Antante u podjednako meri je ugrožavala Nemačku, Austro-Ugarsku i Italiju. Zajednička opasnost iziskivala je i zajedničke odbrambene mere. Između austrijskog i nemačkog generalštaba od 1910. godine je postojala neznatna izmena podataka dobijenih iz Rusije. Kontakti u radu između nemačke i italijanske obaveštajne službe protiv Francuske uspostavljeni su tek 1914. godine. U maju te godine doputovao sam, na poziv italijanskog generalštaba, u Rim radi pregovora o tom pitanju. Prijem na koji sam naišao bio je dokaz iskrenog prijateljstva italijanskog generalštaba. Najizrazitije su ga ispoljavali načelnik generalštaba, general Polio, i načelnici njegovih odeljenja«.

»Nasuprot tome, odnosi između italijanskog i austrijskog generalštaba bili su zategnuti i uvek su se nalazili pod pritiskom obaveštajne službe sa obe strane.« »Zato« — zaključuje Nikolai — »o jedinstvu obaveštajne službe Trojnog saveza, u poređenju sa obaveštajnom službom Antante, ne može biti ni reči.«

Kakvog će intenziteta biti izmena podataka među generalštabovima o verovatnim neprijateljima zavisi: 1) od čvrstine saveza i uzajamnog poverenja da će dobijeni podaci ostati u tajnosti; 2) od organizacije obaveštajne službe od strane svake zemlje.

Ako se setimo da su se u sferi austro-nemačkih odnosa više puta pojavljivali oblaci sumnje u pogledu čvrstine saveza, da nemački generalštab nije verovao u postojanost svog austrijskog sabrata da čuva tajne, onda će nam biti potpuno razumljivo zašto je tek od 1910. godine između tih generalštabova počela »neznatna izmena« podataka. Što se tiče odnosa između Beča i Rima, o njima je Nikolai dao iscrpna objašnjenja.

Najzad, načelnik generalštaba je svoja obaveštenja o drugim zemljama proširivao podacima koje je dobijao iz drugih ustanova,

većinom diplomatskih, kao i iz razgovora koji je lično vodio sa njihovim predstavnicima.

Nama je poznato da je Berhtold slao Konradu dokumente koji karakterišu politiku suseda Austro-Ugarske i da su oni razgovarali o tome.

Treba istaći da je u takvim obaveštenjima bilo malo vojnih podataka i da su ona sadržavala uglavnom političku ocenu ove ili one zemlje. To je potpuno razumljivo kada se ima u vidu cilj izrade takvih dokumenata, koji su bili rezultat posebne, političke obaveštajne službe, o čemu ćemo kasnije govoriti. Vojni podaci su se slučajno nalazili u takvim dokumentima; njih je politička obaveštajna služba unosila u svoje izveštaje samo kada je to bilo specijalno naređeno, kao, na primer, uoči svetskog rata.

Načelnik generalštaba nije dobijao nikakve podatke od drugih ustanova o ekonomskom razvitku stranih zemalja; o tome ne nailazimo ni na kakve tragove u Konradovim uspomename. Takvu pojavu uoči svetskog rata mi smo već delimično objasnili u prvoj knjizi našeg dela, kada smo govorili o ekonomskoj pripremi svetskog rata.

Već smo istakli potrebu za vođenjem obaveštajne službe, kao i teškoće koje prate njen legalan put. Zato je veliki značaj u obaveštajnoj službi imalo tajno prikupljanje podataka, takozvano agenturno izviđanje.

U istorijskim poglavljima ove knjige čuli smo da je i u tom pogledu generalštab bio u konfliktu sa spoljnom politikom. Naš sledeći zadatak je da razmotrimo uzroke toga konflikta. Naše izlaganje o radu generalštaba na agenturnom izviđanju ne može u celini obuhvatiti ovo pitanje, jer bismo se tada udaljili od programa našeg rada. Istina, neki od recenzenata smatraju našu knjigu neuspelom, ali — šta možemo, ovaj nedostatak ne možemo da ispravljamo u toku rada, jer nema ništa gore u životu nego pretrčavati sa jednog puta na drugi.

Na početku ovog poglavlja rekli smo da je uoči svetskog rata agenturno izviđanje vršio ne samo generalštab nego i ministarstvo inostranih poslova i da ono u savremenim uslovima obuhvata i ekonomiku one zemlje o kojoj se prikupljaju podaci.

Nikolai piše da je »već u toku ratova vođenih u doba Luja XIV i u Napoleonovo doba obaveštajna služba prešla i u oblast politike... i tajna obaveštajna služba postala sastavni deo politike«.

Pošto je ukazao da je »Francuska tvorac stalne vojno-političke obaveštajne službe«, Nikolai podvlači: »Samo onda kada je Nemačka imala za državnike dobre političare, i u njoj su se pojavljivali začeci špijunaže koja je služila politici. Takva špijunaža je postojala u doba Fridriha Velikog i Bizmarka«. Nikolai tvrdi da je u doba Bizmarka u Nemačkoj »postojala potpuna saglasnost između vojne i političke obaveštajne službe«.

Ipak, uoči svetskog rata »politička obaveštajna služba Nemačke je venula u rukama diplomatije, koja se formirala i delovala prema društvenim stanovištima, strogo se pridržavala konkretnih puteva i zadovoljavala samo onim na što je nailazila na tim putevima...«

»Vojna obaveštajna služba se lišila političkog rukovođenja, a uporedo s tim izgubila je i razumevanje i podršku političkih faktora. To nisu mogli nadoknaditi ni vojni izaslanici, koji su bili svuda uključeni u okvire diplomatije, pa ni obaveštajna služba admiralštaba, koja je izrasla uporedo sa nemačkom ratnom mornaricom...«

Nikolai ističe da su nemački organi vlasti ispoljavali utoliko veće nepoverenje prema težnjama nemačkog generalštaba ukoliko su zauzimali viši položaj; ustanove potčinjene ministarstvu inostranih poslova odnosile su se čak i negativno, jer je rad sopstvene obaveštajne i kontraobaveštajne službe smatran štetnim za prijateljske odnose Nemačke sa drugim zemljama.

Nikolai predstavlja situaciju u kojoj je nemački generalštab razvijao agenturno izviđanje u inostranstvu. Nemačka obaveštajna služba morala je u otadžbini da uloži mnogo napora da zaštiti najnepohodnije interese generalštaba od političke vlasti, a i u inostranstvu stvari nisu bile bolje... Nemačka carevina nije imala centralni obaveštajni organ. Generalštab je zato bio primoran da pronalazi sopstvene nove puteve. Neprestane političke krize, počev od 1912. godine, prouzrokovale su mnogobrojna putovanja u neutralne zemlje, da bi se tamo, uz pomoć nemačkih predstavnika, potražile veze koje bi u ratu obezbedile generalštabu sigurne podatke o okolnom svetu. Prijem na koji sam nailazio kod naših predstavnika u inostranstvu bio je što se tiče kurtoazije besprekoran. Ali, ozbiljan cilj moje posete delovao je na njih negativno. U svakom slučaju, generalštab je ostao skoro bez podrške. Dok su obaveštajnu službu Engleske, Francuske i Rusije protiv Nemačke potpomagale sve zvanične ustanove, nemačka obaveštajna služba bila je primorana da svoje pomoćnike u inostranstvu potraži sama. Pa i o tome su mi naši zvanični predstavnici govorili kao o nečemu što je beznadežno i savetovali mi da to ne radim da se Nemci u inostranstvu ne bi našli u teškom položaju, jer nije, valjda, generalštab mogao pretpostaviti da će Nemci u inostranstvu žrtvovati svoje poslovne interese.«

»Pošto je« — nastavlja Nikolai — »u domenu vojne obaveštajne službe generalštab mogao samostalno da razvija svoju aktivnost, onda je, bez obzira na sve prepreke i ograničenja, uspeh bio moguć«.

Nikolai više puta podvlači da su »u Rusiji svi organi vlasti potpomagali obaveštajnu službu«, da su »ruska predstavništva u inostranstvu podržavala svoju obaveštajnu službu, da su u Austriji »uporedo sa ruskim vojnim izaslanicima i ruski konzulati bili vrlo aktivni centri špijunaže, a dokazano je da su u špijunaži učestvovali i popovi i drugi službenici ambasada«.

Redaktor ruskog prevoda knjige »Tajne sile«, koju je napisao Nikolai, smatra da »Nikolai nimalo nije iskren, otvoren i objektivan«. On kaže da »Nikolai do neverovatnih razmera razduvava i hvali organizaciju i delatnost obaveštajne službe Antante, posebno carske Rusije, i namerno, do naivnosti, ovu umanjuje kod Nemaca«.

Mi takođe smatramo da se bez primedaba ne možemo složiti da su istinita sva otkrovenja Nikolaia o obaveštajnoj službi nemačkog

generalštaba, kojem je on nekada rukovodio, pa ako smo ovo i izneli, učinili smo to da bismo pokazali kako su neki od uslova u kojima se nalazila nemačka obaveštajna služba važili i za obaveštajnu službu austrougarskog generalštaba.

Pre svega, moramo istaći da je i ta zemlja u inostranstvu imala dve obaveštajne službe — političku i vojnu i da one ne samo što nisu bile usklađene, nego su se često nalazile i na različitim kolosecima.

Setimo se da je austrougarski ambasador u Rimu bio vrlo nezadovoljan širenjem obaveštajne službe austrougarskog generalštaba u Italiji, a naročito njenim nespretnim potezima, što je, po njegovom mišljenju, koje se potpuno podudaralo sa mišljenjem ministra inostranih poslova, vodilo samo konfliktima sa Italijom i činilo je nepoverljivom. Oba diplomata su dolazila do istog zaključka — da nije potrebno iskušavati strpljenje italijanske vlade.

Konrad se ovome oštro suprotstavljao, tvrdeći da obaveštajnu službu generalštaba u Italiji i Rusiji ne samo da ne podržavaju diplomatski organi monarhije u inostranstvu, nego da joj prave smetnje, dok, međutim, italijanska i ruska obaveštajna služba rade daleko aktivnije u samoj Austro-Ugarskoj. Navodeći podatke o broju osuđenih za špijunažu u Austriji, Italiji i Rusiji, načelnik generalštaba dolazi do zaključka da bi trebalo da baš austrougarski diplomati naprave predstavu ruskoj i talijanskoj vladi o njihovoj ni izdaleka »prijateljskoj« delatnosti.

Nikolai potvrđuje da je »ruska špijunaža u Austriji bila, može se reći, još intenzivnija nego u Nemačkoj... Ruska špijunska mreža se prostirala po čitavoj monarhiji, od Karpata do Tirolskih planina i do visoravni Balkana«. »Iako je pripadala Trojnom savezu« — piše Nikolai — »Italija je vršila obimnu špijunažu protiv Austro-Ugarske... Zbog savezničkih odnosa, italijanski konzulati su bili pošteđeni, iako su i oni učestvovali u obaveštajnoj službi«.

Govoreći o srpskom agenturnom izviđanju, Nikolai dolazi do zaključka da je »monarhija, na taj način, bila opkoljena pojasom prekinutim jedino na granici sa nemačkom pokrajinom Bavarskom«.

Naravno, Nikolai je »prijatelj« svoje bivše saveznice Austro-Ugarske, te njegove izjave o uspesima neprijateljske obaveštajne službe u njoj treba primiti sa rezervom, ali se mora istaći da je načelnik austrougarskog generalštaba do izvesne mere bio u pravu kada je govorio o intenzivnom pritisku obaveštajaca svih susednih zemalja na Austro-Ugarsku.

Konrad je odlučno izjavljivao da generalštab nema nameru da zbog neosnovanih zahteva diplomata prekine agenturno izviđanje, pa je nastavljao da ga razvija samostalno, kao što je to bio slučaj i u nemačkom generalštabu.

Žalbe načelnika austrougarskog generalštaba, kao i Nikolaia, a isto tako i austrougarskih diplomata, na agenturno izviđanje odnosile su se na dva osnovna pitanja: 1) da li je ova vrsta obaveštajne službe spojiva sa »prijateljskim odnosima«, drugim rečima, na pitanje mo-

rala agenture uopšte i 2) na pomoć vojnoj obaveštajnoj službi od strane sopstvenih diplomatskih organa u inostranstvu.

Ukazivali smo već da svaka zemlja mora da ima obaveštajnu službu i da je koristi za prikupljanje podataka o svojim susjedima, podrivajući svesno temelje »prijateljstva«. Na taj način, u suštini, sve zemlje se pri tome igraju prijateljstva, a pitanje se zaoštrava tek kada povrede toga »prijateljstva« postanu: 1) javne, i 2) suviše česte. U stvari, austrougarski ambasador u Rimu je protestovao samo protiv čestih neuspelih poteza agenture generalštaba, a nije ni mislio da osporava nužnost tajnog izviđanja. Konrad je isticao daleko veći broj otkrivenih povreda »prijateljstva« od strane Italije, pa je na toj osnovi gradio svoju odbranu. Ovaj argumenat je zaista ubedljiv, ali nam se čini da ne možemo negirati opravdanost izjave ambasadora u Rimu. Tajna obaveštajna služba je vrlo delikatna stvar i njome treba rukovoditi tako da ona stvarno bude tajna. Svako otkrivanje agenture pruža mogućnost vladi da preko svojih diplomata, u slučaju potrebe, govori o neprijateljskom stavu suseda i da na toj osnovi uzbuđi javno mnjenje. Ne radi se o strpljenju »prijateljske« vlade, nego o tome da joj se ne daju u ruke dokazi o povredi »prijateljstva«, koji bi ojačali pozicije te vlade u malograđanskoj sredini. Bez tih činjenica poneka vlada je prinuđena da primeni i lažna dokumenta, da izmisli slučajeve povrede »prijateljstva« i slične provokacije.

Na taj način, spoljna politika je u pravu da zahteva od generalštaba da njegova agenturna mreža ne potkopava prijateljske odnose, drugim rečima — da radi tajno, da je ne otkriju organi bezbednosti one zemlje u kojoj je uspostavljena.

Što se tiče pomoći diplomatskih organa vojnoj obaveštajnoj službi, koju je zahtevao Nikolai, a o čijem je nedostajanju govorio i Konrad, smatramo da bi spoljna politika većim pravom mogla da govori o sličnom sadejstvu sa vojnom obaveštajnom službom, jer »rat je oruđe politike, a ne obratno«.

Politička obaveštajna služba je u nekim zemljama pomagala vojnoj, ali nigde se vojna obaveštajna služba nije potčinjavala političkoj. Svuda je agentura generalštaba išla samostalnim putem i nije htela da ga spaja sa putem političke obaveštajne službe. Nikolai tvrdi da je do takvog spajanja došlo za vreme Bizmarka, ali mi znamo da je oko pitanja potčinjenosti vojnih izaslanika diplomatskim predstavnicima kancelar došao u oštar sukob sa Moltkeom starijim i bio prinuđen da učini ustupak »polubogu«.

Kao što je napred navedeno, Nikolai postavlja pitanje: 1) o političkom rukovodstvu vojnom obaveštajnom službom i 2) o centralizaciji obaveštajne službe.

Pošto se danas uz sve obaveštajne službe dodaje i ekonomska, objedinjavanje svih obaveštajnih službi u jedan specijalni organ treba smatrati potpuno opravdanim, ali u isto vreme i teško ostvarljivim zbog čisto tehničkih uslova.

Političko rukovođenje ovom ili onom vrstom agenture treba smatrati naročito neophodnim i, ukoliko se agenturno izviđanje vrši preko vojnih izaslanika, diplomatski organi u inostranstvu bi najviše odgovarali ovom zadatku.

Kad bi se tako postavile stvari, verovatno bi se mogli izbeći svi sukobi koji su, kao, na primer, incident zbog pisma poslanika u Rimu i Konradove ljutnje na njega, nastajali između generalštaba i diplomatije ne samo u Austro-Ugarskoj nego i u drugim zemljama.

Razne vrste obaveštajne službe u stvari su prikupljale podatke o istom, iz uporednih izvora, te je kasnije, prilikom upoređivanja dobijenih podataka, dolazilo ne samo do različitih zaključaka nego i do sukoba, kao što je bio slučaj sa Konradom, koji je bio temperamentne prirode. Umesto da se mirno diskutuje i da se proveravaju dobijeni podaci, isticali su se vlastite zasluge i dugogodišnje lično iskustvo, za kojim se posezalo sve do vremena kremenjača. Život je reljefno otkrivao nedostatke organizacije i stvarao prepreke pravilnom obaveštavanju državnih organa o stanju njihovih suseda.

Naravno, može se čuti i mišljenje da će uporedno prikupljanje podataka od strane raznih vrsta obaveštajne službe biti garancija njene potpunosti, ali nama se čini da se ovakvo upoređivanje i proveravanje mora vršiti u svakoj vrsti obaveštajne službe u procesu odabiranja izvora, i da se ne sme manifestovati kao međusobna konkurencija raznih vrsta obaveštajne službe. Moderna trustifikacija nije beskorisna i na ovom polju rada.

Decentralizacija i samostalnost raznih vrsta obaveštajne službe prouzrokovale su i rasturanje novčanih sredstava za agenturu, stvarajući i na toj osnovi trvenje među raznim organima države koji vrše obaveštajnu službu.

Poznato nam je da je austrougarski generalštab u tu svrhu dobio 150.000 kruna (oko 50.000 rubalja), a Konrad je zahtevao da se ta suma poveća na 500.000 kruna (oko 150.000 rubalja) na račun sredstava koja se daju agenturi ministarstva inostranih poslova.

Da bismo mogli oceniti opravdanost zahteva načelnika austrougarskog generalštaba, mi ćemo uporediti sredstva koja su stajala na raspolaganju austrougarskom generalštabu za obaveštajnu službu sa sredstvima kojima se u tu svrhu raspolagalo u drugim vojskama.

Nikolai kaže da je »nemački Rajhstag stavljao na raspolaganje generalštabu za obaveštajnu i kontraobaveštajnu službu samo 300.000 maraka godišnje« (oko 150.000 rubalja)... Predlog koji je dat u januaru 1912. godine, na zauzimanje lično pukovnika Ludendorfa, ukazuje na povećanje novčanih sredstava namenjenih obaveštajnoj upravi generalštaba. Dodeljeno je za godinu dana 450.000 maraka (oko 220.000 rubalja) umesto 300.000.

Ne znamo kolika je suma stavljena na raspolaganje obaveštajnoj službi ministarstva inostranih poslova u Beču, čije je smanjenje zahtevao Konrad, ali je u Berlinu, prema podacima Zvonarjeva, re-

daktora prevoda Nikolaijevih dela, ministarstvo inostranih poslova »za poverljive svrhe dobijalo godišnje oko 1,500.000 maraka« (oko 750.000 rubalja).

Nikolai tvrdi da je »Rusija za potrebe svoje obaveštajne službe utrošila 1912. godine oko 13 miliona rubalja, a u polугоду koje je prethodilo 1914. godini do 26 miliona rubalja«.

Zvonarjev opovrgava te brojke i ukazuje da je do 1905. godine ministarstvu vojske, bez ministarstva mornarice, godišnje za poverljive svrhe stavljeno na raspolaganje 113.650 rubalja, i da je pri tome, počev od 1885. godine, od ove sume »po najvišem odobrenju« izdavano na potpuno i neposredno raspolaganje komandantu kavkaskog vojnog okruga, za obaveštajnu službu u Turskoj i Persiji, 56.890 rubalja, tj. 50% od celokupne sume. Ostatak sume (56.760 rubalja) stavljen je na raspolaganje glavnoj upravi generalštaba i bio je raspodeljen ovako:

— štabovima vojnih okruga	51.000 rubalja
— konzulu u Bombaju	1.200 „
— za izdržavanje vojnog golubarnika u Danskoj	3.000 „
— za dobijanje povremenih podataka	1.560 „

1913. godine poverljivi kredit ministarstva vojske, prema partiji »za potrebe koje su poznate njegovom carskom veličanstvu«, određen je u iznosu 1,947,850 rubalja.

Od ove sume je za obaveštajnu službu protiv Nemačke i Austrije trošeno oko 180.000 rubalja. Treba pretpostaviti da se približna suma novaca trošila i za kontraobaveštajnu službu protiv tih zemalja.

Kada se sumira sav utrošak za obaveštajnu i kontraobaveštajnu službu u Nemačkoj i Austriji, to iznosi 270.000 rubalja, dok je sama Rusija u iste svrhe trošila za te zemlje 360.000 rubalja, te je prevazilazila Nemačku i Austriju zajedno.

Navedene cifre utroška za obaveštajnu službu Nemačke i Rusije idu u prilog načelniku austrougarskog generalštaba i mi ne možemo odricati osnovanost njegovog zauzimanja da se ova suma poveća.

Dok su, prema Zvonarjevu, u Nemačkoj obaveštajne službe generalštaba i ministarstva inostranih poslova održavale »najtešnji kontakt«, dotle su, nasuprot tome, u Beču ova dva pravca obaveštajne službe bila u oštroj suprotnosti, slabeći ionako zakržljalu Konradovu vojnu obaveštajnu službu.

Ovim sumama neophodno je dodati i ona novčana sredstva koja se moraju trošiti za ekonomsku obaveštajnu službu.

Na taj način, sredstva koja daje država na sve vrste obaveštajne službe su znatna, te zbog toga i njihovo trošenje mora biti strogo racionalno.

Ovde se vraćamo na ono što smo napred izneli — na mišljenje Nikolaija o centralizaciji obaveštajne službe, čiju smo celishodnost takođe teoretski priznali, ali smo ukazali da se ona iz tehničkih razloga retko može ostvariti.

Svaka vrsta obaveštajne službe zahteva rad u specijalnim pravcima, koji su ponekad po svome karakteru daleko jedan od drugoga i koje je teško uskladiti.

Čuli smo da je Konrad računao na to da će podatke o Italiji kojima je on raspolagao proveravati organi ministarstva inostranih poslova na osnovu podataka koje oni dobijaju neposredno, drugim rečima, načelnik austrougarskog generalštaba je smatrao da je potpuno normalno da ambasador u Rimu samostalno prikuplja podatke vojnog karaktera.

Sa takvim Konradovim gledištem nikako se ne možemo saglasiti, i njegova strašna ljutnja na ambasadora u Rimu, koji je iskoristio podatke vojnog i pomorskog izaslanika za svoja pisma, bila je plod nenormalnih odnosa između generalštaba i ministarstva inostranih poslova na obalama Dunava.

Separatizam obaveštajne službe generalštaba bio je do te mere razvijen da je ona već u miru poprimala aktivne oblike. U istorijskom delu ove knjige mi smo prikazali učešće srpskog generalštaba u ubistvu Franca Ferdinanda. Istorijsa zasada čuti, ali i ne opovrgava da je u ruke Principa pištolj stavio niko drugi do ruski generalštab. U navedenom delu Nikolai tvrdi da se srpski generalštab naslanjao na razna društva, koja su vodila političku borbu sa austrougarskom vladom.

Istini za volju treba priznati da je srpska vlada bila obavestena o atentatu koji se pripremao u Sarajevu, pa je prećutno dala saglasnost, prepuštajući generalštabu da to izvrši, a da se pri tome ne umrlja ime vladinih organa.

Aktivne oblike obaveštajne službe srpskog generalštaba ne treba smatrati neprirodnim i treba ih imati u vidu u uslovima savremenog rata.

Isto tako aktivnu ulogu u formiranju i dejstvima albanskih bandi imao je austrougarski generalštab, te je ministar inostranih poslova Austro-Ugarske smatrao da Konrada u tome treba obuzdavati.

Naravno, ovde nisu bile u pitanju pobude »tolstojevca«, nego odgovornost koja je zbog aktivne obaveštajne službe generalštaba padala na ministarstvo inostranih poslova.

Ovo uvek treba imati u vidu i korisno je da to zna svaki generalštab čija je ruka posegla protiv susedne zemlje sa kojom nisu prekinuti diplomatski odnosi. Ako generalštab svojom aktivnom obaveštajnom službom stavlja diplomatiju pred svršen čin, onda je to rđava usluga čitavoj zemlji, jer, kao što to vole da kažu Nemci, stavlja njene odnose »na oštricu noža«. Takva »usluga« treba da je unapred uskladeni: treba se setiti izreke da je ponekad »uslužna budala opasnija od neprijatelja«.

Politička kontrola obaveštajne službe, zbog čijeg nedostajanja za vreme svetskog rata u Nemačkoj tuguje Nikolai, naročito je neophodna kada obaveštajna služba generalštaba samostalno ide putem aktivnih istupanja.

U ovom poglavlju pokušali smo da osvetlimo zavisnost obaveštajne službe generalštaba od spoljne politike države.

»Svetski rat« — piše Nikolai — »dokazao je da je borba između naroda prerasla uske okvire rešavanja rata oružjem i pretvorila se u opštu borbu na političkom, privrednom i vojnom frontu, u kojoj moralna snaga naroda nije na poslednjem mestu. Vojnu obaveštajnu službu je zamenila obaveštajna služba države usmerena protiv zemalja koje je okružuju. Ona se podjednako proširila na sve oblasti gde je mogla da deluje jedna jača država — na ekonomiku, na politiku, na oružane snage. Obaveštajna služba se više nije zadovoljavala samo zvaničnim radom u obaveštavanju, nego je prešla na aktivnu ekonomsku borbu kao i na aktivnu unutrašnju i spoljnopolitičku propagandu«.

»Rat u miru — to je najbolja karakteristika sadašnje uloge obaveštajne službe u konkurenciji naroda«, kaže Nikolai i proriče: »Ukoliko se budući ratovi budu vodili samo između velikih zemalja za koje obaveze Društva naroda nemaju značenja, jer sputavaju samo manje zemlje, ukoliko će više vremena biti potrebno za pripremu rata, utoliko će veći značaj imati ishod tih ratova za sve narode; ukoliko će usled toga biti veće njihovo ratno naoružanje, ukoliko će se teže podnositi, u određenom vremenu, teško breme naoružanja, ukoliko tehnički progres bude dao jednome poražavajuću prevagu nad drugim, utoliko će manja biti mogućnost da se opstane bez »mirnog« rada obaveštajne službe«.

»Za svoju budućnost« — nastavlja Nikolai — »može da bude mirna samo ona država čiji politički, privredni i vojni rukovodioci zajednički izvršavaju svoju obavezu prema obaveštajnoj službi«.

Ipak Nikolai nije dosledan i ponovo se ne pridržava svoga stava. »U skladu sa suštinom obaveštajne službe, mi vidimo« — kaže on — »da se njeno sprovođenje nalazi u rukama vojnika, ali je rukovođenje u rukama političara«.

Priznavanje da obaveštajnom službom rukovodi političar označava veliki preokret u mišljenju predstavnika nemačkog generalštaba, što nije uvideo njegov bivši saveznik u ratu, predstavnik austrougarskog generalštaba, Konrad.

Ne nalazeći da nemačkom obaveštajnom službom rukovode političari, Nikolai tvrdi da je tako bilo i u državama Antante pre i u toku svetskog rata.

U kojoj meri je to baš tako bilo nećemo analizirati, jer je za nas dovoljna tvrdnja da je »vojnu obaveštajnu službu zamenila obaveštajna služba države«.

U savremenim uslovima ne može se govoriti ni o kakvoj samostalnoj obaveštajnoj službi generalštaba i onaj »mozak vojske« koji bi pokušao da ostane na tome putu ispoljio bi ili svoju defektnost ili staračku nemoć.

Ni jedno ni drugo ne krasi pravog vojnika, a tim pre »državnik«, kakav treba da bude svaki od predstavnika savremenog generalštaba.

Savremeni rat je stvar države, a ne pojedinih »mozgova« njenih upravnih organa...

GLAVA X

BORBA ZA VLAST

Klauzevic o spoljnoj politici i ratu. — Moltkeova teorija o »uspehu u ratu«. Borba generalštaba i diplomatije za vlast i osnova te borbe. — Organi spoljne politike i njihova uloga u pripremanju i vođenju rata. — Diplomacija i pitanje početka rata. — Njeno učešće u rešavanju pitanja odbrane u celini. — Organi vojne uprave i njihov delokrug rada u pripremanju i vođenju rata. — Poseban stav generalštaba i njegova snaga. — Uloga vrhovne vlasti u objedinjavanju priprema za rat i vođenju rata. — Triumvirat. — Klauzevic o kolektivnom rukovođenju ratom. — Otkrića nemačkih vojnih pisaca o borbi generalštaba za vlast u toku svetskog rata. — Načini održavanja veza između generalštaba i diplomatije. — Lični razgovori ministra inostranih poslova i načelnika generalštaba. — Sadržaj, ton i mesto razgovora. — Pisma, referati, izveštaji i traženja. — Sastavljanje diplomatskih nota od strane generalštaba. — Konradove greške u prepisci. — Informisanje preko odgovornih saradnika. — Održavanje veze preko ministra vojske. — Organi generalštaba i ministarstva inostranih poslova koji su bili odgovorni za prepisku dve ustanove. — Intimni krugovi ministarstva inostranih poslova i generalštaba. — Specijalni predstavnici diplomatije kod vrhovne komande za vreme svetskog rata. — Konradovo mišljenje o njima. — Rukovođenje savremenim ratom. — Uloga diplomatije i generalštaba u tome. — Veza između diplomatije i generalštaba u naše dane. — »Versaj« je »Kana« za nemački i austrougarski generalštab.

U prethodnim poglavljima mi smo dosta jasno osvetlili Klauzevicevu postavku »da je rat nastavak politike, ali samo drugim sredstvima«.

Danas svi savremenici jednoglasno priznaju da je rat politički akt, i da po svojoj prirodi nipošto ne može da bude iznad državne politike, posebno spoljne.

Kao dokaz za ovo naveli smo Klauzeviceva razmišljanja, a na primerima iz bliske prošlosti pokušali smo da pokažemo kako politika duboko zadire u rat.

U VI poglavlju ove knjige razvili smo teoriju Klauzevica o ratu i spoljnoj politici, iz koje čitalac može da vidi koliko je filozof rata išao ispred svoga vremena. On je potpuno određeno potčinjavao vojno gledište političkom i nije mislio o odvajanju rata od spoljne politike države.

U istom poglavlju naveli smo razmišljanja o ovoj temi i drugog korifeja vojne nauke — Moltkea starijeg, koji je iskreno žalio što je

rat neodvojiv od politike. Moltke je u ratu najviše cenio vojni uspeh, tj. u vreme borbenih dejstava stavljao je političku stranu rata u drugi plan. Njegova teorija vojnog uspeha, zasnovana na pogrešnom tumačenju Klauzevicevih misli, imala je za cilj da odvoji rat od politike, da dâ slobodu dejstva vojskovođi kao jedinom rukovodiocu u ratu i da zakonima rata potčini ostale grane života zemlje.

Ako pogledamo istoriju Pruske sredinom XIX veka, videćemo da je pruski feldmaršal postepeno izgrađivao svoju teoriju. Otvoreno istupajući protiv Bizmarka tek u drugoj polovini rata 1870. godine, kada su pobedničke pruske zastave stvarale sigurnu zavesu oko načelnika generalštaba, »polubog« je vrlo oprezno sproveo svoju teoriju u život. »Čutljivac« je shvatao da bi forsiranje moglo da je upropasti. Po svršetku rata, kada je autoritet načelnika nemačkog generalštaba bio učvršćen ne samo u njegovoj zemlji nego i u inostranstvu, Moltke otvoreno istupa, propovedajući svoje ideje i nalazeći u generalštabovima raznih zemalja mnogobrojne vatrene simpatizere. U prvoj knjizi našega dela upoznali smo čitaoce sa borbom generalštaba za vlast u tumačenju suprotne strane, tj. samog »gvođenog« kancelara Bizmarka.

Na naše oči slična borba se vodila i na obalama Dunava, gde je načelnik generalštaba Konrad slepo izvršavao zavet nemačkog feldmaršala. U prethodnim poglavljima smo dovoljno jasno osvetlili tu borbu, pa to nećemo činiti opet. U drugim zemljama načelnici generalštabova bili su manje vatreni, te su i u svojim odnosima sa diplomatijom bili više uzdržljivi nego što je to bio slučaj u Beču. Međutim, i u drugim prestonicama moglo se uočiti sakriveno nepoverenje generalštaba prema spoljnoj politici države. Čuli smo izjavu Moltkea mlađeg da diplomatija uvek baca kamenje po vojničkom putu. Takvi zaključci generalštaba nisu bili usamljeni.

Napred smo ukazali da se uzroci neslaganja između strategije i spoljne politike nalaze: 1) u načelnim gledištima na rat i politiku i 2) u ličnim odnosima.*) Neslaganja u načelima, kao što smo to maločas istakli, poticala su iz pogrešne teorije Moltkea starijeg, a u prethodnim poglavljima izneta su dovoljno potpuno i jasno. Što se tiče ličnih odnosa, život obično čini svoje, i mada, u suštini, do zaoštravanja tih odnosa ne bi trebalo da dolazi, stalno na to nailazimo. Zaoštravanje odnosa zbog ličnih razmimoilaženja često može dobiti takve razmere da je jedna od strana spremna da sama sebe osakati, ne u bukvalnom smislu, naravno. Mada je desna ruka Konradova, koja nije htela da napiše izvinjenje Erentalu, ostala čitava, ipak je, da bi se stišala atmosfera, načelnik generalštaba bio prinuđen da dâ ostavku.

Očigledno je da slična trenja u upravnom aparatu nisu pokazivala ispravnost državnog organizma, te je za njihovo odstranjivanje trebalo preduzeti hitne mere.

*) Redakcija smatra da je pitanje uzajamnih odnosa između generalštabova i državne vlasti u Austro-Ugarskoj i Nemačkoj u čitavom delu druga Šopošnjikova nedovoljno razmotreno sa gledišta društveno-političkih i istorijskih osobnosti ovih bivših monarhija. — Primedba redakcije.

U prethodnim poglavljima razmatrali smo principijelnu stranu zajedničkog rada spoljne politike i strategije, težili smo da objasnimo granice njihove vlasti. Sada ćemo razmotriti čisto formalnu stranu pitanja, koja, naravno, proističe iz nejednakog shvatanja principa ratovodstva.

Jasno je da ni jedna od ovih strana (spoljna politika i strategija) nije mislila da isključi drugu iz rukovođenja ratnim pripremama ili ratom. Suština pitanja se sastojala u određivanju ko treba da daje direktive za te pripreme.

Da bismo to bolje shvatili, razmotrićemo one organe koji su vodili spoljnu politiku zemlje i neposredno rukovodili pripremanjem njenih oružanih snaga za rat.

Uoči svetskog rata u svakoj od kapitalističkih zemalja neposredno rukovođenje spoljnom politikom i njeno usmeravanje bilo je u rukama ministra inostranih poslova, koji je, prema ustavu, bio odgovoran pred parlamentom odnosno pred vrhovnom vlašću u državi sa jako izraženim monarhističkim uređenjem, kakva je, na primer, bila bivša carska Rusija.

Radi usklađivanja rada raznih ministarstava, određivanja smer-nica njihove delatnosti i donošenja važnih principijelnih odluka u okviru ovog ili onog ministarstva, posebno ministarstva inostranih poslova, sastajao se savet ministara. Njegove odluke u ustavnim zemljama imale su veliku snagu i u nekima su bile odlučujuće u svom konačnom obliku. Čak i u bivšoj carskoj Rusiji odluke saveta ministara, ako je premijer bio čovek jake volje, bile su obavezne za pojedina ministarstva. Međutim, sem u Francuskoj i Engleskoj, odluke saveta ipak je mogla izmeniti vrhovna vlast zemlje, što je dozvoljavalo pojedinim ministrima, posebno ministru inostranih poslova, da svoju delatnost usmeravaju u željenom pravcu, bez obzira na te odluke. Pošto su pitanja spoljne politike imala veoma veliki značaj u životu države, na sednicama saveta ministara većine zemalja mogla primetiti izvesna hegemonija organa koji je rukovodio inostranim poslovima.

U Nemačkoj je usklađivanje delatnosti raznih ministarstava ostvareno na taj način što je postojalo posebno lice — kancelar, koji je bio odgovoran pred predstavničkim telima za rad čitave vlade. Kancelar je čvrsto rukovodio spoljnom politikom, a ministar inostranih poslova (takozvani državni sekretar za inostrane poslove) u stvari je bio njegov pomoćnik. U svakom slučaju, o najvažnijim pitanjima spoljne politike Nemačke odlučivao je kancelar.

U većini kapitalističkih zemalja konačne odluke o pitanjima spoljne politike donosila je vrhovna vlast. U ovoj ili onoj meri zavisno od ličnosti, ona je aktivno učestvovala u spoljnoj politici ili se ograničavala samo na odobravanje predloga saveta ministara, kancelara i ministra inostranih poslova. Čak i u takvim državama kao što je Francuska, gde je ustavom vrhovna vlast bila vrlo ograničena, čak i tamo je za vreme takvog predsednika kakav je bio Poenkare, vrhovna vlast vršila jak pritisak na odluke saveta ministara.

Tako su postojala dva zakonom određena kanala usmeravanja spoljne politike. U suštini, trebalo bi da oba teku istim koritom, ali se spoljna politika često izlivala iz njega i dalje tekla dvema arterijama, gubeći snagu i jedinstvo. Često su mišljenja ministra inostranih poslova ili kancelara bila suprotna gledišta vrhovne vlasti, te smo uoči svetskog rata u kritičnim danima mogli primetiti trvenja u upravnom aparatu Nemačke i Rusije. Dok su se u Nemačkoj ona manifestovala u ljutnjama Viljema na Betmana, u njegovom žaljenju što on, car, ne može smesta da raskine s kancelarom, te je spoljnu politiku na kraju ipak usmeravao odgovorni kancelar, dotle je u Rusiji, zbog tvrdoglavosti Nikole Romanova, vrhovna vlast mogla odlučno da utiče na tok spoljne politike. Ministar inostranih poslova Rusije morao je da primenjuje posebne metode da bi dokazao pravilnost svoga stava i oslabio carski veto istočnog despota. Dinastija je bila uporna u rukovođenju spoljnom politikom, jer je odlično shvatala da će njena sopstvena sudbina biti stavljena na kocku ako se spoljna politika prihvati oružja. Ne samo u monarhističkoj Rusiji nego i u Austro-Ugarskoj postojali su takvi apsolutistički postupci vrhovne vlasti u rukovođenju spoljnom politikom. Ostareli Franz Jozef, prikupivši svu snagu, gnevno je ukazivao Konradu da u krajnjoj liniji on, nosilac vrhovne vlasti, rukovodi politikom i upravlja državni brod mirnim vodama. Prestolonaslednik Franc Ferdinand je dosta jasno stavljao do znanja da se u slučaju rata sudbina Habzburga meće na kocku, te je zbog toga, kao dubler vrhovne vlasti, smatrao da spoljnu politiku ne treba ispuštati iz ruku.

I u istorijskom delu našeg rada i u sledećim poglavljljima posebno smo isticali gledište diplomatije na rat, kao na jedno od njenih sredstava, njeno učešće u pripremama za rat i ulogu koju je sebi nameњivala u rukovođenju samim ratom.

Čuli smo dosta određene izjave Erentala da je odluka o ratu i miru nadležnost ministra inostranih poslova, pri čemu se ovaj diplomata, da bi potvrdio pravilnost svojih pogleda, pozivao čak i na Klauzevica. Ostali ministri inostranih poslova (naravno, i kancelar) bili su manje radikalni u pogledu uticanja na strategiju, ali su i oni smatrali da se ratu može pribеći samo ako to oni odluče. Jednom rečju, u rešavanju pitanja početka rata organi spoljne politike su dovoljno jasno određivali svoja prava.

Drukčije je bilo u pogledu priprema za rat. Čuli smo Konradove žalbe na Erentala da spoljna politika ne doprinosi razvitku oružanih snaga, da se malo stara o pripremi države za rat i da vojsku smatra kišobranom ispod koga treba da se sakrije kada ratni vihor zahvati horizont. Moramo priznati da je izjava načelnika generalštaba delimično opravdana, jer diplomati često nisu znali do koje mere su oružane snage zemlje spremne za rat. Ali, s druge strane, moramo podsetiti i na zajedničke referate ruskog ministra inostranih poslova i načelnika pomorskog generalštaba o nužnosti razvitka ruske ratne mornarice. Ukoliko je spoljna politika, u licu diplomata, najčešće smatrala vojsku svojim kišobranom, to treba objasniti ulogom koju

joj je strategija teoretski određivala u rukovođenju ratom. Sam pruski feldmaršal Moltke stariji propovedao je da diplomatija ima najvažniju ulogu u početku i na kraju rata. Čak i u našim savremenim raspravama iz strategije možemo naići na poglavlja o posebnoj ulozi spoljne politike u početku i na kraju rata, tj. upravo na ponavljanje gledišta Moltkea starijeg, koja su malopre osudili autori tih istih dela. Težnja generalštaba da ograniči diplomatiju u rukovođenju ratom i odgovarajuća Moltkeova teorija — učinile su svoje, te organi spoljne politike stvarno nisu smatrali da su oni odgovorni za vojne pripreme za rat u istoj meri u kojoj su odgovorni za svoju neposrednu dužnost. Konrad je skupljao plodove sa njive uzorane i zasejane rukama načelnika nemačkog generalštaba.

O učešću diplomatije u rukovođenju ratom nismo izneli primere u istorijskom delu zato što je tok događaja dat samo do prvih dana rata. Međutim, iz istorije rata 1870. godine, pa i protoklog rata, mi odlično znamo kako je u početku diplomatija bila isključena iz rukovođenja ratom i kako je kasnije silom prilika vraćena na svoje mesto. U svakom slučaju, može se reći da je Konrad, mada je protestovao, ipak dozvolio da se bečki diplomati sakriju ispod kišobrana i da nije mislio da ih odatle izvlači, jer, prema njegovoj teoriji, u ratu odlučuje samo vojni uspeh i diplomati ne treba da se mešaju u njegovo ostvarivanje. Znamo da je još u miru načelnik austrougarskog generalštaba ljubomorno čuvao svoje pravo operativnog rukovodstva od pokušaja diplomata da ga prigrabe i da je u ratu jako negodovao na njih, kada je na inicijativu Berhtolda, srpski front izuzet iz sfere rukovođenja austrijske vrhovne komande i potčinjen neposredno Francu Jozefu. Po Konradovom mišljenju, ratom je morao da rukovodi generalštab, a diplomatija je bila obavezna da radi po njegovim uputstvima. Na odgovarajućem mestu istakli smo Konradovo kontradiktorno shvatanje Klauzeviceve teorije o politici i ratu. To se najjasnije isticalo u njegovoj delatnosti: teoretski načelnik generalštaba je priznavao rukovodeću ulogu spoljne politike u pripremama za rat, ali je u praksi diplomatiji postavljao takve zahteve koji su potpuno negirali teoriju filozofa rata.

Na taj način, treba da konstatujemo da se *na pragu svetskog rata diplomatija*, kao organ spoljne politike države, *nije neposredno bavila pitanjima odbrane zemlje*, nego je ostala u ulozi odlučioca o pitanju rata ili mira, samo kao o činjenici, odbacujući sa sebe svaku odgovornost za posledice takve odluke.

Ne može se negirati da je diplomatija smatrala rat jedino od svojih sredstava, da je vodila pregovore sa drugim zemljama o zajedničkom vođenju rata sklapala saveze. Ali u mehanizmu državne uprave diplomatija ipak nije bila organ pozvan da rukovodi ratom. Predstavnici spoljne politike su dovodili situaciju do rata, smatrajući da je time njihov zadatak završen, i čekali su momenat kada će terazije ratne sreće prevagnuti na ovu ili onu stranu, da bi izašli sa svojim zahtevima kao pobedioci, ili, pak, preuzeli odbranu vojske koja je pretrpela poraz.

Pripreme za rat i vođenje rata u svim zemljama bile su u rukama vojne uprave.

Prema ustavu skoro svih zemalja, a u Rusiji prema ustaljenom običaju, ministar vojske je bio odgovoran za ratne pripreme zemlje. Pošto je u većini zemalja ratna mornarica činila poseban deo oružanih snaga, to je uporedo sa ministrom vojske postojao i ministar mornarice, koji je bio odgovoran za stanje i gotovost mornarice. Drugim rečima, treba istaći podeljenost organa odgovornih za odbranu zemlje.

U naše vreme ova podeljenost ide još dalje, jer se pojavilo moćno borbena oružje — ratno vazduhoplovstvo. U nekim zemljama ono nije u nadležnosti ministarstva vojske.

Takvu dekoncentraciju odbrane, naravno, ne možemo smatrati potpuno normalnom, jer ne obezbeđuje koncentraciju svih snaga i sredstava u određenom pravcu kada to bude potrebno. Međutim, osnovni princip rata, kao i svake borbe, jeste da se nanese udar sasuđenim snagama. Mi nemamo pravo da se upuštamo u razmatranje ovog organizacijskog pitanja, pa ćemo se ovde ograničiti na kratko izlaganje svojih pogleda.

Međutim, ratne pripreme nisu bile potpuno sasređene u rukama ministra vojske i mornarice. Njihov idejni deo i razrada kontrolnih ratnih pitanja spadali su svuda u nadležnost generalštabova, koji u nekim zemljama nisu bili potčinjeni ministru vojske.

U skladu sa podelom oružanih snaga u većini zemalja je izvršena i podela generalštaba na kopneni i pomorski.

Na taj način su i pripreme za rat takođe bile podeljene, a uz to su dosta često između dva dela generalštaba postojale oštre protivrečnosti.

Maločas smo ukazali da u većini zemalja generalštab nije bio potčinjen ministru vojske, a pošto nije bio odgovoran ni predstavničkim telima zemlje, on je za svoj rad odgovarao samo pred vrhovnom vlašću.

Takav položaj »mozga vojske« u odbrani zemlje stvorio je i poseban stav generalštaba, o kojem smo govorili u prvoj knjizi našeg dela, a spomenuli smo ga i u ovoj. Pri tome treba reći da je neposredna potčinjenost vrhovnoj vlasti stavila generalštab u položaj veoma uticajnog organa ne samo u ministarstvu vojske ili mornarice, nego i van njihovih okvira.

Iako nije bio ustavni organ, generalštab je ipak imao, ili je prihvatao, prava koja su mu u svakodnevnom životu pružala mogućnost da pretenduje na ulogu »mozga vojske«.

Tim njegovim položajem bila je određena i uloga saveta ministara ili kancelara u odbrani zemlje. Oni su, iako su imali dosta ograničena prava u tom domenu, snosili odgovornost za odbranu u celini pred predstavničkim telima zemlje. U svakom slučaju, generalštab im nije bio potčinjen. Samo u Francuskoj i Engleskoj savet ministara je odlučivao u pitanjima odbrane zemlje.

Prema ustavu većine zemalja najviši organ kompetentan za odbranu zemlje bila je vrhovna vlast. Njen dinastički karakter do-

vodio je do podvojenosti vlasti ukoliko je postojao energičan i zreo prestolonaslednik. Takva situacija je bila u Austro-Ugarskoj, a isti znaci su se opažali i u Nemačkoj, gde je mladi prestolonaslednik bio sklon da ispolji svoju samostalnost u upravljanju državom.

Trebalo je da vrhovna vlast objedini rad čitavog upravnog aparata, a jedan od njegovih točkova bila je i vojna uprava.

Međutim, poznato je da se već sredinom pedesetih godina prošlog veka smatralo da takvo objedinjavanje, čak i u jednoj stvari — u odbrani zemlje — prelazi mogućnost jednog lica, koje je često bilo nespremno za državničke poslove, ali je zato bilo »plemenitog roda«. Možemo konstatovati da počev od Moltkea starijeg ratom rukovodi triumvirat.

U Nemačkoj se taj triumvirat sastojao od predstavnika vrhovne vlasti, načelnika generalštaba i kancelara. Ovaj poslednji je uglavnom predstavljao ministarstvo inostranih poslova.

Takav sistem rukovođenja ratnim pripremama i ratom imale su evropske države pred svetski rat, pa su s njim u taj rat i stupile.

U prvoj knjizi našeg dela detaljno smo govorili o preimućtvima i nedostacima takvog sistema rukovođenja, te ovde to nećemo ponavljati. Napomenućemo samo to da je čak i Šlifen sumnjao u njegovu skladnost pri radu.

U triumviratu su bile zastupljene tri linije: dinastička, vojna tačnije rečeno, generalštabna i diplomatska.

Ako uđemo u suštinu triumvirata, a naročito ako uzmemo u obzir Moltkeovo objašnjenje o rukovođenju ratom, koje se zasniva na volji jedinstvenog vojskovođe, možemo zapaziti da je u triumviratu vrhunila generalštabna linija. Istorija to ubedljivo potvrđuje.

Poznata nam je borba generalštaba sa Bizmarkom, slična onoj koju smo videli i u Austro-Ugarskoj pred svetski rat. Ma kako da su bila opravdana Konradova teoretska razmišljanja o tome da spoljna politika ima prvenstvo u rukovođenju ratom, ipak, proverivši stvari, možemo zapaziti da je on u prvi plan isticao liniju generalštaba.

Posle smo ovo pitanje nešto detaljnije obradili, a sada ćemo reći samo to da triumvirat, kao sistem rukovođenja ratnim pripremama i ratom, nije obezbeđivao pravilan tok rada, pa je, prepustivši glavnu reč generalštabu, koraćao sigurnim koracima ka porazu.

Na odgovarajućem mestu mi smo izneli Klauzeviceva gledišta o tome. Polazeći od pravilnog shvatanja da je rat politički akt, filozof rata je u rukovođenje rata poverio kolegijalnoj vladi, a od monarha je zahtevao samo jedno — zdravu pamet, koju, uzgred budi rečeno, nisu imali predstavnici dinastičkih linija u nekim zemljama uoči svetskog rata.

Danas se teži da se potpuno zaobiđu predstavnici dinastičke linije, jer se smatra da su njihovi mozgovi atrofirani, te da se zbog toga ne treba oslanjati na degenerike, pa makar i »božanskog« po-rekla; jedan od nemačkih autora — Kurt Libman, koji danas zauzima položaj načelnika odeljenja u ministarstvu odbrane — zastupa gle-

dište da rukovođenje ratom treba predati u nadležnost saveta ministara, i priznaje da su za vreme svetskog rata države Antante u tom pogledu imale prednost, te na taj način potpuno opovrgava i Hoencolterne i čitavo učenje Moltkea starijeg. Treba priznati da je objavljivanje Limbanovog članka učinilo ogroman preokret u mišljenju nemačkih vojnih rukovodilaca.

Pobeđeni uvek iznose preimućstva neprijatelja. Međutim, kao što znamo, ni u državama Antante nije sve išlo glatko u rukovođenju ratom. U prvoj knjizi ovog dela mi smo okarakterisali posebnu liniju francuskog generalštaba (štab Žofra), koji je nameravao da progna vladu republike u kolonije. Parlamentarna kontrola, koja je označavala ukidanje posebne vojne linije, linije generalštaba, radala se u mukama. Francuska vlada nije odjednom postigla prevlast politike u rukovođenju ratom, koju joj pripisuje ovaj nemački pisac posleratnog perioda. Tek posle smenjivanja Žofra, predstavnika generalštabne linije, francuska vlada je mogla da kroči na siguran put vođenja rata. Poznato je da je ona čvrsto išla tim putem, pa je odbacila predlog Amerikanaca da maršal Francuske, heroj sa Marne, postane komandant svih savezničkih snaga na francuskom frontu. Moguće je da se vlada republike plašila da će biti prognana u kolonije!

Bilo kako bilo, ali mi treba da konstatujemo da je generalštab i u pripremi za rat i u vođenju rata težio da uzde drži u svojim rukama i da ih ne ispušta. Kao što smo to i napred istakli, uzroci ovom su bili: 1) pogrešna Moltkeova teorija da odlučujući značaj u ratu ima samo vojni uspeh i 2) potčinjenost načelnika generalštaba neposredno vrhovnoj vlasti.

Na mnogim stranicama naše knjige prikazali smo energičnu Konradovu borbu za hegemoniju u rukovođenju ratom. Takvu istu prikrivenu borbu vodio je i načelnik nemačkog generalštaba, koji nije bio sposoban da otvoreno istupi protiv kancelara. Sinovac je, nasuprot svome poznatom stricu, smatrao da je bolje da plače usamljen, nego da energično istupi protiv, po njegovom mišljenju, pogrešnog, pravca nemačke spoljne politike uoči svetskog rata. Čuli smo kako je Žofr gurao »miroljubivu« francusku vladu u rat.

Teorija »vojnog uspeha« dozvoljavala je generalštabu da postavlja zahteve spoljnoj politici zemlje, umesto da od nje dobija uputstva. Mi smo za ovo naveli mnogo dokaza i u istorijskom delu naše knjige i u našim razmatranjima.

Proučavajući pitanje o uzajamnom odnosu politike i strategije u rukovođenju ratom u centralnim zemljama, Libman, koga smo spomenuli, dolazio do zaključka da je u Nemačkoj »već u miru bilo razmimoilaženja između organa koji su u prvom redu bili pozvani da rukovode pripremama za rat«. »Tesne veze između kancelara i generalštaba nije bilo. Pokušaji generalštaba da uspostavi takvu vezu nisu imali željeni rezultat. Operativni plan generalštaba bio je u opštim crtama poznat kancelaru, ali sa njim nije bio prodisku-

tovan sa političkog gledišta, niti su bile razmotrene moguće političke posledice. Isto su tako površno kancelar i generalštab poznavali pretpostavke i planove mornarice za vođenje rata na moru... Karakteristično je da svi organi nisu dobijali odgovarajuća uputstva za rad, koja bi trebalo da dobiju od šefa vlade; da razvoj naših oružanih snaga nije bio u skladu sa položajem koji je Nemačka zauzimala u svetu i da ništa nije bilo urađeno da bi se narod pripremio za neizbežan rat za opstanak. Uzrok ovome su greške političkog rukovodstva, a, s druge strane, odgovornost pada i na vojne organe — kopnenu vojsku i mornaricu — koji nisu, sa čisto vojne strane, proučili pitanje kako treba voditi rat protiv Francuske, Rusije i Engleske.

Libman smatra da su centralne sile učinile veliku grešku težeći da u rukovođenju ratom sprovedu čisto vojni metod. Analizirajući događaje iz svetskog rata sa gledišta rukovođenja ratom, Libman i u Austriji i u Nemačkoj nalazi ne samo neslaganje nego i borbu generalštabova sa politikom.

»Za vreme Konrada« — kaže on — »odnos vrhovne komande prema političkom rukovodstvu bio je isti kao i u Nemačkoj: u svim odlučujućim pitanjima rata u prvi plan su isticani vojni zahtevi, dok su se politički pomerali u zadnji plan. Nasuprot ovome, kada je Konrada zamenio novi načelnik generalštaba Arc, koji se držao daleko od politike, politički zahtevi su isticani na štetu vojnih«.

Libman dolazi do zaključka da je »u Nemačkoj u vreme prve vrhovne komande preovlađivalo mišljenje da u ratu politika treba da čuti; u vreme druge — vojno i političko rukovodstvo radili su ili zajednički ili pak nepovezano; u vreme treće — vođena je otvorena borba vojnih organa sa političkim. U Austro-Ugarskoj u doba Konrada bilo je isto stanje kao i u Nemačkoj; u doba njegovog naslednika vojno rukovodstvo se potpuno odvojilo od politike«.

Libman sa žaljenjem konstatuje ove činjenice, iskreno priznajući greške nemačkog generalštaba. Istina uvek izlazi na videlo ma koliko to ne želele mnoge ličnosti, pa ni sam Hindenburg. U savremenoj nemačkoj vojnoj literaturi retko nailazimo na tako otvorene članke. Naprotiv, u većini radova čujemo prigovore da je kancelar rđavo rukovodio politikom Nemačke. Na odgovarajućem mestu mi smo već izneli Klauzevicevo mišljenje o ovom pitanju: on je smatrao da se u sličnim slučajevima ne govori ono što bi trebalo reći. Korisno je da se toga prisetimo i danas.

U prethodnim poglavljima smo detaljno osvetlili pitanja koja su povezivala generalštab i ministarstvo inostranih poslova. Ona su se, uglavnom, ticala političkih osnova konkretne ratne pripreme, vojne ocene političkog stava ove ili one zemlje. Odavde su poticala i konkretna pitanja koja su generalštab i ministarstvo inostranih poslova zajednički razrađivali.

Videli smo da su generalštab i organi spoljne politike ili sarađivali ili su se, naprotiv, njihovi odnosi jako zaoštravali. Uzroci tom zaoštavanju bili su često principijelna pitanja, a ponekad i sitni-

čarska, formalnog karaktera. Ovo treba da imaju u vidu zemlje gde se, kao, na primer, u Austro-Ugarskoj, birokratski režim čvrsto ugnezdio.

Generalštab je održavao vezu sa ministarstvom inostranih poslova putem: ličnih razgovora načelnika generalštaba i ministra inostranih poslova, službene prepiske i traženja obaveštenja i razmene mišljenja o ovim ili onim pitanjima preko saradnika; prilikom zaostavljanja odnosa, veza između ministra inostranih poslova i načelnika generalštaba se odražavala preko predstavnika vojne uprave u kabinetu, ministra vojske, ili se konačno prekidala.

U istorijskom delu ove knjige naveli smo više ličnih razgovora načelnika generalštaba sa ministrom inostranih poslova, trudeći se da nekima sačuvamo i ton koji imaju u memoarima.*) Ovakav način održavanja veze između politike i strategije, trebalo bi smatrati najnormalnijim pod uslovom da sagovornici ne menjaju izneta mišljenja. Sumnja u stalnost sagovornika i želja da se čitav razgovor i izneta mišljenja stave na hartiju bile su razlog što je načelnik generalštaba, oprezan i birokratskim borbama, više voleo da o principijelnim pitanjima vodi prepisku ili da razgovor navede u pismu koje je odmah posle toga slao ministru inostranih poslova. Mi nipošto ne želimo da preporučimo takav način održavanja veze kao primer, i smatramo ga osobenošću birokratskog života Austro-Ugarske, jer ga nismo videli u drugim zemljama. Ako se mišljenja iznose pošteno, ovako stenografisanje razgovora treba da otpadne, mada je ono neophodno korisno za istoričara. Međutim, život ne teče prema dokumentima.

Pošto su oba »državnika« bila zauzeta, lični razgovori su, pri normalnom stanju stvari, bili retki. Ali, čim bi se na horizontu pojavili oblaci, razgovori su bili češći, a u kritične dane pred rat vođeni su skoro svakodnevno. To je potpuno razumljivo, te ne zahteva posebna objašnjenja.

Treba ukazati još i na to da ovakvi razgovori nisu uvek vođeni u četiri oka, nego u prisustvu najodgovornijih i najbližih saradnika ministra inostranih poslova, kao i lica stranih obema ustanovama. Konrad je opravdano protestovao zbog prisustva svedoka, koji su, iako bliski dvoru, bili daleko od službenih, državničkih poslova. Možemo se samo pridružiti ovakvim protestima generalštaba, koji idu za tim da očuvaju državnu i vojnu tajnu.

Prepiska načelnika generalštaba sa ministrom, kao što smo napred istakli, vođena je o važnim principijelnim pitanjima, a austro-ugarski generalštab, koji se obezbeđivao dokumentima, smatrao je normalnom pojavom. Za ovakvo održavanje veze u većini slučajeva korišćena su pisma, ali uporedo s njima dostavljani su i posebni informativni izveštaji ministru inostranih poslova.

Na odgovarajućem mestu smo ukazali da je načelnik austro-ugarskog generalštaba slao ministru inostranih poslova prvi, politički,

*) Misli se na Konradovo delo *Aus meiner Dienstzeit 1906—1918*, napisano u obliku memoara. — Prim. red.

deo svojih godišnjih izveštaja, a Berhtoldu, sa kojim je načelnik generalštaba odmah uspostavio prijateljske odnose, privatne »priebeleške« — iz vremena kada je Konrad bio armijski instruktor.

I generalštab i ministarstvo inostranih poslova, kada su odnosi među njima bili dobri, široko su razmenjivali razne dokumente političkog karaktera.

Zatim smo videli da su rusko ministarstvo inostranih poslova i pomorski generalštab posebno sastavljali referate o istom pitanju pa ih jednovremeno dostavljali vrhovnoj vlasti. Na odgovarajućem mestu istakli smo saradnju ruske spoljne politike i pomorskog generalštaba, koji su težili istom cilju — jačanju ruske ratne mornarice na Crnom moru.

Neophodno je da se zaustavimo na posebnoj vrsti poslova koje je obavljao generalštab kako u Austro-Ugarskoj tako i u Nemačkoj, naime na sastavljanju diplomatskih nota raznim zemljama. Ako su u pitanju bili vojni zahtevi, načelnik austrougarskog generalštaba je odlučno sastavljao note koje su dostavljane na pregled i redakciju ministru inostranih poslova. Mi smo već upoznali čitaoca sa primerima Konradove diplomatske veštine, pa ih ovde nećemo ponavljati. Poznati ultimatum belgijskoj vladi sa objašnjenjem kršenja statusa neutralne države, takođe je bio proizvod pera načelnika nemačkog generalštaba. Koncepti diplomatskih dokumenata koje je sastavljao generalštab redigovani su u ministarstvu inostranih poslova a zatim su ti dokumenti upućivani adresantima. Purtales nije bez osnova savetovao Sazonovu da ne daje reč generalštabovima, jer je znao da ovi vole da sastavljaju diplomatske dokumente onako kako to odgovara njihovim željama. Istina, nemački poslanik, i sam ne sumnjajući u to, uručivao je ruskom ministru dokumente koje je sastavio načelnik austrougarskog generalštaba. Takvo stanje stvari ukazuje, prvo, da je ministarstvo inostranih poslova priznavalo svoju nesposobnost da izradi dokumente koji su sadržali vojne zahteve i, drugo, — na želju generalštabova da iz svojih ruku ne ispuste onu posebnu političku liniju za koju su vodili borbu skoro u svim zemljama. Mi nipošto ne negiramo sposobnost generalštaba da sastavlja savršene diplomatske dokumente, makar i u konceptu, ali smatramo da to ipak nije njegov posao. Generalštab može i treba da dostavlja ministarstvu inostranih poslova svoje vojne zahteve, ali njihovo pismeno uobličavanje je stvar organa pozvanog da rukovodi spoljnom politikom zemlje i određuje njen pravac. Onaj koji ne poznaje vojnu nauku (u opštim principijelnim crtama) ne može da rukovodi ni spoljnom politikom, jer »u svakom slučaju«, kako kaže Klauzevic, »ratna veština nije zakon za politiku«.

Mada se generalštab pre svetskog rata bavio, a i danas se bavi, sastavljanjem diplomatskih dokumenata, ipak smatramo da on u tome nije dorastao diplomatima.

U prethodnom poglavlju ustanovili smo da su načelnici generalštabova slali izveštaje i lično obaveštavali ministra inostranih poslova o rezultatima svojih putovanja u inostranstvo i razgovora sa vojnim

izaslanicima. Moglo bi se pomisliti da je ovakav način obaveštavanja možda čak i uvredljiv za načelnika generalštaba. Međutim, u stvari, to je neophodno, jer bi kineske ceremonije dovele samo do nepotrebnog i štetnog birokratizma.

Usput da se zaustavimo na jednoj karakterističnoj sitnici, koja u slučaju zategnutosti odnosa između generalštaba i ministarstva inostranih poslova može samo da ih još više pokvari. Kao što je poznato, Konradov običaj da na akta donosi oštra rešenja, bez obzira da li akt potiče iz njegove ustanove ili se vraća ustanovi koja ga je poslala, bio je povod za zaoštavanje odnosa načelnika generalštaba sa ministrom inostranih poslova. Uslužni ljudi, koristeći neslaganje ova dva državnika, odmah su dostavili Erentalu originalna Konradova rešenja. Ljudi, naročito oni činovničkog kova, vrlo su osetljivi kad su u pitanju njihova ostvarenja na hartiji, te svaka kritika prouzrokuje u njima bolno osećanje uvrede. Međutim, često vidimo da zvanične ličnosti bez ustručavanja izražavaju svoja osećanja i mišljenja u rešenjima koja donose. Konrad je za ovo dobio dobru lekciju i smatrao je za potrebno da je iznese u svojim memoarima kao pouku svim načelnicima generalštabova, te nas je u tom pogledu oslobodio od nepotrebnih zaključaka.

Veza načelnika generalštaba i ministra inostranih poslova održavana je preko odgovornih saradnika samo u iznimnim slučajevima, kada su obojica bili zauzeti, pa se nisu mogli sastati, a sastanak se nije mogao odložiti. Tako su, na primer, u kritičnim danima uoči svetskog rata kabinet načelnika austrougarskog generalštaba vrlo često posećivali Berhtoldovi odgovorni pomoćnici. U isto vreme Sazonova je, prema naređenju načelnika generalštaba, obaveštavao general-kvartirmajstor toga štaba Danilov. Naravno, ovakav način ne može poslužiti za rešavanje principijelnih pitanja, već samo za uzajamno obaveštavanje, i to ukoliko takve posete čine odgovorni a ne i ostali saradnici.

Najzad, vezu preko treće ličnosti, ministra vojske, treba smatrati kao pokazatelj nezdravih odnosa politike i strategije. To smo videli u Beču u periodu kada je Konradova borba sa Erentalom bila na vrhuncu. Erental je izabrao ministra vojske kao posrednika: 1) jer je prema ustavu ministar vojske bio odgovoran za vojni resor, a ne načelnik generalštaba; 2) jer je Šonajh bio njegov istomišljenik i 3) jer uopšte nije hteo da održava bilo kakvu vezu sa Konradom, te je još u početku protestovao protiv njegovog određivanja za načelnika generalštaba. Dok su dva poslednja razloga bila ličnog karaktera, dotle je prvi bio zasnovan na zakonu. I stvarno, zakon nije obavezivao Erentala da održava vezu sa načelnikom generalštaba, kao članom vlade, te je čak i u vreme normalnih odnosa bilo potrebno specijalno naređenje vrhovne vlasti, Franca Jozefa, da ministar inostranih poslova, radi rešavanja spoljnopolitičkih pitanja koja se odnose na konkretne ratne pripreme, održava vezu sa načelnikom generalštaba. Tako su se određivala prava ovog poslednjeg u opštoj strukturi državne uprave, koja nisu bila predviđena zakonom.

Odabrani posrednik u vojnim stvarima, ministar austrougarske vojske, ne samo da nije spadao u prijatelje načelnika generalštaba već je bio u krugu njegovih otvorenih neprijatelja, jer je slao Erentalu originale oštih, Konradovih odgovora, i na taj način samo sipao ulje na vatru koja se razgarala. Direktni kontakt je najpravičniji način održavanja veze i najviše odgovara obema stranama čak i u momentu nepomirljivog neprijateljstva.

Napred smo ukazali da je u većini slučajeva veza generalštaba sa ministarstvom inostranih poslova ostvarivana preko njihovih odgovornih rukovodilaca — načelnika generalštaba i ministra.

Vodeći razgovore ili prepisku, ovi »državnici« su bili autori pisma ili su, pak, odgovarajuće dokumente prema njihovim uputstvima sastavljali potčinjeni organi.

U generalštabu je prepiska sa organima spoljne politike bila središnja u operativnom odeljenju, gde su se sastavljala sva pisma i drugi dokumenti, koje je zatim popravljao načelnik generalštaba.

U prvoj knjizi ovoga dela ukazali smo da je u austrougarskom generalštabu prepisku vodio specijalno odabrani pomoćnik načelnika operativnog odeljenja, član Konradovog »intimnog« kruga — Slamečka. Odlike ovoga pomoćnika bile su: bistrina, uglađen birokratski način izražavanja i široko poznavanje austrougarske spoljne politike. Konradu nije bilo pravo što politički krugovi nisu ocenili Slamečkine vrline i što on u tim krugovima nije bio popularan. Slamečka je bio negativni predstavnik »mozga vojske« i pomoćnik načelnika generalštaba u njegovoj borbi sa ministrom inostranih poslova. Slamečku su politički krugovi smatrali originalnim tipom intriganta.

Prepiska sa ministarstvom inostranih poslova u svim generalštabovima spadala je u delokrug rada operativnih odeljenja, što treba smatrati kao normalno. O Beču smo već govorili. U Petrogradu je pomorski generalštab, kao što smo to istakli odražavao vezu sa ministarstvom inostranih poslova preko operativnih odseka, a Nemec, član jednog od njih, bio je čest posetilac ustanove kod Pjevčeskog mosta. Spoljna politika je bila tesno povezana sa konkretnim ratnim pripremama, čije su planove izrađivali operativni organi generalštaba, te je zato sasvim prirodno što su oni bili izvršni organi načelnika generalštaba u pogledu veze sa organima spoljne politike, kao i čuvari odgovarajućih dokumenata o tome.

U ministarstvu inostranih poslova za prepisku sa generalštabom bio je nadležan ili kabinet te ustanove ili odgovarajuća odeljenja, zadužena za one zemlje na koje se odnosila prepiska.

U istorijskom delu ove knjige upoznali smo čitaoca sa delatnošću intimnih krugova u ministarstvu inostranih poslova.

U prvoj knjizi ovog dela govorili smo o sličnim krugovima oko načelnika generalštaba, koji nisu bili predviđeni zakonom, ali koje je sam život izbacio na pozornicu. Tamo smo ukazivali i na to da su se takvi krugovi formirali oko načelnika slabe volje, na koje su mogli uticati njihovi potčinjeni, koji su težili da »stvaraju istoriju« iza leđa svojih starešina.

Slična situacija bila je uoči svetskog rata i u ministarstvu inostranih poslova nekih drugih zemalja. Drugostepene ličnosti diplomatije, neodgovorne za svoje izjave i postupke, prikrivajući se imenom ministra, tkale su diplomatske intrige i vodile igru iza kulisa.

»Svemoć« takvih krugova pravilno je ocenio bivši general-kvartirmajstor ruskog generalštaba Danilov, koji nam je u svojim uspomename ispričao kako je hteo da dokaže načelniku protokola ministarstva inostranih poslova Baziliju nužnost opšte mobilizacije u Rusiji. Ne treba ni objašnjavati da je Danilov računao da će Bazili izvršiti izvestan pritisak na Sazonova. Treba priznati da takav način nije bio baš pogrešan.

Zločince obično zbližava zajednički zločin, i čitalac je mogao da primeti kako su se u Petrogradu intimni krugovi generalštaba i spoljne politike u kritične dane povezali da bi zajednički napali svoje gospodare. Tajne sile birokratskih ustanova, na čijem su se čelu nalazili ljudi slabe volje, počele su da dejstvuju u julskim danima 1914. godine na obalama Neve. Dok su odgovorna lica s oteklim očima od neprospavanih noći, kao, na primer, Januškevič, radali u teškim mukama svoje odluke, dotle su iza njihovih leđa drugostepene istorijske ličnosti, željne slave, usmeravali istoriju krvavim putem rata.

Skoro nije potrebno ni da govorimo o šteti koju su takvi intimni krugovi pričinjavali u istoriji buržoaske politike i strategije. Ove opake izraštaje treba uvek suzbijati, a u slučaju potrebe primeniti i operaciju. Državnik oko kojeg teže da razviju svoju mračnu delatnost neodgovorni diplomati i stratezi, Herostrati naših dana, u prvom redu je pozvan da se pobrine o ovoj operaciji.

Da bismo završili izlaganje o organima koje su sputavali spoljnu politiku i strategiju na pragu i u prvom periodu svetskog rata, moramo da kažemo nekoliko reči i o specijalnim predstavnicima ministarstva inostranih poslova pri vrhovnim komandama većine vojski.

Dok je 1870. godine triumvirat u punom sastavu izlazio na površinu, a Bismarck se nalazio uz načelnika generalštaba i uvek bio spreman da učestvuje u rešavanju ovih ili onih pitanja, dotle ni nemački kancelar, ni ministri inostranih poslova drugih zemalja, kada je počeo svetski rat, nisu hteli da podele njegove tegobe sa vrhovnim komandama, nego su ostali u svojim kabinetima. Za vezu sa generalštabom, tačnije sa vrhovnom komandom, određeni su specijalni predstavnici ministarstva inostranih poslova, koji su se stalno nalazili uz vrhovnu komandu.

Odsutnost rukovodilaca spoljne politike nekih zemalja na površinu objašnjava se time što su i sami nosioci vrhovne vlasti ostajali u prestonici. Čak i u Nemačkoj, gde je vrhovna komanda na čelu sa Viljemom došla na front, čak je i tamo jedan od članova triumvirata, zadužen za spoljne poslove, kancelar, ostao u Berlinu i retko se pojavljivao u vrhovnoj komandi.

Naš stari poznanik Konrad sa svojstvenom mu oštrinom napada specijalnu instituciju diplomatskih predstavnika pri vrhovnoj komandi. Načelnik austrougarskog generalštaba smatra da se savremenim sredstvima veze može stalno održavati tesan kontakt sa ministarstvom inostranih poslova, pa makar ono i ostalo u prestonici. Postojanje specijalnog organa za tu svrhu, Konrad smatra nepotrebnim i ističe da je podneo predlog o likvidaciji diplomatskog predstavništva pri vrhovnoj komandi, jer je odmah u početku rata uvideo svu njegovu štetnost, ali je naišao na oštar otpor.

Konrad otvoreno govori da ne samo on nego i celokupni aparat vrhovne komande u ovom političkom organu vidi tajnu agenturu ministarstva inostranih poslova, odeljak tajne policije pri vrhovnoj komandi, koji je stvoren da pazi na njen rad. Dalje, načelnik austrougarskog generalštaba objašnjava da se ovaj diplomatski organ pri vrhovnoj komandi nije ograničavao na prikupljanje podataka zvaničnim putem i iz zvaničnih izvora, nego je težio da ih dobije i okolnim putem i, naravno, nekontrolisano ih je saopštavao telefonom ministarstvu u Beču. Konrad optužuje diplomatskog predstavnika zbog toga što je o ratnim operacijama širio u Beču lažne, panične vesti, koje su poticale iz ministarstva inostranih poslova i prepričavane u raznim klubovima, kafanama, restoranima i uopšte civilnim krugovima.

»Razumljivo je« — kaže Konrad — »da je malo simpatija uživala slična neodgovorna agentura u štabu vrhovne komande, koji je radio svestan svoje teške odgovornosti.«

Naravno da se slažemo sa dokazima načelnika generalštaba Austro-Ugarske i smatramo da institucije diplomatskih organa za vezu sa vrhovnom komandom ne mogu da zamene samog ministra inostranih poslova, čije je lično učešće upravo neophodno u rešavanju sazrelih vojnih pitanja. Jasno, ako bi generalštab počeo da skriva stvarnu sliku stanja na frontu, ministar inostranih poslova bi u takvoj situaciji donosio pogrešne odluke. Ali, ne treba unapred imati nepoverenja u tako visok organ vojne uprave kakav je bio »mozak vojske« i za praćenje njegovog rada stvarati specijalan diplomatski istražni aparat.

Ako su se diplomatski organi pri vrhovnoj komandi bavili agenturnim prikupljanjem podataka o njenom radu, onda su uzroci tome bili: 1) pogrešan stav generalštaba prema spoljnoj politici uopšte, o čemu smo ranije govorili i 2) uzajamno nepoverenje spoljne politike i strategije, kao posledica borbe koja se između generalštaba i organa spoljne politike vodila još za vreme Moltkea starijeg i trajala neprekidno do svetskog rata i u toku njega, pa stigla i do naših dana, iako, možda, ne u ranijim, ali, ipak, u znatnim razmerama.

Borba za vlast prouzrokovala je sa obe strane stvaranje specijalnih organa koji su se, sem otvorene i zvanične delatnosti, bavili i tajnim prikupljanjem podataka o protivničkoj strani. Razni Slamečke i Bazili i slične kreature generalštaba i ministarstva inostranih poslova imali su široke mogućnosti za svoj nepošten i intrigantski rad, uno-

seći samo trvenje u rukovođenje ratom. Buržoaska državna mašina počela je još više da škripi, i to baš u onim danima kada je samo složen rad svih njenih točkova mogao da dovede do dobitka rata...

Jednom rečju, spoljna politika nije imala poverenja u »mozak vojske«, što ne skriva čak ni njegov toliko častoljubivi predstavnik kakav je bio načelnik austrougarskog generalštaba, Konrad.

Svetski rat je doveo do konačnog rešenja borbu između organa spoljne politike i generalštaba, i to na štetu generalštaba.

U sadašnjim uslovima niko i ne govori o dominantnoj ulozi generalštaba, pa čak ni spoljne politike u rukovođenju ratom. U prvoj knjizi našeg dela detaljno smo razmotrili pitanje o integralnom vojskovođi naših dana, koji ne može biti niko drugi do vlada zemlje koja vodi rat.

Savremeni rat je stvar čitave države, te je i priprema za rat, kao i rukovođenje njime dužnost vlade, čiji su delovi organi spoljne politike i organi ministarstva vojske.

U prvoj knjizi smo objasnili kakav značaj u savremenom ratu imaju odnos snaga u državi i njena ekonomika, zato nećemo ni govoriti o rukovođenju ratom jednog lica, duumvirata ili triumvirata. Rat je kolektivna stvar, i rukovođenje njime prelazi u ruke kolektivnog organa, koji u većini zemalja predstavlja vlada.

Samo vlada može da daje direktive za pripremu rata raznim organima, pa i spoljnoj politici. Zato je danas u znatnoj meri umanjena uloga koju je diplomatija imala uoči svetskog rata. Za pripremanje rata na ovom ili onom frontu i određivanje pozicija ove ili one zemlje u ratu ministarstvo vojske treba da dobija direktive od vlade, a ne od spoljne politike.

Istina, i uoči svetskog rata direktive za rad ministarstva vojske trebalo je da potiču od vrhovne vlasti, kojoj su i podnošene na odobrenje razrađene varijante konkretnih ratnih planova.

Međutim, usled nemoći predstavnika vrhovne vlasti, ministarstvo vojske je bilo prinuđeno da preko generalštaba od diplomatskih organa države traži i dobija ustaljene spoljnopolitičke direktive za svoj rad. Pošto nisu bili objedinjeni odozgo, oba ova organa su stupala u borbu, koju smo posmatrali u čitavoj našoj drugoj knjizi gotovo u svim zemljama koje smo razmatrali.

Samo pri takvom stanju stvari u spoljnoj politici su se mogle stvoriti tri posebne linije, o kojima smo napred govorili. Ako uđemo dublje u ovo pitanje, videćemo da je raščlanjavanje spoljne politike išlo još dalje, jer je i ministarstvo mornarice, preko svog generalštaba, težilo da je usmeri onim pravcem koji je njemu odgovarao.

Isticali smo da dinastička linija preživljava poslednje dane, a ako gde i postoji po tradiciji, ona je sasvim u rukama buržoazije te zemlje. Dinastička linija danas ne može samostalno da utiče na spoljnu politiku, koja je u celini nadležnost diplomatskih organa zemlje i njene kolektivne vlade.

Što se tiče stava generalštabova u spoljnoj politici, pre svega treba pogvući njihovu podvojenost i opasnost da se ministarstvo vojske pretvori u triumvirat generalštabova (kopnenog, pomorskog i vazduhoplovnog), što smo zapazili uoči i u toku svetskog rata. Ne možemo da produbljujemo ovo pitanje, ali moramo jasno da iznesemo svoj stav o potrebi potpunog objedinjavanja oružanih snaga u organu koji bi se nalazio na njihovom čelu i zastupao ih pri rešavanju važnih principijelnih pitanja, ne samo u vladi nego i u drugim državnim organima. Samo sa takvom organizacijom mogu se izbeći ona trvenja koja su se primećivala u odnosima ministarstva vojske sa organima spoljne politike, od kojih su samostalno dobijali direktive i kojima su podnosili predloge kopneni i pomorski generalštab, ministar vojske i ministar mornarice.

Jedinstveni organ spoljne politike treba da sarađuje sa jedinstvenim organom celokupnih oružanih snaga, a ne sa njihovim raznim odeljenjima, pa makar ona bila i »mozak« tih snaga.

Ovakvom postavkom određena je i uloga generalštaba (kopnenog i pomorskog, ako takav postoji) kao organa koji je potčinjen, a ne koji zapoveda u ministarstvu vojske pri rešavanju pitanja uopšte, a spoljne politike — posebno.

Ako smo napred ukazali da ministarstvo vojske dobija od vlade direktive za rad na onom delu plana koji je povezan sa spoljnom politikom, to ipak ne znači da bismo hteli da prekinemo svaku vezu između ministarstva vojske i organa spoljne politike.

Nijedna direktiva ne daje iscrpna uputstva, nego samo opšta, koja razrađuju oni organi koji su je dobili.

Na taj način, diplomatija treba da održava stalnu vezu sa ministarstvom vojske, a posebno sa njegovim organom — generalštabom radi rešavanja svih pitanja koja se tiču priprema za rat.

U prethodnim poglavljima smo govorili o ovim pitanjima i ulozi koju u njihovom rešavanju imaju i diplomatija i generalštab, te ih zato nećemo ponavljati.

Naše mišljenje se u osnovi svodi na to da u pripremi za rat i vođenju rata politika ima rukovodeću ulogu, da se rat ne rešava jedino »vojnim uspehom«, jer je, pre svega, akt politike.

Iz ovoga danas treba da proističe i uzajamni odnos politike i strategije. Kod mudre i čvrste vlade ne može biti ni reči o razmimoilaženjima u pitanjima spoljne politike između generalštaba i organa koji tu politiku predstavljaju u zemlji. Borba za vlast u ovoj oblasti, koju ističe istorija u XIX i u prvoj četvrtini XX veka, treba da posluži kao izrazit primer štetnih posledica kojima se ta borba završava. Rđavo je nasleđe nemačkom i savezničkom austrougarskom generalštabu ostavio njihov učitelj pruski feldmaršal Moltke stariji kada im je zaveštao borbu za vlast u spoljnoj politici. Ta se borba završila potpunim porazom, a »Versaj« je postao »Kana« za generalštabove centralnih država.

Politička smrt je teža od prirodne...

GLAVA XI

KOALICIONI RAT

Lokalni karakter ratova sa sredine i kraja XIX veka i njegovi uzroci. — Imperijalizam i koalicioni rat. — Aktuelnost pitanja o vođenju koalicionog rata. — Mogućnost lokalnih ratova danas. — Učenje Klauzevica o koalicionom ratu. Koalicioni rat za vreme Napoleona. — Koalicija i imperijalizam. — Proučavanje koalicionog rata uoči svetskog rata. — Osnovna načela koalicije: političko, vojno i ekonomsko jedinstvo. — Političko jedinstvo država Trojnog saveza i Trojnog sporazuma. — Neusklađenost njihovih političkih ciljeva. — Državni egoizam. — Struktura državne uprave i njen uticaj na vođenje koalicionog rata. — Specijalna linija generalštaba. — Federacija radničkih zemalja. — Političko rukovođenje ratom. — Jedinstvo koalicije u pitanjima zaključenja mira. — Vojno jedinstvo koalicije. — Korišćenje snaga i sredstava koalicije. — Opšti plan dejstva i uslovi za njegovo stvaranje. — Jedinstveno vojno rukovođenje u duhu Napoleona. — Pitanje jedinstvenog vojnog rukovođenja pred svetski rat. — Rešenje ovog pitanja u zemljama Trojnog saveza. — Konradova objašnjenja u tom smislu i njegovi posleratni predlozi. — Libman o rukovođenju koalicionim ratom. — Pitanje jedinstvenog rukovođenja u ratu u zemljama Antante i njegovo rešavanje u toku svetskog rata. — Samo političko jedinstvo omogućava jedinstveno rukovođenje u koalicionom ratu. — Ekonomsko jedinstvo i njegovi uslovi. — Oblik dogovora: a) politički akti; b) vojne konvencije; c) razmena pisama. — Politički akti i njihova čvrstina. — Razmena političkih pisama. — Ugovori o nenapadanju. — Rad diplomatije i generalštaba na sklapanju političkih saveza. — Vojne konvencije i njihova snaga. — Razmena pisama između generalštabova. — Sadržaj vojnih konvencija. — Specijalni akt o rukovođenju u ratu i o sklapanju mira. — Ekonomski ugovori. — Obim delatnosti generalštaba prilikom sklapanja vojnih konvencija. — Učešće diplomatije u tome i u ratifikaciji vojnih konvencija.

Rat 1870—1871. godine bio je ne samo poslednji rat za nacionalno ujedinjenje država u Evropi, već i poslednji lokalni, ograničeni borbeni sukob dve neprijateljske zemlje.

Počev od kraja Napoleonovog doba svi veliki ratovi XIX veka imali su pretežno lokalni karakter i smatralo se da je veština diplomatije u tome da oružani sukob svede na onaj prošireni dvoboj u koji se pretvarao rat u ranija vremena.

Objašnjenje lokalizacije ratova treba tražiti u politici nacionalnog ujedinjenja zemalja (Nemačka, Italija, male balkanske države) koje se sprovodilo na karti Evrope u drugoj i trećoj četvrtini toga veka.

Kolonijalni ratovi Francuske, koji su se u to vreme vodili, ne pogađaju bitne interese ostalih krupnih kapitalističkih država, nisu prelazili okvire lokalnog rata i nisu se širili kao u nedavno minuloj Napoleonovoj episi.

U VI poglavlju ove knjige mi smo istakli da je rat, sa razvojem imperijalizma u velikim evropskim zemljama, krajem XIX veka morao da izgubi lokalni karakter i da je budućnost pružala perspektivu obnovi koalicioni ratova.

Ne može se reći da pre početka svetskog rata nije bio predviđen njegov koalicioni karakter. I politički i vojni rukovodioci s kraja XIX i početka našeg veka jasno su iznosili mišljenja i potpuno određeno nagoveštavali takvu oružanu borbu u Evropi u koju neće biti uvučene samo dve države, već i mnoge od velikih zemalja. Ako se čitalac pri-seti makar samo mišljenja načelnika ruskog Glavnog štaba Obručeva o karakteru predstojećih evropskih oružanih sukoba, koja je izneo prilikom razmatranja projekta francusko-ruske vojne konvencije 1892. godine, to će nas osloboditi od iznošenja dokaza za ono što je gore rečeno.

Drugo je pitanje do koje mere su bile pripremljene evropske zemlje za vođenje takvog rata, u koji su sticajem okolnosti ušle 1914. godine. Nešto detaljnije ćemo o tome govoriti na odgovarajućem mestu.

Široki zamah prvo evropskog, a zatim i svetskog rata, koji smo doživeli, privukao je na sebe pažnju političkih i vojnih rukovodilaca naših dana, koji sada u svojoj literarnoj delatnosti posvećuju dosta prostora koalicionom ratu.

Pitanje vođenja takvog rata bezuslovno ima velik i aktuelan značaj u savremenoj ratnoj veštini, ali uglavnom za kapitalističke zemlje.

Treba ipak reći da koalicioni karakter prošlog svetskog rata ni izdaleka ne znači da su konačno nestali lokalni ratovi. I stvarno, tek što su umukli topovi dveju kapitalističkih koalicija, koje su bile ogromne po snagama i sredstvima angažovanim u borbi, a već smo bili svedoci novih lokalnih ratova. Naš građanski rat, rat sa Poljacima 1920. godine, rat Turske i Grčke — sve to nisu ratovi koalicija u najširem smislu, već se moraju smatrati lokalnim ratovima.

U VI poglavlju smo istakli da je Lenjin baš tako i shvatio revoluciju rata, ukazujući da on danas može da dobije karakter lokalnog rata, da u sadašnjim uslovima nipošto nisu isključeni ratovi malih država sa velikim.

Mi nemamo nameru da neopozivo priznamo da je koalicioni rat danas, i u bližoj budućnosti, čvrsto ustaljen vid rata. Ali moramo istaći da se sa ovakvim ratom možemo ponovo sresti, te zato i smatramo da je potrebno pažljivije proučiti iskustva proteklog imperijalističkog rata.

Koalicioni rat kao poseban vid rata dodirnuo je filozof rata Klauzevic, koji ga je lično posmatrao u toku svoje praktične vojne delatnosti.

»Nikad nećemo videti« — kaže on — »da država koja zastupa stvar neke druge uzima ovu tako ozbiljno kao svoju sopstvenu«.

»U evropskoj politici je tradicija da se države savezima obavezuju na uzajamnu pomoć za slučaj napada, a i za odbranu, ali ne tako da interesi i neprijateljstva jedne treba da važe i za drugu. One, bez obzira na predmet rata i protivnikove napore, unapred obećaju jedna drugoj određenu, obično vrlo malu vojnu silu. U takvom savezničkom aktu ne smatra saveznik da se sa protivnikom nalazi u pravom ratu, koji bi neminovno morao početi objavom rata i završiti se zaključenjem mira. Ali, i ovo shvatanje nigde nije tačnije utvrđeno i u praksi postoji kolebanje«.

»... Teorija rata bi pri tome manje dolazila u nepriliku kada bi se ugovorena pomoć ... potpuno ustupila zaraćenoj državi, tako da bi je ona mogla upotrebiti prema svojoj potrebi; onda bi tu pomoć trebalo smatrati najmljenom trupom. Samo praksa je daleko od toga. Ovakve pomoćne trupe imaju obično svog sopstvenog komandanta, koji zavisi samo od svog dvora i kome ovaj postavlja onakav cilj koji će se najbolje slagati sa njegovim opreznim namerama«.*)

Ruski prevodilac Klauzevica Vojde u primedbi objašnjava: »Takvo je bilo stanje stvari u piščevo vreme ili, još tačnije, pre njega. Sada se politička situacija u Evropi promenila. Savezi se sklapaju imajući u vidu velike ciljeve, koji zahtevaju srazmerna naprezanja«.

Međutim, Klauzevic se nije zaustavio samo na jednostranom obliku koalicije, kada jedna strana stavlja na raspolaganje svoje trupe svome savezniku. Filozof rata kaže: »Ali, čak i kada dve države stvarno ratuju protiv neke treće, ne kaže se uvek: ovog trećeg moramo podjednako smatrati neprijateljem koga valja uništiti, da nas on ne uništi, — već se stvar često svršava kao trgovački posao; svaki ulaže, prema veličini opasnosti kojoj ima da odoli i koristi koju može da očekuje, po deonicu od 30.000 do 40.000 ljudi i postupa tako kao da pri tome može izgubiti samo ovu deonicu«.

»Ovo gledište ne postoji samo onda kada jedna država pritiče u pomoć drugoj u jednoj stvari prema kojoj je prilično ravnodušna, već čak i tada kad obe imaju veliki zajednički interes, ne može ništa biti bez diplomatskih obzira, a ugovorači se obično saglase samo sa malom ugovornom pomoći da bi svoje ostale vojne snage upotrebili prema naročitim okolnostima, do kojih bi, možda, mogla da ih dovede politička stvarnost«.

»Ovakvo shvatanje o savezničkom ratu« — nastavlja Klauzevic — »bilo bi opšte, i samo u najnovije doba ono je moralo ustupiti mesto prirodnome, kada je duhove na prirodne puteve nagnala krajnja opasnost (kao protiv Bonaparte) ili pak neobuzdana sila (kao one uz Bonapartu). Ono je bilo polutanstvo, anomalija, jer rat i mir u osnovi ne poznaju gradacije. Ali, takvo shvatanje, ipak, nije bilo samo diplo-

*) Vidi: Klauzevic, *O ratu*, izdanje »Vojnog dela«, 1951, str. 519, 520. — Prim. red.

matski običaj, preko kojega bi razum mogao čutke da pređe, već je duboko osnovano na prirodnoj ograničenosti i nemoći samog čoveka.*)

»... Politički cilj« — dolazi do zaključka Klauzevic — »ima moćnog uticaja na vođenje rata. . . Ako se već jednom dopusti ovakav uticaj političkih ciljeva na rat, kao što se i mora dopustiti, onda nema više nikakvih ograničenja i mora se pasti i na takve ratove koji su po sebi samo pretnja protivniku i pusto pregovaranje.«

Nema sumnje da je Klauzevic u svojoj teoriji polazio od iskustava koalicija iz doba kabinetskih ratova i ratova Napoleona, vođenih mnogo pre naših dana. Međutim, kao što ćemo to dalje videti, osnovne putokaze za vođenje koalicionog rata filozof je postavio do te mere sigurno i tačno da mogu poslužiti za orijentaciju i u naše vreme.

Osnovu svega Klauzevic vidi u »političkom cilju« i smatra da jedino on može učiniti koaliciju čvrstom i snažnom. Bez političkog jedinstva saveznika ne može se zamisliti ni čvrst vojni ugovor među njima. »Politički cilj« određuje i uzajamne odnose saveznika. Klauzevic podvlači potpuno prirodan državni egoizam svakog saveznika, ističe teškoće oko objedinjavanja komandovanja, jer vojska svake savezničke zemlje pre svega je njena oružana sila i dejstvuje u njenom interesu.

Pojavu u koalicionim ratovima pre Bonaparte, kada svi saveznici nisu ulazili u rat radi »političkih ciljeva«, nego se ograničavali na to da svome savezniku stave na raspolaganje kontingent naoružanih trupa kao pomoć, Klauzevic smatra »polutanstvom i anomalijom«. Već u koalicionim ratovima Napoleonovog doba on vidi povratak rata na prirodan put kojim ovaj ide i u naše vreme. Istina je da su se pod Napoleonovim rukovođenjem sakupljali razni kontingenti trupa njegovih saveznika, ako se tako mogu nazvati vazali maloga kaplara, koje je on svojom čvrstom rukom vodio u rat. Tako je, na primer, do učešća pruskih i austrijskih trupa u ratu 1812. godine moglo doći samo zato što su vlade tih zemalja potpuno izgubile svoj politički lik. Čim je oslabila ratnička slava Napoleonova, čim su Pruska i Austrija, kao politički organizmi, osetile tlo ispod nogu, odmah su se počele stvarati pukotine u koaliciji koju je obrazovao Napoleon.

Sredina XIX veka je vreme lokalnih ratova, jer je »politički cilj« — nacionalno ujedinjenje — usmeravalo rat tim putem.

Krajem tog veka velike evropske države su krenule putem imperijalizma i s njim ušle u doba koalicionih ratova.

Na odgovarajućem mestu mi smo manje-više detaljno govorili o tome šta je to imperijalizam i kakav je njegov uticaj na rat. Ukazali smo da zemlje u naše doba, na osnovu ekonomskih odnosa, ili sklapaju saveze, ili se nalaze u oštroj međusobnoj suprotnosti. Ekonomska zavisnost jednih zemalja od drugih vodi ih tesnom političkom jedinstvu, stvara za saveznike zajedničke »političke ciljeve«, koji upravo

*) Vidi: Klauzevic, *O ratu*, izdanje »Vojnog dela«, 1951, str. 520, 521. — Prim. red.

i čine temelje na koje se oslanjaju i čvrstu njihovi vojni ugovori. Već na pragu svetskog rata mogli smo da primetimo taj proces u nekim zemljama Evrope. Dok je neposredno posle stupanja na dužnost načelnika austrougarskog generalštaba Konrad maštao o mogućnosti vođenja lokalnog rata sa Italijom ili Srbijom, dotle je kasnije, pošto je upoznao evropsku političku situaciju, odbacio tu mogućnost i priznao da budući rat može biti samo koalicioni.

Naravno, Konrad u tome nije bio prorok, jer su takav karakter budućeg rata, kao što je to napred rečeno, predviđeli mnogi politički i vojni rukovodioci raznih zemalja. Koalicioni rat, kao oblik budućeg rata, bio je čak i ozakonjen odgovarajućim političkim i vojnim sporazumima. Ali, treba reći da se na početku XX veka ni u jednoj zemlji nije dublje proučavalo pitanje rukovođenja takvim ratom. Ma kako to bilo čudnovato, uoči svetskog rata, kada su se države grupisale u protivničke vojne trustove, koalicioni rat je smatran slabom formom vođenja rata. Vojna literatura toga doba isticala je samo slabosti koalicija, pevajući slavopojke lokalnom ratu, u kojem volja vojskovođe dolazi do najvećeg izražaja. Objašnjenje za ovo nalazimo u proučavanju iskustava Moltkeove epohe, sa njegovim čuvenim triumviratom i lokalizacijom ratova, i u dosta površnom proučavanju rukovođenja koalicionim ratovima iz doba Fridriha, francuske revolucije i Napoleona.

Svetski rat je odmah postavio pitanje rukovođenja koalicionim ratom, primorao sve zemlje da u tom pogledu pipajući istražuju, pa ga čak ni u Versaju nije konačno rešio.

Da bismo pošli pravilnim putem ka rešavanju pitanja rukovođenja koalicionim ratom u naše doba, moramo se zaustaviti na osnovnim principima, na kojima se samo i može zasnivati koalicija.

U kratkom razmatranju Klauzeviceve teorije o uticaju »političkog cilja« na rat podvučeno je da samo političko jedinstvo članova koalicije garantuje njenu čvrstinu i snagu. Kad ne postoje suprotnosti u politici ili kad se razmimoilaženja između saveznika regulišu uzajamnim ustupcima, može se računati i na njihovo jedinstvo u ratnim naporima.

Političko jedinstvo pruža mogućnost: 1) da se odrede opšti politički ciljevi koje saveznici nameravaju da postignu u ratu, 2) da se organizuje političko rukovođenje ratom, 3) da se odrede pitanja za sklapanje mira.

U koalicionom ratu uporedo sa politikom mora da postoji i vojno jedinstvo svih članova koalicije. Ono se sastoji: 1) u korišćenju svih oružanih snaga i sredstava za postizanje zajedničkih ciljeva rata, 2) u organizaciji vojnog rukovođenja ratom.

Najzad, danas naročit značaj u vođenju rata dobija i ekonomsko jedinstvo članova koalicije, koji se uzajamno pomažu u ekonomskom pogledu i omogućavaju ekonomski slabijim saveznicima da izdrže težinu ekonomske borbe koja prati današnji rat.

Ta tri osnovna jedinstva daju koaliciji istinsku jedinstvenost, neophodnu za vođenje pobedonosnog rata, njeno nepostojanje značilo je slabost koalicije, koju su primetili vojni teoretičari prošlog i ovog stoleća.

U daljem izlaganju razmotrićemo istaknuta, osnovna načela za stvaranje koalicija.

Više puta smo napomenuli da »politika duboko zadire u rat«, zato je razumljivo da jedinstvo koalicije mora da otpočne baš od njenog *političkog jedinstva*.

Uoči svetskog rata mi smo uočili dva saveza: Trojni savez i Trojni sporazum.

Setimo se da ni u jednom od njih nije postojalo ono političko jedinstvo koje je koaliciji neophodno za vođenje rata. Politika Nemačke i politika Austro-Ugarske ne samo da su bile neusklađene nego su se u nekim zemljama čak i ukrštale. Konrad se više puta jadao na to i žalio je što politika Austro-Ugarske nema podršku u Berlinu. Nasuprot tome, nemačka diplomatija i nemački generalštab ponekad su izražavali protest Austriji, koja je svojom agresivnom politikom pretila da uvuče Nemačku u evropski rat. Svaki put kad je nastupila kriza u Beču, on je morao da proverava odanost Nemačke savezničkom sporazumu, a posebno da ugovara oružanu podršku. Ako se setimo referata Lihnovskog o austrougarskoj spoljnoj politici, i u nemačkim političkim krugovima zapazićemo nepoverenje slično onom kakvo je imao Beč prema Berlinu. Karakterističan pokazatelj takve neusklađenosti politike obe strane jeste prećutkivanje od strane Austrije stvarnih ciljeva rata u vreme kada se njegov dah već osećao na evropskom kontinentu.

U svojim političkim simpatijama prema centralnim zemljama Italija je bila još manje iskrena, pa je, u suštini, vodila dvoličnu politiku. Usklađivanje njenih političkih težnji sa političkim težnjama Beča bilo je neostvarljivo. Moramo priznati da je Konrad, kao načelnik austrougarskog generalštaba, to pravilno procenio.

Ako pogledamo Trojni sporazum, videćemo slično stanje. Političke suprotnosti su prožimale i tu koaliciju i više puta dovodile u pitanje francusko-ruski savez. Između Francuske i Engleske uopšte nije bilo političkog jedinstva. Ostrva su težila da sačuvaju slobodu svoje spoljne politike. Istina, treba istaći da je ekonomska zavisnost Rusije od Francuske do izvesne mere potčinjavala Rusiju francuskim željama, ali ipak je Petrograd težio da sačuva samostalnost. Najteže je bilo uskladiti političke težnje Engleske i Rusije, ali, zbog pretnje rata, one su ipak dovele: 1) do englesko-ruskog sporazuma 1907. godine, 2) do tesne saradnje engleske i ruske politike u pripremanju svetskog rata. Međutim, važno pitanje za Rusiju — pitanje moreuza ostalo je otvoreno i pred početak svetskog rata.

Na taj način, može se sa sigurnošću reći da uoči svetskog rata nije bilo političkog jedinstva ni u Trojnom savezu, ni u Trojnom sporazumu. Države su u svakome od njih bile samostalne u svojoj spoljnoj politici i nisu usklađivale one zajedničke *političke ciljeve* koje je,

kako je bilo rešeno, trebalo postići u ratu. Ovo važno pitanje u miru je regulisano od slučaja do slučaja i tako je nastavljeno i u toku svetskog rata. Tek posle žrtava i napregnute borbe Antanta je krajem 1917. godine došla do saznanja da je neophodno stvoriti specijalni politički organ, dok centralne države to pitanje nisu rešile ni do svoje propasti.

Naveli smo mišljenje Klauzevica o tome da ni jedna zemlja neće da brani interese druge onako kao svoje sopstvene i da je državni egoizam svakog od saveznika jedan od glavnih uzroka političkog razmimoilaženja članova koalicije. Taj egoizam bio je odlika svake države u kapitalističkom društvu u sva istorijska vremena, a sa razvojem imperijalizma najoštrije se ispoljio. Načelnik austrougarskog generalštaba bio je izrazit predstavnik državnog egoizma Austro-Ugarske. »Prestić« dunavske carevine bio je jedan od glavnih pokretača Konradovih političkih težnji. U državama sa kapitalističkim uređenjem uvek ćemo nailaziti na izrazit državni egoizam, potenciran osobenostima njihovog ekonomskog, kulturnog i nacionalnog razvitka. Uskladiti političke stavove takvih zemalja je vrlo teško, jer u osnovi njihovih odnosa leži ekonomska konkurencija. Imperijalizam u sebi samom skriva suprotnosti.

Smatrajući da je u Antanti bilo čvršće političko jedinstvo nego u lageru centralnih sila, neki savremeni nemački vojni pisci to tumače istovrsnom strukturom demokratskog upravljanja u zemljama Antante. Po njihovom mišljenju dinastička linija centralnih država bila je velika kočnica u usklađivanju politike saveznika. Nema sumnje da je dinastička linija uticala na politiku država, ali ne u onoj meri kao što misle savremeni vojni pisci. Štetan uticaj bivših careva više se ispoljavao u takvoj zemlji kakva je bila Rusija, nego u zemljama sličnim Nemačkoj, gde se ograničavao na galamu. Nesumnjivo je da je jedinstvo politike daleko teže postići u koaliciji zemalja sa različitim nego sa sličnim sistemom upravljanja. Znamo da je monarhizam bivše Rusije više puta dovodio do nesuglasica sa republikanskom Francuskom, ali nam je poznato i to da su se te nesuglasice brzo otklanjale naporima obe strane, kada su se interesi spoljne politike podudarali. »Strašilo« — Aleksandar III — nepokrivene glave je slušao Marseljezu na palubi francuske oklopnjače, a francuski socijalisti i levi radikali odobravali su zajmove despotskoj vladi Rusije. Zajednička opasnost spajala je suprotnosti.

Strogo uzevši, preimućstvo Antante u pogledu političkog jedinstva bilo je u tome što za vreme rata u njenim državama nije postojao triumvirat, u kojem je odlučivala generalštabna linija, kao što smo to konstatovali u prethodnoj glavi. Na taj način, nije dinastija smetala postizanju političkog jedinstva, koje je nedostajalo Trojnom savezu, već generalštab, koji se u centralnim državama razilazio sa linijom spoljne politike. Dok su se generalštabovi Beča i Berlina pre rata dogovorili — istina dosta neodređeno — o usklađivanju ratnih operacija, dotle su u političkim gledištima bili na različitim putevima. Iako Konrad teži da nam dokaže potpuno slaganje sa Moltkeom u

politici, mi iz pisama ovog poslednjeg znamo da se on ni izdaleka nije slagao sa politikom Beča. Nemački pisci, iako ne govore otvoreno, odbacuju proslavljeni triumvirat i daju prednost ministarskom kabinetu, kao organu koji treba da rukovodi politikom, a uporedo s njom i ratom.

Pitanje političkog jedinstva koalicije gubi oštrinu za zemlje sa stvarno socijalističkom strukturom, jer one teže istom opštem cilju — borbi sa kapitalizmom, a njima rukovodi jedna partija — komunistička, koja vodi proletarijat svih zemalja jednim opštim putem u izgradnji socijalizma. *U takvim zemljama od momenta njihovog stvaranja ne nastaje koalicija, već federacija.*

Pošto je obema koalicijama nedostajalo političko jedinstvo pri određivanju opštih ciljeva, to nije moglo biti ni reči o *jedinstvenom političkom rukovođenju ratom.*

Ni u jednoj koaliciji, usled bojazni da se ne umanji prestiž zemalja koje se u njoj nalaze, nije se postavljalo pitanje jedinstvenog političkog rukovodstva. Svaka od evropskih zemalja, čak i tako materijalno zavisna kao što je bila Rusija, branila je svoj prestiž. Napred smo govorili da su Austrija i Pruska za vreme Napoleona, pošto su izgubile svoj politički lik, u političkom pogledu bile zavisne od Bonaparte. Međutim, obe ove zemlje su i dalje tajno održavale vezu sa svojim faktičkim neprijateljima i samo su kao saveznici davale kontingente trupa, čiju je vrednost ocenio Klauzevic, ali nisu učestvovala u ratu.

Obe neprijateljske koalicije iz doba imperijalističkog rata mislile su da će pitanje političkog rukovođenja ratom biti blagovremeno rešeno odgovarajućim diplomatskim pregovorima. Međutim, iskustvo svetskog rata govori o tome da je već u njegovom početnom periodu takav način rešavanja pretrpeo neuspeh u oba lagera. Najpre je ovo pitanje rešeno u lageru Antante na savetovanjima saveznika na kojima su, sa pravom odlučujućeg glasa, učestvovali rukovodioci spoljne i unutrašnje politike zemalja članica koalicije, i obratno — ono uopšte nije rešeno u centralnim zemljama, već je krajem rata čak i razdvojilo Austro-Ugarsku i Nemačku. S obzirom na obim našeg dela, mi nemamo mogućnosti da se upuštamo u detaljnu analizu ove pojave za vreme svetskog rata.

Nedostatak jedinstvenog političkog rukovođenja u ratu u obema koalicijama, primorao je današnje državnike zemalja koje su vodile rat i vojne pisce da poklone veliku pažnju tome pitanju.

Maršal Heg*) dolazi do zaključka da u cilju jedinstvenog rukovođenja ratom koalicija mora ne samo da organizuje jedinstvenu vojnu komandu, već i da istakne jednog političara koji bi rukovodio politikom koalicije. Ni jedna od navedenih koalicija, ni pre ni u toku svetskog rata, nije iskustvom došla do takvog rešenja, koje je faktički

*) *Daglas Heg* (Douglas Haig), 1861—1928, engleski maršal. U I svetskom ratu je komandovao engleskom 1. armijom, a od 1915. godine je bio komandant britanskih snaga u Francuskoj. Posle rata je postavljen za komandanta britanskih snaga u domovini. — Prim. prev.

neostvarljivo. U prvoj knjizi našeg dela mi smo istakli da se u savremenim uslovima može govoriti samo o kolektivnom rukovođenju ratom, čak i u pojedinim zemljama, a tim pre kada rat vodi koalicija. Na višem stepenu rata, tj. u politici, ne mogu se ni u kom slučaju primenjivati naređenja kao metod komandovanja. Istorija nam pruža primer kako je Napoleon pokušao da rukovodi politikom Pruske i Austrije, u suštini vazalnih zemalja, i kako na kraju u tome nije mnogo uspeo. Težnja da se nađe opšta politička linija za vreme svet-skog rata u lageru Antante nije išla putem predaje političkog rukovođenja u ruke jedne ličnosti, na primer, Poenkarea ili Lojda Džordža.

Poznati nam nemački pisac Libman, uzimajući u obzir državni egoizam članova koalicije, naročito njegovo preterano ispoljavanje u Austro-Ugarskoj, govori o ostvarivanju opšteg političkog rukovođenja ratom isključivo pomoću specijalnog saveta, stvorenog na principima ravnopravnosti od predstavnika vlada zemalja koje čine koaliciju, posebno od njihovih ministara inostranih poslova. Samo se u takvom organu može ostvariti opšta politička linija čitave koalicije u ratu, a prema tome i u njegovoj pripremi. U želji da to primeni i na zemlje Trojnog saveza, Libman konstatuje da je trebalo da takav savet zaseda u Berlinu pod predsedništvom Viljema.

U stvari, rukovođenje ratom, kao političkom pojavom, u državama sa kapitalističkim uređenjem samo se i može zamisliti kao kolektivno, koje ostvaruje kolektivan organ u vidu saveta, kakav predlaže Libman.

U zemljama gde se na vlasti nalaze trudenici ovo se pitanje rešava znatno jednostavnije, jer u osnovi rukovođenja leži jedinstvena politička linija i čitav rad se, po pravilu, obavlja kolektivno.

Sledeći osnovni uslov za čvrstinu koalicije jeste jedinstvo u pitanjima zaključenja mira. Ukoliko su određeni opšti politički ciljevi koje koalicija teži da postigne u ratu, ukoliko je organizovano opšte političko rukovođenje ratom, utoliko je lakše predvideti i ugovoriti obaveze članova koalicije da složno istupe u pitanju zaključenja mira. Trvenja u tom pogledu izazivaju opasnost separatnog mira, koja je u toku svetskog rata više puta pretila obema koalicijama i dovela do postepenog rascepa Trojnog saveza. Pre svetskog rata separatni mir nije predviđala ni jedna od koalicija i tek je u toku rata Antanta pokušavala da se posebnim sporazumom osigura od njega, ali, u krajnjoj liniji, nije postigla rezultate. U Trojnom savezu garancija od rascepa bile su isključivo zakletve na vernost opštoj stvari rata. U suštini, sve je to bilo prividno i nikakva hartija nije mogla da sačuva koaliciju od rascepa u vreme kada su životni interesi ove ili one zemlje bili do te mere potreseni ratom da je jedini izlaz bio sklapanje separatnog mira. Istina, izlazak iz rata nije baš tako jednostavna stvar za zemlju koja se na to odlučila: 1) zbog toga što se deo stanovništva tome protivi, 2) zbog pritiska saveznika i 3) zbog toga što se ne priznaje poraz pred neprijateljima, koji, naravno, neće ispustiti priliku

da povećaju svoje zahteve. Sklapanje separatnog mira u savremenim uslovima je praćeno potresima države koji po težini svojih posledica malo ustupaju teškoćama samog rata. Zbog toga su se mnoge buržoaske vlade uzdržavale od sklapanja separatnog mira; nasuprot tome, prema gledištu partije koja u rušenju buržoaske vlade vidi istinske puteve za postizanje pobede, izlazak iz imperijalističkog rata i njegovo pretvaranje u građanski rat mogu se smatrati jedino pravilnim potezom.

Na taj način, ovo što je napred rečeno dozvoljava nam da dođemo do zaključka da oba saveza kapitalističkih država u Evropi uoči svetskog rata nisu bila pripremljena za jedinstveno političko rukovođenje ratom i da su početkom rata ušla u period kriza, koje su nastajale zbog nedostatka takvog jedinstva. Čuli smo da su i vojni rukovodioci i državni teoretski priznavali prvenstvo politike u ratu ali u praksi je generalštab težio da se oslobodi od uticaja politike, da bude samostalan kako u pripremi tako i u vođenju rata. »Prestizž« članova koalicije, politički samostalnih država, nije dopuštao velikim zemljama da se u političkom pogledu potčine jednoj između sebe. Drukčije je bilo sa zavisnim zemljama, kao što su Belgija, Portugalija, Srbija, Crna Gora, koje su pale pod uticaj država Antante. Nije bilo jednostavno ostvariti ravnopravne savete, jer su razne diplomatske konferencije u miru očigledno pokazale kako je teško pomiriti suprotnosti raznih zemalja.

Postojalo je mišljenje da se jedinstveno rukovođenje ratom moglo postići po vojnoj liniji. Rat je razmatran kao isključivo vojna stvar, ali ne i kao politički akt.

Napred smo rekli da ćemo pri razmatranju vojnog jedinstva obratiti pažnju na dva pitanja: 1) na korišćenje snaga i sredstava koalicije i 2) na organizaciju vojnog rukovođenja.

U teoriji Klauzevica, koju smo naveli, podvučeno je da su u koalicijama njegovog doba zemlje koje su stupale u savez gledale na taj savez kao na trgovački posao, te su ili slale određen kontingent trupa u pomoć svome savezniku ili su, ako su i same vodile stvaran rat, vrlo oprezno koristile oružane snage za opšte ciljeve koalicije.

I stvarno, ako se osvrnemo na Fridrihovo doba i na doba francuske revolucije i Napoleona, naći ćemo primere odašiljanja pomoćnih kontingenata trupa ili učešća država u koaliciji sa snagama ranije predviđenim posebnim sporazumima, koje ni izdaleka nisu iscrple njihove mogućnosti.

Ali, i na pragu XX veka, kada su savezi promenili svoj karakter i postali čvršći, kada države koje stupaju u savez, u slučaju rata bivaju uvučene u taj rat radi zaštite svojih interesa, a ne samo interesa svojih saveznika, čak i tada se susrećemo, kao što je to rekao Klauzevic, »sa diplomatskim obzirima« u tom pitanju.

Ako se setimo rasporeda austrougarskih snaga po ratištima ili grupisanja ruskih armija po frontovima, možemo reći da su oni u većoj meri odgovarali političkim i vojnim ciljevima dotičnih država, nego što su služili postizanju opštih ciljeva koalicije. Načelnik austro-

ugarskog generalštaba Konrad bio je svestan drugostepenog vojnog značaja srpskog fronta i mislio je da na njega uputi minimalne snage. Međutim, politički značaj rata sa Srbijom primorao ga je da poveća snage protiv nje, te se u avgustu 1914. godine austrougarska 2. armija našla na srpskom ratištu, umesto na ruskom. Moltke i Viljem pretrpali su telegraf depešama, jer su se bojali da se Beč ne zagreje za srpski front i da tamo ne uputi suviše jake snage, na štetu ruskog ratišta.

Koncentracija ruskih snaga, kao što je poznato, nije bila izvršena isključivo s obzirom na zajednička dejstva sa Francuzima, za koja su se snage isturala prema posebnom sporazumu. Obručev je, pri sklapanju francusko-ruske konvencije, sasvim određeno ukazivao da Rusija ne može vezati sebe sporazumima o grupisanju snaga, ne uzimajući istovremeno u obzir i druge svoje političke zadatke. Istim putem išla je i Francuska, koja nije htela da se upliće u rat između Rusije i Austrije. Najzad, i engleske oružane snage, koje je prema konvenciji sa Francuskom, trebalo uputiti na evropski kontinent, radi zajedničkih dejstava, sastojale su se samo od jednog ekspedicionog korpusa.

Nemačke oružane snage su se takođe razvile pre svega s obzirom na interese Nemačke, i ma koliko da je Konrad molio Moltkea da poveća broj nemačkih trupa na ruskom frontu, njegovi razlozi nisu usvojeni.

Jednom rečju, i pored raznih pričanja o tome da je Klauzeviceva teorija o uticaju političkog cilja na rat danas zastarela, moramo potvrditi da i u savremenim koalicionim ratovima vidimo da članovi koalicije iskorišćuju svoje oružane snage pre svega radi ostvarenja sopstvenih interesa, jer, bez obzira na to što u naše vreme — kako kaže Klauzevic — »obe (zemlje) imaju veliki zajednički interes«, čak i u takvim slučajevima, »ne može ništa biti bez diplomatskih obzira«.

Drugim rečima, vojni ciljevi koalicije određivani su zavisno od političkih ciljeva pojedinih njenih članova i, bez obzira na prethodne sporazume, teško je bilo ostvariti njihovo jedinstvo. Istina, na francuskom frontu postojanje samo jednog neprijatelja — Nemačke — usmeravalo je saveznike prema jedinstvenom ratnom cilju, ali na ruskom frontu vojni ciljevi Rusije i država Trojnog saveza su se razilazili. Mi smo o tome čuli detaljna Konradova izlaganja, a letimice smo govorili i o naporima francuskog generalštaba i diplomatije da podstakne ruske stratege da svoje glavne snage uprave prema Nemačkoj.

Vojni sporazumi, koji su uoči svetskog rata postojali u Evropi, u razmatranju zajedničkog plana dejstva nisu išli dalje od određivanja: 1) glavnog neprijatelja, 2) snaga koje se stavljaju na raspolaganje (od strane Rusije protiv Nemačke) i 3) roka njihove koncentracije.

U svemu ostalom svaki član koalicije bio je slobodan u izboru načina dejstva, usklađujući ga sa strukturom svojih oružanih snaga,

sa materijalnim sredstvima i ratištem. Ni jedna koalicija nije razradila opšti plan operacija, već je on bio ugovoren (na primer, između Nemačke i Austro-Ugarske) samo u opštim crtama i imao je mnogo neodređenih, nerešenih pitanja, što je već u prvim danima dovelo do neželjenih posledica.

Bez obzira na prethodni sporazum između francuskog i engleskog generalštaba o upotrebi engleskog ekspedicionog korpusa na kontinentu, opšti plan dejstva nije bio izrađen, i Frenč je mogao da donosi operativne odluke koje bi više odgovarale interesima Engleske nego saveznika.

Ovde, prirodno, nastaje pitanje: da li se pri pripremanju i vođenju koalicioni ratova može, i da li se treba, ograničiti samo na određivanje najvažnijih činilaca u opštem planu dejstva, ili je neophodno taj plan detaljnije i preciznije razradi?

Tok imperijalističkog rata, naročito na jednom frontu, očigledno je pokazao da opšti plan dejstva treba konkretizovati više nego što je to bilo urađeno. Neophodno je težiti da se glavni naponi koalicije uprave na postizanje jedinstvenog cilja, ali uporedo s tim treba najpažljivije proceniti sve osobenosti (političke, ekonomske i vojne) svakog člana koalicije. Greške u tome dovešće do kraha. Nećemo da govorimo o političkoj prenapregnutosti Austro-Ugarske: samo ćemo ukazati na rok koncentracije ruskih armija na nemačkom frontu, koji je ruski generalštab usvojio na insistiranje Francuza, a koji je, u suštini, bio suviše kratak, te je, u krajnjoj liniji, doveo do poraza kod Tanenberga.

Opšti plan dejstava je rezultat jedinstvene strategije koalicije, a ona se može postići samo ako je i politički stav saveznika jedinstven.

Kao što smo to već istakli, uoči svetskog rata u obema koalicijama nije postojalo opšte političko rukovodstvo za slučaj rata, te se zbog toga nije moglo ostvariti ni jedinstveno vojno rukovođenje.

Istorija nam pokazuje da je to jedinstvo u koalicionim ratovima u prošlosti ostvario samo Napoleon, pod čijom su se komandom, u stvari, nalazile trupe vazalnih zemalja, a ne savezničke armije. Pokušaji Hofkrigrsrata*) u Beču da ostvari jedinstveno rukovođenje savezničkim vojskama, konkretno ruskom, na čijem čelu je bio Suvorov, naišli su na oštar otpor i podsmevanje ovog poslednjeg.

»Savezničke trupe« — kaže Klauzevic — »imaju obično svog sopstvenog komandanta, koji zavisi samo od svog dvora, i kome ovaj postavlja onakav cilj koji će se najbolje slagati sa njegovim opreznim namerama«.

I stvarno, u ratu 1813. godine u koaliciji Napoleonovih neprijatelja komandovanje je bilo objedinjeno u rukama glavnog komandanta Švarcenberga, koji je u toj ulozi bio više statista nego punovlasni komandant. Sve savezničke zemlje zarazile su se »prestizhom«, osećale su se kao ravnopravni partneri, te ni određivanje Švarcenberga za glavnog komandanta nije značilo neku posebnu ulogu Au-

*) Hofkrigrsrat (Hofkriegsrat) — dvorski ratni savet. — Prim. prev.

strije u savezu. Članovi koalicije su se osigurali od njegovih mogućih pokušaja da ispolji svoju vlast, te je sporazum glasio: »Komandanti savezničkih armija mogu se obratiti svojim vladama, ako im se Švarcenbergova naređenja učine necelishodnim«. Drugim rečima, komandantima savezničkih trupa bila je data sloboda, jer su, kao što je to ustanovio Klauzevic, »zavisili samo od svoga dvora«.

Prema Napoleonovom načinu vođenja rata, takvo ograničavanje vlasti glavnog komandanta je, naravno, štetno, ali moramo konstatovati da je ono i prirodno, ukoliko ne postoji jedinstveno političko rukovođenje ratom, već se ono ostvaruje posebnim savezničkim diplomatskim pregovorima.

Činjenica da je 1813. godine postojao glavni komandant, makar sa pravima i ulogom statista, pokazuje da se već i u to vreme smatralo da je neophodno organizovati jedinstveno vojno rukovođenje.

Njegova nužnost u koalicionom ratu teoretski je bila priznata i uoči svetskog rata u oba saveza, ali nije bilo sprovedeno u život. U tome su se svi generalštabovi odlikovali onom »diplomatskom uzdržljivošću« o kojoj je govorio Klauzevic.

U Trojnom savezu pitanje jedinstvene komande u suštini nije ni postavljeno. Uzroci tome se kriju kako u političkoj samostalnosti država koje su taj savez sačinjavale tako i u nepoverenju koje su imale jedna prema drugoj.

Setimo se da se već davno sumnjalo u vernost Italije prema Trojnom savezu. Politika ove zemlje išla je samostalnim putevima i bila u oštroj, jedva prikrivenoj, suprotnosti sa politikom Beča. Naravno, u Rimu su prozreli tajne Konradove namere da uništi Italiju, te zato ne samo da nije moglo biti reči o nekom jedinstvenom komandovanju u ratu, nego je bilo veliko pitanje da li će Italija učestvovati u njemu na strani centralnih zemalja. Isto tako nisu bili razjašnjeni ni odnosi između Rima i Berlina.

Pomanjkanje političkog jedinstva odrazilo se i na vojnu saradnju Nemačke i Austro-Ugarske. Čuli smo kako je ministar inostranih poslova Erental u svoje vreme u tom smislu kočio Konrada, jer nije želeo da se čak i u vojnoj saradnji nađe pod starateljstvom Viljema i njegove diplomatije. Iako nas Konrad ubeđuje da je bio u prijateljskim odnosima sa Moltkeom, ipak nije bio sklon da, kao predstavnik buduće vrhovne komande austrougarskih oružanih snaga, žrtvuje svoju samostalnost u pitanjima pripreme i vođenja rata.

Sada u svojim memoarima Konrad ovo objašnjava time što bi dolazak Viljema za vrhovnog komandanta oružanih snaga Nemačke i Austro-Ugarske bio necelishodan, jer u austrougarskoj vojsci, koja se u velikoj meri sastojala od Slovena, njegovo ime nije bilo popularno. S time se možemo delimično složiti, ali suština stvari je, naravno, u tome što Konrad nije želeo da izgubi svoj vojni prestiž. On nije mogao da zamisli da bude pod komandom Prusa, jer je, kao načelnik generalštaba, bio uveren u svoju snagu. Nismo u mogućnosti da iznesemo sve one peripetije koje su u svetskom ratu pratile borbu oko jedinstvenog komandovanja u Trojnom savezu, ali nam ona sve-

doći i o Konradovom strahovanju, koje smo malopre pomenuli, i o njegovim težnjama da ograniči nemački uticaj čak i onda kada je čitav savez smatrao nužnim da Viljem preuzme vrhovnu komandu. Viljemov položaj bio je sličan Švarcenbergovom, jer je on rukovodio samo operacijama. Izneli smo Konradovo mišljenje o lajpciškim svečanostima 1913. godine, na kojima je, po njegovom mišljenju, Nemačka demonstrirala svoju snagu u savezu, umanjujući zasluge Austrije. Kad je tako mislio načelnik generalštaba, razumljivo je da se nije moglo pokrenuti pitanje jedinstvenog komandovanja. U svakom slučaju, Beč o tome nije mislio, i bio bi iznenađen ako bi takav predlog potekao od Berlina.

Ali i Berlin je bio daleko od sličnih predloga, znajući preteranu osetljivost svoga saveznika kad je u pitanju »prestizh«. Savez sa Austro-Ugarskom bio je za Nemačku pre vojna potreba nego političko prijateljstvo. Što se tiče prijateljstva, dunavska carevina je pre bila težak teret, i samo je saznanje da bez pomoći austrougarske vojske Nemačka nije u stanju da vodi rat na dva fronta primoravalo Berlin da čuva taj savez. Odnoseći se sa nepoverenjem prema aktivnoj politici Austrije, koja nije nimalo odgovarala političkom stavu Nemačke, Berlin, odnosno nemački generalštab, uzdržavao se i od tesne vojne saradnje. Rekli smo da je uzrok tome bilo strahovanje nemačkog generalštaba za tajnost svojih operativnih planova, ako bi se s njima upoznali predstavnici austrougarskog generalštaba. Nemačka je, naravno, bila potpuno svesna svoga vojnog preimućstva, o čemu je Ludendorf 1912. godine otvoreno pisao u svom izveštaju, ali je do predloga o objedinjavanju komande u nemačkim rukama bilo još daleko. Gruba priroda »vojnika« u generalskim mundirima nije odgovarala finim i nežnim austrougarskim ratnicima. Poznata je činjenica da je Makenzen 1915. godine bio određen za komandanta nemačke 11. armije između ostalog i zato što je posedovao dvorsku uglađenost neophodnu u austrougarskoj vojsci. Iz istorije svetskog rata znamo da je samo Ludendorf usijana glava — težio da potčini sebi austrougarsku vojsku, dok su ostali načelnici generalštabova bili uzdržljivi u svojim imperijalističkim stremljenjima.

Vojno jedinstvo u Trojnom savezu zasnivalo se na sporazumu između generalštabova ili, kako su to voleli da kažu Nemci, ispoljavalo se od slučaja do slučaja. To je, naravno, nesiguran put.

U ovoj knjizi mi smo detaljno osvetlili pitanja koja su zajednički razmatrali načelnici generalštabova obe centralne zemlje. Ta pitanja su obuhvatala: 1) određivanje glavnog neprijatelja, 2) određivanje glavnog ratišta, 3) broj trupa koje treba koncentrisati na raznim ratištima, 4) način dejstva i 5) vezu između savezničkih komandi.

Konrad kaže da su se o svim tim pitanjima on i Moltke dogovorili dosta određeno i jasno. Međutim, treba reći da su pregovori imali karakter opštih i dosta nejasnih razgovora i da je ostalo mnogo sumnjivih mesta. Poznato je da je Nemačka na istočni front poslala

manje snaga nego što je Konrad pretpostavljao, da su te snage upotrebljene za odbranu Istočne Pruske, dok je načelnik austrougarskog generalštaba računao da će one nastupati u pravcu Sedleca. Jednom rečju, čak ni prva operacija oba saveznička načelnika generalštabova nije bila konkretizovana u pogledu jedinstvenog izvođenja snagama obe vojske. Što se tiče jedinstvenog vojnog rukovođenja ratom u celini, o tome se ne može ni govoriti.

Centralne države nisu uspele da ostvare jedinstveno vojno rukovođenje savezničkim snagama čak ni na samo jednom frontu — prema Rusiji. Pitanje se moglo rešiti: 1) određivanjem zajedničkog komandanta iz redova nemačkih generala ili 2) stavljanjem Nemačke 8. armije pod Konradovu komandu. Ni jedno ni drugo nije bilo urađeno. Pošto se na ruskom frontu nalazio veći broj austrougarskih trupa, Moltke je smatrao da ih je nemoguće potčiniti nemačkoj komandi, a, osim toga, nije hteo da preda nemačku 8. armiju, a s njom i sudbinu istočnih granica Nemačke, u austrijske ruke, tim pre što je Moltkeov plan dejstva bio suprotan Konradovim namerama.

Na žalost, mi ne možemo detaljnije razmotriti ona trvenja koja su u toku svetskog rata nastala na ruskom frontu između Nemačke i Austro-Ugarske oko izvođenja operacija pod dve samostalne komande, kao ni to kako se postepeno širio uticaj nemačke komande na čitavom frontu. Pošto je nailazila na Konradov otpor, koalicija, tačnije rečeno nemačka vrhovna komanda, pokušala je da reši pitanje jedinstvenog komandovanja na čitavom istočnom frontu na taj način što je, obilazeći Konrada, uz samostalne austrijske komandante frontova određivala nemačke načelnike štabova. Faktički, ovo jedinstvo je takođe bilo od slučaja do slučaja i treba priznati da je Trojni savez u tome pretrpeo neuspeh.

Pitanje jedinstvenog vojnog rukovođenja ostalo je nerešeno do kraja rata i bilo je do te mere osetljivo da mu načelnik austrougarskog generalštaba Konrad u svojim memoarima poklanja posebnu pažnju. Konrad smatra da se ono nije moglo rešiti određivanjem zajedničkog glavnog komandanta, već stvaranjem savezničkog saveta (kolegijuma) od nemačkih i austrijskih generala, koji bi mogli zajednički prodiskutovati plan operacija, njihovu pripremu i, u opštim crtama, izvršenje. Savet bi se sastajao u jednom mestu, ako bi se glavni štabovi nalazili u blizini, a u protivnom — savremena sredstva veze — pomoću telegrafa i prepiske uvek bi dozvolila ostvarenje ove zamisli.

U ovom predlogu privlači pažnju priznanje saveta kao komandnog organa, što je za nemački sistem vojnog rukovođenja bilo ne samo neobično, već donekle i revolucionarno, naročito ako se uzme u obzir mišljenje Moltkea starijeg o ratnim savetima. Ovakav predlog je mogao da potekne samo od potomka članova Hofkrirata i, u toku svetskog rata, ni u kom slučaju ne bi naišao na simpatije u Berlinu, kod tako čvrstih »vojnika« u generalskim mundirima koliko

su bili Ludendorff i Hindenburg. Oni rukovođenje ratom nisu zamišljali u vidu odluka saveta, nego u vidu zapovesti, što je uvek izazivalo otpor načelnika austrougarskog generalštaba.

Posleratna nemačka literatura pokazuje tendenciju da čini ustupke i smatra da su Konradove ideje dostojne pažnje. Napred smo isticali da Libman zamišlja političko rukovođenje ratom koalicije centralnih zemalja kao saveznički savet zasnovan na principu ravnopravnosti. Taj isti savet treba da bude i najviši komandni organ. To je velika promena u gledištima nemačkih vojnih krugova.

Libman smatra da ovaj savet treba da sačinjavaju načelnici generalštabova savezničkih vojski, kojima bi bile potčinjene i pomorske snage, a koji, sem toga, ne bi bili u sastavu komandi određenih frontova da ne bi davali preimućstvo ovome ili onome frontu, već predstavljali oružane snage svoje zemlje u celini. Zatim, kao što smo to već i napred ukazivali, u sastav saveta bi trebalo da uđu nemački kancelar i ministar inostranih poslova Austro-Ugarske. Oni, kao i načelnici generalštabova, prisustvovali bi samo sednicama na kojima se donose odluke, dok bi ih u tekućim poslovima saveta zastupali specijalni zamenici. Predsednik saveta — Viljem, a mesto održavanja sednica — Berlin.

Libman ocrtava i zadatke saveta, koji su se svodili na sledeće: državnici bi odredili političke ciljeve rata i odgovarajuće načine njihovog ostvarivanja, uzimajući pri tom u obzir »politiku« u najširem shvatanju; zatim bi u nadležnost saveta ulazila i pitanja zajedničke ekonomike i propagande, ukoliko bi bilo neophodno da se ona regulišu između saveznika. U tom savetu političko rukovodstvo ne samo da bi imalo mesto i glas, već bi i neposredno rešavalo pitanja rata; ono bi odlučivalo, a načelnici generalštabova bi bili samo vojni savetnici. Savet bi, preko načelnika generalštabova, određivao jedinstveno korišćenje oružanih snaga koalicije za postizanje političkih ciljeva rata i rešavao pitanje komandovanja ovim snagama na frontu gde su se nalazile trupe raznih savezničkih država.

Nemački autor ovog predloga dokazuje da bi u takvom savetu sve zemlje ostale suverene, da ne bi bilo nikakvog umanjenja »prestiza« saveznika, a spoljna premoć Nemačke sastojala bi se samo u tome što bi se sednice saveta održavale u njenom glavnom gradu. Ovakav savet bi se mogao formirati u toku samog rata, ako bi to ranije, u miru, bilo ugovoreno. Ne bi bilo potrebno unositi nikakve izmene u unutrašnju organizaciju vojski savezničkih zemalja, sem odredbe da koalicioni rat zahteva stvaranje ovakvog saveta i oslobođenje načelnika generalštabova od neposrednog komandovanja frontom. Libman ne isključuje mogućnost da se pri rešenju važnih pitanja na sednice pozivaju i komandanti frontova, pomorskih snaga i ratnog vazduhoplovstva.

Što se tiče pitanja zajedničke vojske komande pojedinih frontova na kojima se rame uz rame bore trupe raznih članova koalicije, ono je, po mišljenju nemačkog autora, moralo biti rešeno stvara-

njem *jedinstvene vojne komande*, jer na frontu neposredno utiču stratezijski i taktički uslovi situacije. Za komandovanje frontom se određuje *jedan glavni komandant* i samo od njega treba da dolaze sva naređenja. On je nedostajao na istočnom frontu centralnih zemalja.

Istupajući u literaturi sa predlogom o jedinstvenom rukovođenju u ratu, Libman predviđa prigovore da se njegovim predlogom umanjuje značaj ličnosti i da su njegova razmatranja čisto teoretska. Međutim, on smatra da u budućem ratu, pre svega, čitav državni aparat mora složno da radi za račun rata, a ako genije bude tome doprinosio, putevi mu neće biti zatvoreni.

U prvoj knjizi našeg dela mi smo detaljno govorili o integralnom vojskovođi naših dana i kolektivnom rukovođenju u ratu, zato se ovde nećemo upuštati u dopunsko osvetljavanje tog pitanja.

Dakle, u koaliciji centralnih zemalja Evrope u svetskom ratu nije bilo jedinstvenog rukovođenja ratom, izgrađenog na kolektivnim osnovama, kao što ni u miru u tom pogledu nisu bili preduzeti nikakvi koraci.

Ako pogledamo Trojni sporazum — Antantu, mi ćemo u pitanju jedinstvenog rukovođenja ratom u početku zapaziti sličnu pojavu, koja je u toku rata doživela veću ili manju političku evoluciju.

Uvođenje jedinstvene komande u okviru Antante bilo je otežano zbog teritorijalne razdvojenosti koalicije, naime: Rusija, Srbija, a zatim i Rumunija izgubile su lični kontakt s vladama zapadnih zemalja.

Napred smo isticali da Libman, koga smo već više puta spomenuli, preimućstvo Antante vidi u jednorodnom unutrašnjem državnom uređenju pojedinih članova koalicije, u kojem su vojske već u miru bile tesno povezane sa vladama na taj način što su se na čelu vojske i mornarice nalazili ministar vojske i ministar mornarce, koji su, kao članovi vlade, bili odgovorni pred predstavničkim telima svojih država. Drugim rečima, uticaj vrhovne vlasti — dinastičke linije — na vojsku i mornaricu u tim zemljama je bio ograničen. Prema Libmanovom zaključku i u ratu je stvarno rukovođenje ratom išlo po vojnoj liniji — preko ovih odgovornih ministara.

Međutim, stvar ni izdaleka ne stoji tako.

Pri razmatranju pitanja jedinstvenog rukovođenja ratom u okviru Antante, treba uvek uzimati u obzir: 1) odvojen položaj Rusije, Srbije i Rumunije i 2) organizaciju takvog rukovođenja na istočnom frontu od strane zapadnih zemalja koalicije.

Kako kod centralnih zemalja tako i u zemljama Antante pre rata se nije moglo govoriti o tome da se rukovođenje ratom prepusti jednoj državi. Svaka od zemalja koalicije bila je potpuno suverena i računala je na svoju samostalnost u vojnom pogledu. Bez obzira na ekonomsku zavisnost Rusije od Francuske, uporan uticaj francuskog generalštaba na rusku strategiju ipak je imao svoje granice. Danas se ukazuje na to da je ruski generalštab pao pod uticaj Pariza

i radio po uputstvima mozga francuske vojske. Naravno, ne može se poricati da je ruski generalštab učinio mnogo ustupaka, čak i na štetu svojih interesa, u izradi zajedničkog plana koncentracije, ali, u isto vreme, na primer, kod poslednjeg zajma koji je Francuska dala Rusiji za izgradnju železnica, francuski generalštab je morao da učini ustupke u svome projektu. Međutim, baš ovde je bilo moguće izvršiti najjači pritisak, jer je bila u pitanju novčana pomoć. Tim više, nije se pokretalo pitanje organizacije jedinstvenog rukovođenja ratom, koje se ticalo suverenih prava Rusije, koja je uz to raspolagala vojskom brojno jačom od vojski svojih saveznika. Ipak, moramo reći da je francuska vlada ukazivala na potrebu jačanja vojnih snaga Rusije. Sve što je bilo urađeno u tom smislu svodilo se na određivanje glavnog neprijatelja, kontingenta trupa koji je Rusija isturala prema tom neprijatelju, rokova koncentracije i načina održavanja veze između savezničkih komandi. Bivši ministar vojske Suhomlinov u svojim uspomenu iznosi karakterističan detalj o određivanju opštih osnova za zajedničke operacije saveznika. Navodeći svoj razgovor iz 1913. godine sa načelnikom francuskog generalštaba Žofrom o opštem planu dejstava Rusije i Francuske protiv Nemačke, koji su razrađivali i usklađivali oba generalštaba, on kaže da su sagovornici došli do jednoglasne odluke: neka se generalštabovi i dalje bave tim poslom, a oni, buduće vojskovođe, vodiće operacije po svom nahođenju.

Pri određivanju zajedničkih vojnih ciljeva Francuska je vršila pritisak više diplomatskim nego vojnim kanalima.

I kada je počeo rat, jedinstvo u njegovom vođenju ostalo je na istom putu političkog usklađivanja i dogovora obe komande od slučaja do slučaja.

Na sličan način su usklađivane operacije i sa Srbijom, ali sa više uspeha zbog njene političke i ekonomske zavisnosti od kapitalističkih saveznika.

Onome koji čita ovo delo poznato je da je uoči svetskog rata između generalštabova Francuske i Engleske postojao sporazum za slučaj mogućih ratnih dejstava. Taj sporazum je, međutim, predviđao samo opšti razvoj snaga, prema kojem se engleski ekspedicioni korpus koncentrisao u rejonu Mobež le Katoa. Taj razvoj je bio razrađen do detalja; sve ostalo, naročito plan zajedničkih operacija, trebalo je naknadno uskladiti na početku rata. Pitanje jedinstvenog rukovođenja ne samo da nije bilo rešeno nego nije bilo ni dotaknuto.

Kada je počeo rat, engleska vlada je zamolila da se u London pošalje vojna misija radi sporazuma o daljim dejstvima. Frenč, komandant engleskog ekspedicionog korpusa, i sam ministar vojske Kičener smatrali su da su potpuno nezavisni od francuske komande, te ne samo da nije moglo biti govora o njihovom potčinjavanju francuskom komandantu, nego je i usklađivanje zajedničkih ratnih dejstava išlo sa velikim trvenjima. Rekli smo već o Frenčevom nezavisnom stavu u prvoj bici na Marni i o teškoćama saveznika u organizovanju sadejstava.

Engleski general je dobio iz Londona određena uputstva: »Vi treba da znate, to je sasvim jasno, da je vaš položaj potpuno nezavisan i da nikada, ni u kojem slučaju i pogledu, niste potčinjeni savezničkom komandantu«.

Mi ovde ne možemo detaljno razmotriti ovo pitanje, jer bi prešli okvire našega dela. Treba da istaknemo da je sa vojnom samostalnošću Engleske bilo svršeno tek 25. marta 1918, pa i tada su Fošove zapovesti imale diplomatski karakter, tj. nisu se odlikovale nekom kategoričnošću. Nešto dalje mi ćemo se ponovo vratiti na ovo.

Uspeh na Marni je smanjio trvenja između saveznika, jer je stvorio izvestan autoritet francuskoj komandi, pa su se sledeće operacije odvijale manje-više usklađeno.

Međutim, 1915. godina je pokazala da sistem rukovođenja primenjivan u koalicionom ratu ne dovodi do uspeha i da se mora preispitati. Ulazak Italije u rat, poraz Rusije i operacije koje su centralne sile planirale za jesen na Balkanu ukazivali su da je potrebno razraditi opšti plan dejstava saveznika. 19. jula 1915. godine u Šantiju se prvi put sastao vojni savet koji su činili politički predstavnici zapadnih zemalja, predstavnici njihovih generalštabova i komandanti savezničkih snaga (engleskih i francuskih) u Francuskoj. Na savetovanju je razrađen prvi opšti plan dejstva, koji je bio dobar, ali je zakasnio. Bilo kako bilo, na tom savetovanju su prvi put politički rukovodioci zajedno sa vojnim razmatrali operativne pretpostavke.

Od jula 1915. godine počela je serija vojnih savetovanja saveznika, u čije detalje ne možemo ulaziti, ali moramo ukazati na to da jedinstva u dejstvima ipak nije bilo. Englezi su uporno branili svoju vojnu samostalnost. Frenča je smenio Heg, koji je isto tako bio vatren pristalica nezavisnosti kao i njegov prethodnik, tim više što je i u Londonu načelnik generalštaba Robertson imao isti stav. Jedno vreme, 13 dana, Žofr je bio postavljen za komandanta savezničkih snaga i na istoku, ali je uskoro, opet na zahtev francuske politike, podneo ostavku na svoju dužnost.

Neuspesi kod Verdona i uopšte događaji u 1916. godini doveli su engleske političare do ubeđenja da je nužno tešnje usklađivati dejstva. Na predlog Lojda Džordža, posle savetovanja saveznika u Kaleu 26. i 27. februara 1917, engleska vlada se obavezala »da naredi komandantu engleskih oružanih snaga da udovolji francuskim zahtevima sem u slučaju kada preti opasnost njegovoj (engleskoj) armiji«. Nakon sto godina je obnovljena formulacija o potčinjavanju savezničkog komandanta — znamo za sličnu potčinjenost saveznika 1813. godine zajedničkom komandantu Švarcenbergu.

Međutim, Heg nije hteo da bude u položaju potčinjenog, i, bez obzira na zahteve francuske politike, smatrao je sebe i dalje samo saveznikom.

U jesen 1917. godine Lojd Džordž je predložio francuskoj vladi da se utvrdi opšti plan dejstava, koji bi ovoga puta bio konkretniji u određivanju zajedničkog organa za rukovođenje ratom iz redova sa-

vezničkih političkih i vojnih rukovodilaca. 7. novembra 1917. godine u Rapalu je doneta odluka da se obrazuje stalni viši vojni savet, čija bi kompetencija obuhvatala frontove u Francuskoj i Italiji. On bi se svakog meseca u punom sastavu sastajao u Versaju, dok bi njegovi vojni članovi radili stalno. Savet je imao da organizuje opšte rukovođenje ratom, da uskladi ratne operacije saveznika, da pripremi odluke za savezničke vlade i da obezbedi njihovo ostvarenje. Međutim, glavnog komandanta još nije bilo i o tome nije pokušavao da govori ni sam autor projekta Lojd Džordž, jer potčinjavanje engleskih trupa francuskim komandantu ne bi naišlo na razumevanje ni u vojsci ni u javnom mnjenju Engleske.

»Vojni komitet« saveta, čiji je član bio Foš, uskoro je pretvoren u »naredbodavni vojni komitet« pod predstavništvom tog istog Foša. Ovaj organ, iako je pristupio stvaranju rezervi za odbijanje nemačkog napada koji se spremao u proleće 1918. godine, ipak nije naređivao, nego se ograničavao na molbe. Kao što je poznato, 20. marta u rezervi nije bilo engleskih trupa, a francuske su bile daleko od odseka proboja.

No, bilo kako bilo, ipak se uvidelo da je potrebno da postoji zajednički glavni komandant, i 25. marta 1918. godine, zbog pretnje nemačkog napada koji se razvijao, u Dulanu je rešeno da se na tu dužnost odredi Foš. Ali, prema njegovom predlogu, novi glavni komandant je imao samo da koordinira dejstva samostalnih komandnata francuskih i engleskih snaga, što je bilo još daleko od direktnog naređivanja. Foš se bojao za svoj autoritet, iako je 14. aprila čitavom svetu dato na znanje da su francuska i engleska vlada odredile Foša »za glavnog komandanta savezničkih snaga u Francuskoj«, a s tim su se uskoro složile Amerika i Italija.

Tako je pod pritiskom politike i teške ratne situacije Antanta slomila vojnu nezavisnost savezničkih komandi i objedinila rukovođenje frontom, ali ne i ratom u celini, pri čemu treba istaći da je to postignuto po cenu žrtava: Robertson je smenjen sa položaja načelnika engleskog generalštaba i na njegovo mesto je određen Vilson, koji je simpatisao Foša. Heg je ostao na položaju komandanta britanskih armija jer je, prema rečima Lojda Džordža, vojni autoritet ovog generala u Engleskoj bio toliki da se nije moglo ni pomisliti na njegovo smenjivanje.

Mi nismo ništa rekli o jedinstvenom komandovanju zapadnih zemalja i Rusije. Ono se nije moglo ostvariti zbog velike udaljenosti i naročito zbog toga što je na čelo ruske vojske došao Nikolaj Romanov. Ako se uz to ima u vidu da i načelnik štaba ruske vrhovne komande Aleksejev nije podržavao ideju o bezuslovnom potčinjavanju ruske komande komandi zapadnih saveznika, pa joj se čak i protivio i izbegavao putovanja na zasedanje vojnih saveta u Šantiji i drugim mestima, onda je potpuno razumljivo da je vojno jedinstvo Rusije i zapadnih zemalja ostvarivano od slučaja do slučaja, sa svim posledicama koje su iz toga proizilazile.

Kada smo podsećali čitaoce na Klauzevicevu teoriju o vođenju koalicionog rata, naveli smo mišljenje ruskog prevodioca, koji je smatrao da su misli filozofa rata u odnosu na XX vek zastarele. Međutim, ovo što smo gore rekli ukazuje na to da su osnove njegovog razmišljanja pravilne i za naše doba. O usklađenoj strategiji koalicije može se govoriti samo onda kada je postignuto političko jedinstvo između njenih članova i kada su prevaziđeni samostalni stavovi generalštabova kao predstavnika vrhovnih komandi savezničkih vojski. *Jedinstvo dejstava koalicija treba da se postigne pre svega na političkom polju, a vrhovno ratno rukovodstvo ne može se zamisliti nikako drukčije nego kao kolektivan međusaveznički organ sastavljen i od političara, a ne isključivo od vojnika.* Sami »mozgovi« savezničkih vojski, makar i uskladili svoju delatnost, neće moći da reše složen problem rukovođenja savremenim koalicionim ratom.

Ovo je naročito potrebno imati u vidu, jer rat u naše vreme duboko prodire u ekonomski život zaraćenih zemalja i zasniva se na korišćenju njihove ekonomike.

Jednovremeno sa *političkim* i *vojnim* jedinstvom, koalicija mora da postigne i *ekonomsko* jedinstvo. O uticaju ekonomike na rat govorili smo u prvoj knjizi našeg dela, zato ćemo ovde samo da ukažemo na to da se razne zemlje koalicije nalaze na raznim stepenima ekonomskog razvoja. Time je uslovljena i njihova istrajnost u ratu. Koalicioni rat zahteva nivelisanje ekonomske otpornosti država, te stavlja u zadatak zajedničkom savezničkom ratnom rukovodstvu da uzme u obzir ekonomske mogućnosti pojedinih članova koalicije, da se ne upravlja prema onima koji naređuju, nego prema onima koji zaostaju i da im ukazuje pomoć u ekonomskoj borbi, koja danas prati borbeno dejstvo. Ako se ovo ne uzme u obzir ili ako se odrekne pomoć, može doći do prevremenog izlaska iz rata slabih članova koalicije, čija je ekonomika najviše poremećena.

Na taj način, koalicioni rat naših dana zahteva specijalnu ekonomsku pripremu, koju će saveznici blagovremeno proučiti, ugovoriti i ostvariti do početka rata. Uoči svetskog rata u obema koalicijama u tom smislu nije bilo mnogo urađeno. Samo su francuski zajmovi Rusiji predstavljali pomoć Francuske svome savezniku u pripremanju rata ili su, tačnije rečeno, imali karakter kupovanja ruske krvi radi spasavanja buržoaske republike. Razvoj svetskog rata je primorao obe strane da ukazuju ovu ili onu materijalnu pomoć svojim ekonomski slabijim saveznicima, mada treba podvući da je ona ukazivana, pre svega, s obzirom na sopstvene interese, uz izvesnu »diplomatsku opreznost«, kao što je o tome govorio Klauzevic.

Ekonomsko jedinstvo koalicija zahteva pre svega da ratom rukovodi politika, a nipošto ne može biti zasnovano samo na jedinstvenom vojnom komandovanju. Tu naređivanje neće biti efikasan način rukovođenja. Smatramo da nije potrebno navoditi posebne dokaze, jer je to i bez njih razumljivo.

Mi smo raščlanili pitanje o koalicionom ratu na sastavne delove i govorili o njima, možda isuviše detaljno. Može nam se prebaciti da

smo bez potrebe teorisali o tom pitanju i da smo ga komplikovali. Međutim, iskustvo svetskog rata pokazuje da koalicioni rat kapitalističkih zemalja, zbog mnogobrojnih suprotnosti u njihovim odnosima, nije tako jednostavan kao što je to izgledalo svim evropskim zemljama pre 1914. godine, koje se nisu pripremile za vođenje rata, te su po cenu života i poraza u međusobnim sukobima stvarale jedinstvo, tako neophodno za vođenje svakog rata.

U državama gde se na vlasti nalazi proletarijat pitanje koalicionog rata se rešava jednostavnije, jer one obrazuju federaciju. Međutim, i u federaciji treba da su odranije usklađena pitanja vojnog i ekonomskog jedinstva, što se zbog političkog jedinstva, koje čine osnovu federacije, ostvaruje daleko lakše nego u koalicioni kapitalističkih zemalja.

Mi se ne možemo prihvatiti takvog posla kakav je projektovanje organa za upravljanje koalicionim ratom, jer smatramo da je to stvar odgovornih državnika, a ne pisaca. Mi smo označili orijentirne smerice: kolektivizam i tri kamena temeljca za jedinstvo koalicije, uzimajući u obzir čisto vojne osobenosti rukovođenja frontom. Prepuštamo punu slobodu onima koji žele da sastavljaju razne projekte rukovođenja ratom od strane državnika, uračunavajući u njih i visoke predstavnike »mozga vojske«, kojima mi ne želimo da osporavamo vrednost i slavu. Više puta su nam ukazivali na našu preveliku skromnost, ali mi više volimo da ostanemo nezapaženi u literarnoj delatnosti, nego da budemo dosadni, nepozvani i nepriznati »državnici«. Vlastita politika i strategija su veliko iskušenje za one koji su se posvetili peru, ali su u isto vreme i veliko zlo za praktičnu delatnost i život. Uzdržljivost je ponekad vrlo korisna karakterna osobina.

U daljem izlaganju razmotrićemo kakvu su formu dobijali sporazumi o jedinstvu koalicije u slučaju oružane borbe.

Istorijski dokumenti ističu dve vrste sporazuma: 1) političke saveze i 2) vojne sporazume ili vojne konvencije.

Napred smo istakli da osnovu svake koalicije čini političko jedinstvo, te zbog toga i akti kojima se potvrđuje to jedinstvo dobijaju veliki značaj.

Uoči svetskog rata obe koalicije u Evropi bile su povezane političkim sporazumima o pružanju oružane podrške pri napadu na ovog ili onog člana koalicije. Trojni savez je potvrđen ugovorom u kojem je bilo predviđeno stupanje u rat čitavog saveza samo u slučaju napada na jednog od njegovih članova. Ako bi napadač bila jedna od savezničkih zemalja, onda su članovi saveza naknadno rešavali o svome učešću u ratu. Tako je savezničke obaveze protumačila Italija, koja je izbegla rat zato što ga je otpočela Austro-Ugarska. Iz istih razloga Rumunija nije učestvovala u ratu na strani Trojnog saveza. Sporazum saveznika nije smatran čvrstim čak ni u Beču, gde su svaki put, čim je nastajala politička kriza, pitali Berlin da li će on pružiti podršku austrougarskoj diplomatiji ako se ona odluči za rat ili ova treba da se od njega uzdrži. Nepoverenje Beča prema političkoj lojalnosti Berlina bilo je do te mere duboko da je čak i takav obožavalac Vilje-

ma kakav je bio Konrad savetovao da se od Viljema zadrži pismena garancija o spremnosti da se izvrše savezničke obaveze. O čvrstini austrijsko-italijanskog saveza ne treba ni govoriti, jer u njega nisu verovali ni u Beču ni u Rimu. Jednom rečju, dokumenat koji je povezivao Trojni savez bio je u očima saveznika hartija male vrednosti, te ako je Berlin i pružao podršku Austro-Ugarskoj, činio je to zbog vojne nužnosti, jer se bez armija dunavske carevine rat na dva fronta za Nemačku nije mogao ni zamisliti. Načelnik austrougarskog generalštaba je u svoje vreme potpuno opravdano ukazivao da Nemačka, iz straha da ne bude izolovana, mora da pruži podršku Austro-Ugarskoj. Potpunog političkog jedinstva između zemalja Trojnog saveza nije bilo i njihovi politički stavovi često su se ne samo razilazili nego i ukrštali.

U suprotnom lageru političko jedinstvo bilo je fiksirano na razne načine. Između Rusije i Francuske postojao je politički sporazum o pružanju pomoći ukoliko Nemačka izvrši napad, dok oružani konflikt između Austro-Ugarske i Rusije nije obavezivao Francusku da uđe u rat.

Engleska i Francuska su se, razmenjujući pisma, vezale neodređenim obavezama, koje su se svodile na to da će Engleska rešiti pitanje oružane pomoći u poslednjem trenutku, i mi smo videli kakva je zabrinutost vladala u Parizu uoči svetskog rata dok se nije razjasnio njen stav.

Najzad, Italija i Francuska su takođe razmenili diplomatska pisma, u kojima je rimska vlada garantovala svoju neutralnost u slučaju francusko-nemačkog rata. Pisma, kao forma sporazuma, nisu imala onakvu snagu kakvu su imali politički ugovori o savezu; pisma vlade nisu ratifikovale, već su ona predstavljala dokumente tajnog sporazuma. Takav njihov poluzvanični karakter uzimale su u obzir obe strane i nisu baš mnogo verovala u njihovu vrednost.

U suštini, tu nije postojala neka bitna razlika, jer je u naše vreme rat za državu koja stupa u njega toliko značajna pojava da čak i politički ugovor o savezu još nije bezuslovna garancija da će se savez i ostvariti.

Politički ugovori o savezu na početku XX veka predviđali su pružanje oružane podrške u slučaju rata, ali se oni mogu sklapati i u obrnutom smislu, u obliku ugovora o nenapadanju. Takav su karakter, u stvari, imala pisma italijanskog i francuskog ambasadora uoči svetskog rata. Cilj ugovora o nenapadanju je da se smanji broj verovatnih neprijatelja. Drugim rečima, takvi politički ugovori povećavaju snagu zemlje koja ih sklapa u istoj meri kao ugovori o savezničkoj oružanoj podršci.

Politički ugovori o savezima predviđaju, uglavnom, samo opštu osnovu za pružanje oružane podrške, tj. određuju njene motive, ali ne ulaze u detalje vođenja koalicionog rata.

Na taj način, sklapanje i formulisanje tih ugovora je neposredna obaveza diplomatije. Međutim, pošto se njima primaju obaveze za

pružanje oružane podrške, udaraju temelji koalicionom ratu, politički ugovori moraju biti ocenjeni i sa vojnog gledišta. U tom ocenjivanju neposredno učestvuju generalštabovi zemalja koje sklapaju politički ugovor. Normalno je da se ugovor o političkom jedinstvu dve zemlje proširi na sklapanje vojnog i ekonomskog sporazuma, u kojima se u odgovarajućom smislu detaljišu uslovi vođenja koalicionog rata.

Međutim, istorija kraja XIX i početka XX veka pruža nam suprotne primere: saveznici su prvo sklapali vojni sporazum — vojnu konvenciju — koji se kasnije potvrđivao političkim ugovorom o savezu ili je čak ovaj akt sasvim izostajao.

Francusko-ruska vojna konvencija iz 1802. godine bila je sklopljena sedam godina pre političkog ugovora o savezu.

Englesko-francuski vojni sporazum nije uopšte bio potvrđen političkim ugovorom.

U našim teoretskim razmatranjima o koalicionom ratu konstatovano je da se jedinstvo koalicije i usklađenost njene strategije mogu postići samo ako postoji političko jedinstvo, tj. ako se sklopi ugovor o savezu. Postojanje vojnih konvencija između država bez odgovarajućih političkih ugovora o savezu može se objasniti time što one, pošto nisu bile čvrsto rešene da stupe u rat, nisu htele da se unapred vežu političkim obavezama i pripremom koalicionog rata za svaki slučaj.

Iako se vojne konvencije, koje sklapaju vojni predstavnici država, najčešće načelnici generalštabova, potvrđuju potpisom vrhovne vlasti i na taj način dobijaju snagu dokumenta, ipak to još nisu onako sigurni ugovori kakav je politički ugovor o savezu. U tom pogledu Konrad je bio potpuno u pravu, tvrdeći da ugovori između generalštabova nemaju nikakve vrednosti. Poruka koju je u teškim danima pred rat uputio svome savezniku — načelniku italijanskog generalštaba — dokaz je za ovo što smo rekli.

S obzirom na ovo što smo izložili, nećemo naročito preuveličavati značaj vojnih konvencija, ukoliko one nisu potvrđene i političkim ugovorima.

Vojni sporazum ne mora da ima formu konvencije. Nama je dobro poznato da je u savezu Nemačke i Austro-Ugarske taj sporazum bio zamenjen razmenom pisama načelnika generalštabova. Konrad je čak davao prednost takvom obliku sporazuma i težio da ga proširi i na druge zemlje, s kojima je vojni savez bio u izgledu. Pisma načelnika generalštabova u stvari su obuhvatala sva ona pitanja koja obuhvataju i specijalne vojne konvencije, potvrđujući saglasnost o njima na hartiji, tim pre što su pisana sa znanjem i u redakciji i vrhovne vlasti i ministra inostranih poslova. Naveli smo slučaj kada je Erental zadržao takvo Konradovo pismo za načelnika rumunskog generalštaba, jer se nije složio sa njegovom sadržinom. Ipak su pisma imala manje zvaničan karakter od vojnih konvencija i nisu se mogla smatrati dokumentima o sporazumu saveznika. Potvrdu za ovo nala-

zimo: 1) u tome što Moltke nije potpuno izvršio svoje obaveze u pogledu određivanja obećanog broja trupa i njihove koncentracije u Istočnoj Pruskoj i 2) u tome što te važne dokumente, ukoliko su ih stvarno smatrali takvim, ni do danas nije pronašao državni arhiv današnje Nemačke, pa su postali apokrifi, o čemu smo detaljnije govorili na odgovarajućem mestu.

U svojim teoretskim razmatranjima o koalicionom ratu ukazivali smo na to šta treba da sadrže vojne konvencije. U njima treba da budu ugovorena i konkretizovana osnovna pitanja takvog rata: određivanje glavnog neprijatelja i operacijskih pravaca, grupisanje snaga, određivanje njihove brojne jačine, rejona i roka razvijanja, uslovi organizacije komandovanja na frontovima i veze savezničkih komandi, uslovi materijalnog sadejstva.

Rukovođenje ratom u celini prelazi granice čisto vojnih sporazuma i mora da bude predviđeno posebnim političkim ugovorom, kao i obaveza o nesklapanju separatnog mira.

Jasno je da se ne može propisati recept za vojne konvencije i da se po tačkama ne mogu predvideti sva pitanja koja će njima biti obuhvaćena. Ona se menjaju zavisno od cilja konvencije. Teoretsko obrazloženje za ovo naveli smo ranije.

Uporedo sa vojnom konvencijom mora da se sklopi i *ekonomski sporazum*, koji predviđa i konkretizuje ekonomske obaveze zemalja ugovornica u slučaju rata.

Normalno, vojna konvencija je nastavak političkog ugovora o savezu. Dok svu odgovornost i težinu rada pri sklapanju političkog ugovora snosi diplomatija, a generalštab se samo konsultuje, dotle je pri sklapanju vojne konvencije obratno — obično generalštabovi zastupaju zemlje ugovornice.

Potpuno je prirodno da se sporazumi o zajedničkom planu dejstava razrađuju uz posredovanje generalštabova, organa koji su odgovorni za vojni deo ratnog plana i koji mogu najbolje da izraze i zaštite interese svoje zemlje.

Pregovori o vojnoj konvenciji su: 1) poverljivog karaktera i 2) dugi su, jer obe strane oprezno preuzimaju obaveze.

Ovde nećemo iznositi detalje pregovora koji se vode pri sklapanju vojnih konvencija, jer se, naravno, za njih ne može dati šablon. Pregovore obično vodi načelnik generalštaba lično, ali nije isključeno da ga može neko predstavljati, naročito ako konvencija nema poseban karakter. U pregovorima vrlo aktivno učestvuju vojni izaslanici, kao stalni predstavnici vojnih interesa svoje zemlje u zemljama sa kojima se pregovara.

Iz istorijskog dela ove knjige znamo da sporazumi generalštabova sami za sebe nemaju nikakvu snagu ako nisu ratifikovani od strane najviših državnih organa.

Nama se čini da je iz onog što smo u ovom delu rekli o politici i strategiji potpuno jasno da *pripremom i vođenjem rata u prvom redu mora da rukovodi politika*. Zato diplomatija treba najaktivnije da

učestvuje i u sklapanju vojnih konvencija. I stvarno, videli smo kako je Erental, čvrsto držeći u rukama načelnika generalštaba, odgađao početak dopisivanja Konrada i Moltkea ili čak sprečavao pokušaje sporazumevanja načelnika austrougarskog generalštaba sa rumunskim generalštabom. Isto se može videti i u drugim zemljama. To je potpuno razumljivo, jer pored toga što je rat akt politike, te i sporazum o njemu treba da proveri i potvrdi predstavnik spoljne politike, svaki sporazum, makar i vojni, nameće državi izvesne obaveze, tj. odražava se na njenu spoljnu politiku.

Najzad, kao što smo to malopre istakli, vojne konvencije ratifikuju najviši državni organi. Obično ispod potpisa načelnika generalštabova, koji zaključuju konvenciju, na dokumentu slede potpisi predstavnika odgovarajućih najviših organa, koji je potvrđuju. Čak se i u vojnim sporazumima sklopljenim putem razmene pisama, kao, na primer, između Konrada i Moltkea, fiksira učešće u njima najvišeg organa državne vlasti i odobrenje sadržaja pisama. I Konrad i Moltke u svojim pismima su obavezno isticali da je njihov sadržaj poznat ministru inostranih poslova ili kancelaru Francu Jozefu ili Viljemu, već prema tome ko je bio autor pisma.

Vojne konvencije nisu neopovrgljivi dokumenti vojnih sporazuma zemalja ugovornica i podložne su, ukoliko to zahteva politička ili vojna situacija, stalnom proširivanju, konkretizaciji, pa čak i promenama. Proširivanje konvencija vrši se i usvaja na povremenim savetovanjima načelnika generalštabova. Zapisnici sa tih savetovanja dostavljaju se na odobrenje najvišim organima državne vlasti. Takav je bio put francusko-ruske vojne konvencije, koja je od 1892. do 1913. godine pretrpela velike promene.

Ovim završavamo naša razmatranja o savremenom koalicionom ratu kapitalističkih zemalja.

Ljudi su uvek skloni da traže novo u onome što je davno zaboravljeno ili je namerno zaobiđeno pri pažljivom proučavanju, a što, u suštini, uopšte nije nikakva novina.

U ovom poglavlju izneli smo da za teoriju ratne veštine koalicioni rat nije nešto novo, a ako to ni do danas nije shvaćeno, onda je to, prema rečima Klauzevica, »duboko zasnovano na prirodnoj ograničenosti i nemoći samog čoveka«.

Smatramo da bi bila velika greška stvarati od »nemoći čoveka« nešto novo, svojstveno samo našem dobu.

Amerika je davno pronađena...

VOJNA BIBLIOTEKA

— inostrani pisci —

- I knjiga: **Klauzevic, O RATU**, rasprodato
- II knjiga: **Zomini, PREGLED RATNE VEŠTINE**, rasprodato
- III knjiga: **Erl, TVORCI MODERNE STRATEGIJE**, rasprodato
- IV knjiga: **Engels, IZABRANA VOJNA DELA**, (I sveska) strana 551, cena 400 din.
- V knjiga: **Šlifen, KANA**, strana 380, cena 200 din.
- VI knjiga: **Mering, OGLEDI IZ ISTORIJE RATNE VEŠTINE**, strana 384, cena 420 din.
- VII knjiga: **Engels, IZABRANA VOJNA DELA**, (II sveska) strana 683, cena 1.200 din.
- VIII knjiga: **Žofr, RATNI MEMOARI**, rasprodato
- IX i X knjiga: **Mao Ce Tung, IZABRANA DELA**, (I knjiga) strana 572, cena 1.200 din.
- XI knjiga: **Mahan, POMORSKA STRATEGIJA**, strana 312, cena 700 din.
- XII knjiga: **Lenjin, VOJNA DELA**, strana 511, cena 1.000 din.
- XIII knjiga: **Mosor, OPERATIKA**, strana 488, cena 1.100 din.
- XIV knjiga: **Šapošnikov, MOZAK VOJSKE**.
- XV knjiga: **Frunze, IZABRANA DELA**, zapovesti, instrukcije, direktive, depeše i važniji teorijski radovi iz vremena 1918—1925. Delo je u pripremi.

B. ŠAPOŠNJKOV
MOZAK VOJSKE

*

Redigovao prema originalu
Višeslav Petrović

*

Lektor
Radmila Brajović

*

Tehnički urednik
Andro Strugar

*

Korektori
Gordana Rosi
Vera Radulović

*

Štampanje završeno decembra 1964.
Tiraž 3.000

